

Tartalom

- 3 Tóth Krisztina: Sötétben járó *(vers)*
5 Kiss László: Te, a nyelv, meg a világ
Beszélgetés Tóth Krisztinával
13 Banner Zoltán: nagyhét, 2007; az Ajrópai Junió lépcsőjére;
egy brüsszeli tánctanárhoz *(versek)*
17 Erdész Ádám: Banner Zoltán 75. születésnapjára
18 Szabó Tibor: „A felmutatás szertartásai”
Banner Zoltán: Örvendjetek, némaság lovagjai!
21 Grecsó Krisztián: Doktor urak *(regényrészlet)*
26 András Sándor: látlet; Hasztalan; Hová lett a kegyelemkenyér? *(versek)*
28 Birtalan Ferenc: Alanyi költő; Csöndékszerem *(versek)*
30 Pintér Lajos: Vers régi füzetből (négy soros) *(vers)*
32 Kenéz Ferenc: Gyakorló-minta; A gyermekkor ároktopartjáról; Az élet
divatja; Néha egymásnak átkiáltnak; Antarktisz *(versek)*
34 Csontos János: Jónás második imája; Majd *(versek)*
36 Lackfi János: A deszka *(elbeszélés)*
41 Vörös István: Beleéneklés; A közelítő nász; Tavasz délelőtt;
A szakadás szelleme *(versek)*
44 Cseh Katalin: Kérdések; Megérzés; Szavak; Változatok *(versek)*
46 Tornai József: Az ifúságról, az ifúságról; A Tizenöt fenyőnél...;
A mentás édenkertben *(versek)*
49 Rhédey Gábor: Haza; Holtvágány *(versek)*
51 Bíró-Balogh Tamás: Szégyen *(elbeszélés)*
57 Gál Ferenc: Hölgykoszorú; Mellékszereplő *(versek)*
59 Szilágyi András: A stílus által kiégett korok; Fedő és fedett;
A könnyező szék *(versek)*
62 Rosmer János: Fal, mely nem fal; Fal, mely odakünn van; Ez a fal *(versek)*
63 Soós Gábor: A nő neve Bea; mi vagyok *(versek)*
66 Szőcs Géza: „Regényeinket és verseinket kézben tartva”

Műhely

- 69 Kugler József: A történeti emlékezet felélesztése
A magyar–csehszlovák lakosságcsere 60. évfordulójára emlékezve
- 76 Herczeg Tamás: A cigányság helyzete Békésen
- 85 Velkey Gábor: A szakképzés átalakításának egy lehetséges iránya
- 93 Ván Hajnalka: Jankay Tibor művészete I.
Kerámiái, szobrászata

Figyelő

- 101 Darvasi Ferenc: Vendégszövegekből szőtt identitástörténet(ek)
Miklya Luzsányi Mónika: Te csak tánczolj szépen
- 104 Berszán István: Régóta gyakorlom magamon az észrevehetetlenséget
Barnás Ferenc: A kilencedik
- 108 Szigeti Kovács Viktor: Hol volt, hol nem volt egyszer egy történet
Hász Róbert: A künde
- 111 Erős Kinga: Az ösztönök titkai
Szávai Géza: Aletta bárkája
- 114 Gilbert Edit: Ki az a Szterényi?
Jenei László: Szarvas a temetőben

E számunkat Jankay Tibor munkáival illusztráltuk. A műtárgyfotókat Ván Hajnalka készítette, a reprodukciókat a Jankay Gyűjtemény és Kortárs Galéria bocsátotta rendelkezésünkre. A borító 2. oldalán Tál. 1953. Ø33 cm, 8 cm magas, mázas kerámia műalkotás látható.

Lapunk a következő internetcímen érhető el:
www.barkaonline.hu

Tóth Krisztina

Sötétben járó

Ez itt a Véletlen Művek,
ahol a meglepetések érnek.
Van egy külön terem a fűnek.
Van egy külön terem a vérnek.

Ez itt a fű-terem,
zizegő, vértelen.
Hallani éjszaka:
melegszik hűlt helyem.

Ez itt a Véletlen Művek,
van egy belső terem a jajnak.
Esők és havak esnek,
sötétben járó hang vagy.

Tűzlépcső, vízlépcső,
hova is tévedünk.
Felhők közt neoncső,
hidegen ég velünk.

Ez itt a Véletlen Művek,
percenként kész egy emlék.
Emberárnyéka van a füstnek:
mi minden nem lehet még.

Jóslatok silógödre,
szemekben katakombá.
Testek álomba döntve
átjárnak alakombá.

Ez itt a Véletlen Művek.
A márvány Szaturnusz ragyog,
fordulnak tárcsái az űrnek,
szállnak fentről az űrlapok.

Befut egy légvonat,
dobognak valahol.
A ködbe fény tolat,
jön a szavak alól.

Ez itt a Véletlen Művek,
üres udvaron teli árok.
Fütytyelre összegyűlnek,
dolgoznak a szívszakadárok.

Morajló kővidék
ahol a semmi kel.
Esős aszfalt az ég
elgurult felnível.

Oszlop szegekkel (1971; vegyes technika, kerámia; 63×21×15 cm; leltári szám: 2006.235.1)

Kiss László

Te, a nyelv, meg a világ

Beszélgetés Tóth Krisztinával

– Egyszer egy átmulatott éjszaka végén a tévét bekapcsolva, egy kulturális műsorba botlottam, amelyben többedmagaddal beszélgettél az A38-as hajón. Lírai pillanat volt, mögöttetek a sötétben hullámozó Duna, arrébb a kivilágított híd...

– ... és piszok hideg...

– ...ez nem látszott, mindenesetre nekem akkor az a nyilván közhelyes gondolat jutott az eszembe, hogy mennyire jó és hasznos, hogy benne vagy a tévében, hogy lehet látni – még ha ennyire késői órán is – kortárs költőket ebben az agyonhasznált médiumban. Hogy nem kell föltétlen a szélesebb célközönség számára idegen és ismeretlen irodalmi lapokban nyomozni utánuk, mert itt vannak, jelen vannak, láthatók és hallhatók. Az esetekben a tévészereléshez jönnek a Nők Lapja-beli kisprózaid, internetes oldalad, a www.tothkrisztina.hu, vagy például a tizenennyolc közül a legutóbbi szakmai elismerésed, a Mánai-díj. Azaz növekvő olvasótábor és a szakma kitüntető figyelme – hogyan éled meg ezeket a sikereket?

– Nagyon röviden annyit tudnék mondani: örülök neki. Igazából annak örülök, hogy esetleg olyanok is elolvassák a verseimet, akik nem gyakorló versolvasók, és a prózán keresztül jutnak el oda, hogy verseket olvassanak, ami szerintem nagyon szerencsés dolog. A *Nők Lapja*val kapcsolatban érdekes, hogy amikor megkértek bennünket, csináljunk egy sorozatot, akkor azt mondták, hogy azt írunk, amit akarunk, nyugodtan vigyünk olyan szövegeket, amilyeneket egyébként irodalmi lapokban publikálnánk. Ez, mondjuk, egyértelmű is volt, enélkül el se fogadtuk volna a felkérést, az ember nem kezd el mást csinálni, mint amit egyébként szokott. Kicsit aggódtam, mi süll ki belőle, ugyanis nem vagyok nagyon termékeny alkat, nekem havonta egy szöveget megcsinálni igazán komoly teher, akármilyen rövid szövegről legyen is szó. Aztán meg az jutott eszembe, hogy előtte egy évig a *Beszélő*nek kellett havonta letenni az asztalra egy írást, és az jó volt, mert rászoktatott a rendszeres munkára. Ilyen szempontból teljesen mindegy, milyen fórumon folytatódik, nekem ebben a finom külső kényszer a lényeg, ami megszabja a ritmusomat és nem hagy elúszni. Az persze kétséges volt, hogy az irodalmi közeg ezt hogyan fogadja, mert a *Nők Lapja* nem kimondottan irodalmi lap, de közben arra is gondoltam, hogy voltak a magyar irodalom történetében időszakok, amikor ez egyáltalán nem jelentett problémát, sőt. Szerintem nyugodtan lehet bárhol publikálni, az a lényeg, hogy az ember tartsa magát valamihez, tehát ha tudok hozni egy elvárható színvonalat, és azt csinálom, amit egyébként is csinálnék, akkor teljesen mindegy, hol jelenik meg. Egyáltalán nem szabad „lenézni” az olvasókat, nagyon örülnek ezeknek a szövegeknek, és semmifajta befogadási probléma nem volt. Nem mondom, hogy nem kaptam felháborodott olvasói leveleket, de nagy átlagban pozitívan fogadták a szövegeimet. Két dolog verte ki a biztosítékot. Az egyik írás önéletrajzi jellegű volt, arról szólt, hogy a gyermekemmel múmiát készítünk csoki mikulásból. Erre kaptam egy hosszú levelet, amit úgy írtak alá, hogy *Egy felháborodott óvodai tantestület*. Nem reagáltam rá, mert az ember vagy írja alá a nevét, vagy ne írjon levelet. A másikban a női test öregedéséről, pusztulásáról írtam, és nagyon jellemző, hogy egy páran megbotránkoztak rajta, mert hajlamosak vagyunk idealizálni ezt a dolgot. Volt egy mondat ebben a szövegben: „A látás megfakul, a bőr megereszkedik, nyolcvanéves kor fölött a hüvely kifordul.” Ez láthatóan sok volt, de én azt gondolom, hogy fokozatosan lehet emelni az ingerküszöböt.

– *Olyan durva volt ez a mondat, mintha a Vonalkódból (Magvető, 2006) emelted volna ki,*

amelynek épp az az egyik látványos jellemzője, hogy a költőien emelkedett nyelvet nagyszerűen ötvö-zöd az iszonyúan nyerssel, vulgárisal, helyenként obszcénna. Mire szóba került a „kifordulás”, már nem ott járt a prózanyelv, ahonnan elindult.

– Igen, ráadásul folyton arról van szó, hogyan kell a női testet karbantartani, hogyan legyünk szépek, egészségesek, fitteek, ezért is nagyon nehéz azzal szembesülni, hogy bizony nem leszünk azok. Az ilyen ellentétek tükrében talán még inkább felerősödik, hogy hiába próbálunk meg bevetni mindenféle trükköt, a végeredmény ugyanaz.

– *Mindent összevetve, a te ízlésednek is megfelelt a szóban forgó felkérés.*

– Persze. Hajlamosak vagyunk bizonyos olvasói elvárásokat bizonyos fórumokhoz társítani. Tehát azt gondoljuk, hogy aki, mondjuk, női magazinokat olvas, az irodalmilag biztosan csak ponyvaregényeken szocializálódott, ott van az elvárás-szintje, képtelen befogadni mást, nem fogja elolvasni, nem fog neki tetszeni. Igazából ez nem így van. Ha színvonalasabb irodalmat tálnak az embereknek, arra is vevők.

– *Fel is vetődhet a kérdés, mi az, hogy igény. Az, amit valójában akarnak az olvasók (tévénézők stb.), vagy az, amit adnak nekik.*

– Elenyésző volt az olyan leveleknek a száma, amilyeneket idéztem, az olvasók többsége nagyon pozitívan reagált. Minden szám után van egy-két olyan nekihevíült olvasó, aki beír, de ez tényleg a legkevesebb.

– *Kedvező fogadtatásban részesültek a Vonalkód novellái is. Végigolvasva a kötetet, feltűnő, hogy a könyv tizenöt története közül tizennégy egyes szám első személyben szól, egyedül a radikális Take Five az, amit egyes szám harmadik személyben írtál meg. Nehéz ezek után nem rákérdezni arra, mi ennek az oka, de mielőtt ez megtörténik, hadd mondjam el, hogy ahányszor olvasom a könyv szövegeit, mindig a te arcodat és a te karakteres „felolvasó” hangodat képzelem hozzájuk.*

– Ez szerintem legtöbbször így van szerzőkkel. Én ha ismerem a kötet szerzőjét, és hallottam felolvasni, ráadásul jellegzetes a hanghordozása meg a stílusa, akkor attól kezdve nem tudom más hangon hallani a szövegeket. Ez nálam is így rögzül.

– *És ha nem ismered a szerzőt?*

– Akkor érdekes módon nem érzem szükségét, hogy hangot társítsak hozzá. De mondom: ha ismerem, nem tudok elvonatkoztatni.

– *Nem nyomasztó érzés? Nem olyan, mintha nem tudnál függetlenedni, szabadulni tőle?*

– Nyomasztónak nem nyomasztó, inkább furcsa, nehéz vele mit kezdeni.

– *Például A tolltartó hőstét „látva”, elképzeltelek, amint iskolaköpenyben állsz, vagy máshol amint a kertben bókászol, míg a többiek békát fognak a vízparton.*

– Kétségtelen, az egyes szám első személyben írott szöveg nagyon földobja a labdát, hogy a narrátori hangot azonosítsuk a szerzőével, de szerintem ez egy csapda. Engem például megdöbbsentett az is, hogy míg a verseket nagyon kevesen olvassák önéletrajzi lenyomatként, addig a prózai szövegekhez, a *Vonalkód* darabjaihoz, de legalábbis ezek nagy részéhez többen mint önéletrajzi írásokhoz közelítettek. Holott azért ez nem ilyen egyszerű.

– *Miközben persze igen súlyos és megkerülhetetlen a bennük megrajzolt referenciális háttér, az iskola és környezete, a lakótelepi miliő.*

– Merthogy ezeket mindnyájan ismerjük, ez közös élmény. A helyszíneket vagy történeteket pedig az ilyen mozaikokból rakjuk össze, s így konstruálunk olyan sztorikat, amelyekben a történetvezetés az igazából mesterséges elem. Ehhez kell ez a bizonyos tapasztalati anyag.

– *Ez azt is jelentheti, hogy egy-egy karakter akár – „igazából” – négy-öt karakter vonásait is magába sűrítetheti.*

– Igen, és sok hasonló történet is egymásra kopírozódik, amiért a történetek dramaturgiai lényege, vezetése adja a sztori fő vázát. Ez a hasonlóság akkor is szembetűnő, ha összevetem

a gyerektörténeteket a felnőtt-történetekkel. Törekedtem is rá, hogy a kiszolgáltatottság és a megalázottság motívuma mindkét szituációban fölmerüljön, hogy a helyzetek forgatókönyve megfeleltethető legyen egymással. Ez érdekelt leginkább, amikor a novellákat írtam, azok a történetek foglalkoztattak, amelyek beilleszthetők voltak ebbe a sorozatba. Biztosan te is tapasztaltad azt, amikor valami foglalkoztat prózaíróként, hogy ha kieleződik a látásod vagy a hallásod valamire, akkor megtalálnak a történetek és a képek, tehát ami abba beleilleszthető, az formát is kap.

– *Úgy kezd beszélni a világ.*

– Igen, azon a nyelven.

– *Valószínűleg a fentiek magyarázzák azt, hogy ennyire erős motivikus tartás van ebben a kötetben. Az olvasó lépten-nyomon a ráismerés örömeit érzi, mint pl. a Miserere című írás olvasásakor, amelyben a szöveg elején kibebelezett béka látványa, a naturalisztikus leírás, a szájon át kicibált belsőség látványa a novella végére párhuzamba állítható lesz az apa szenvedésével.*

– Sokan szóvá tették, szemrehányásként is, miért pont ez az írás van lekerekítve, kvázi miért büntetem meg a végén szereplőt, mondván, ezzel egy olyan hamis egyensúly teremthető az elbeszélésen belül, ami idegen a kötet természetétől, hiszen a novellák többségében nincs „megoldás”, nem futnak ki valahová. Be kell valljam neked, hogy ennél a történetnél nem tudtam megállni, hogy ne büntessem meg ezt a szereplőt – legalább az utolsó novellában engedjem meg magamnak, hogy kicsit helyreálljon a világ rendje.

– *Ennek ellenére kegyetlen dolog volt. Én meg voltam győződve, hogy csupán arra törekedtem: az apró mozaikok tükrözzék, hordozzák magukban az egészre visszavezethető tapasztalatokat, a kicsik a nagyok felé haladva mutassák fel az emlegetett ismétlődést, párhuzamokat.*

– Én tényleg nagyon szerettem volna, ha ezzel az emberrel ilyen történik a végén, a többi írásban ugyanis valóban nincs meg az ilyen jellegű egyensúly, nyitva vannak hagyva a sztorik, nem tudjuk meg, van-e „igazságszolgáltatás”, kifut-e oda a történet, ahová szeretnénk, hogy kifusson. Itt viszont megtörténik, s nyilván azért bántott sokakat, mert nem ez a természete a novellák által sugallt világnak.

– *Ha más nem, a kötet azért valamennyire kerek, hiszen egy halott ember képével kezdődik, és egy haldoklóéval zárul, mintegy példázva a történetek egymásba érését.*

– Igen, s valószínűleg az én „játékos” szellemem lenyomata, hogy ezzel a mondattal kezdődik: „Úgy volt.”, és azzal fejeződik be, hogy „Úgy lesz.” Szerettem volna, hogy ha visszazárul magába a könyv; valóban egy halállal kezdődik, s egy halállal végződik.

– *Fentebb beszéltél arról, milyen, amikor beindulnak a karakterek, jönnek a képek, a hangulatok, az élmény. Ilyenkor hogyan kezeled a nyelvet? Sikerül kordában tartani, nem ragad magával?*

– Pont ezért nem írtam sokáig prózát, mert ez nekem nagyon problematikus volt, de úgy gondolom, mindenkinek az, aki a vers felől közelít a prózához. Én mindent soknak éreztem a prózában, írtam valamit, és mindig az volt az érzésem, hogy ez nem elég gazdaságos, hogy ebből még lehet levenni, aminek általában az volt a vége, hogy az emészthetetlenségig csupaszítottam a szöveget. Aztán kitaláltam megoldásként, hogy elkezdem úgy felépíteni, ahogy egy versstruktúrát épít fel az ember, aztán megtámasztom ezt a szerkezetet ismétlődésekkel – ebből született aztán ez a bizonyos motivikus rendszerezettség. Úgy éreztem, hogy a mondatok pusztá áramlása nem hoz létre olyan stabil rétegződést, ami önmagában megáll, innen származik a „vonalas” szerkezet is. Egyszer ezt úgy fogalmaztam meg, hogy ez olyan, mint amikor az ember jól tud úszni, de közben biztonságot ad neki a kifeszített műanyag válaszvonal, s bár nem ér hozzá, tudja, hogy arra, annak mentén kell úszni. Nekem a kötetbeli „vonalak” olyanok voltak, mint ez a lebegő műanyag a medencében, voltaképpen nem használtam semmire, de kellett, hogy ott legyen, s nem is mertem kivenni belőle. Mostanában azon gondolkodom, hogy ez a fajta gondolko-

dásmód csak kisprózában kivitelezhető, nagyszerkeztűrat már nem lehet az ilyen ismétlődésekkel megtámogatni. Ez utóbbinál óhatatlanul át kell térni valami epikusabb gondolkodásra, ahol – mese nincs – a történet maga a tartóelem.

– *Vagyis ezek a néhol szabadvers-szerű kisprózák olyan feszességet igényelnek, amely teljesen ellenében áll a nagyepika mesélő karakterével.*

– Igen, ha kiveszed magukat a történeteket, látszik, hogy ezek valójában banális, három mondatban elmesélhető sztorik, s hogy nem ezek tartják a novellákat. A nézőpont és a hang az, ami ad valamit. Viszont egy nagyobb lélegzetű prózánál már az kell a motorja legyen, hogy mit tud a történet.

– *Próbálkozzol ilyennel?*

– Nem. Azért nem, mert azt érzem, hogy az én képességem másféle, pont a vers miatt, tehát hogy nem a történet felől közelítek egy témához. A múltkoriban beszélgettem erről Békés Pállal, a *Csikágó* kapcsán. Engem nagyon izgatott, milyen ennek a regénynek a szerkezete. Az olvasó voltaképpen egy novellafüzérrel áll szemben, amelyben nagyon markáns metszéspontok vannak – helyszínek, szereplők, összeérő élettörténetek –, s ezzel kialakít egy olyan hálót, amely az egészet összefogja és regénnyé emeli. Rendkívül érdekes megoldás, csak éppen nem vihető át másra: ez egy olyan egyszeri szerkeztűra, amit ott és oda teremtett, és kizárólag így, ebben a környezetben működik, nem lehetne lemásolni és áttemelni egy másik nagyobb szerkeztűbe. Ő azt mondta, hogy inkább történetben gondolkodik, neki a sztori „van meg”. Ez lényeges különbség egy lírai és egy epikus alkatú ember között.

– *Pedig ahogy olvastam a Vonalkódot, végig az járt a fejemben, hogy a vonal motívumával akár egy fejlődési ívet is kialakíthattál, megrajzolhattál volna, amire ráaggathattad volna a (fiktív) elbeszélő történetdarabkait.*

– Igen, de nem egy személyt képzeltem el, azt akartam, hogy többféle hang szólaljon meg, és a hangok sokaságából derüljön ki, hogy mi az, ami közös.

– *S miért szólal meg a Take Five egyes szám harmadik személyben?*

– Lehet, hogy a könyv több szövegére is igaz, amit mondok, de a *Take Five* esetében azt éreztem, hogy ezt muszáj eltávolítani, hogy nem tudom egyes szám első személyben megcsinálni.

– *Személyes oka volt, vagy tisztán poétikai?*

– Poétikai. Úgy éreztem, hogy nem tudom kialakítani azt az egyes szám első személyű hangot, amely azé a nőé, akivel ez megtörténik. Tehát hogy ez a nő nem tudja hitelesen elmesélni ezt a történetet. Mindig végiggondolandó, milyen az a szereplő, akivel mindez meggesik, s hogy mekkora rálátása lehet a saját történetére. Érdekes ugyanakkor, hogy a *Take Five* volt a második, amely megszületett az összes próza közül. Az első szintén olyan írás volt, amelyik kilóg szerkeztűileg ezekből, még látszik rajta, hogy keresgélem, melyik a megfelelő hang – ez a *Bikinivonal*, amely nem egy egységes szöveg, darabokból áll össze, s ezeket gyakran nyelvi fordulatok fűzik egybe. Az egyik bekezdés például azzal ér véget, hogy „szépen gyógyul, csak ne emelgessem”, a következő pedig azzal indul, hogy „ne emlegesd”. De aztán még több ilyen szöveg volt, ami végül nem került be a *Vonalkódba*.

– *Hány novella közül válogattad ki ezt a tizenötöt?*

– Húsz vagy huszonegy. Olyan nagyon sok nem volt.

– *Mindegyiket publikáltad?*

– Nem.

– *Lackfi Jánosnak egyszer azt nyilatkoztad, hogy készülsz rá, az agyadban egy „lelki Schwarzenegger” már a prózára „gyúr”. Azt is elárultad ugyanakkor itt-ott, hogy küldtél már prózát szerkesztőknek, akik viszont azt mondták, hogy maradj inkább a versírásnál.*

– Igaz, de annyi a különbség, hogy nem szerkesztőknek küldtem, hanem néhány barátomnak,

s ez egészen elképesztő volt, mert akkor a fejemben már kirajzolódott valami. Biztosan ismered, minden írásnál van egy stádium, amikor te belül már pontosan látod, mi lesz ebből, és azt gondolod, hogy a felvillanó mozaikokból a többieknek is kéne érzékelni az egészet. De hát nem érzékelték. A legfinomabb reakció az volt, hogy ugye ez még nincs kész.

– *Ezek közül találni néhányat a Vonalkódban?*

– Sőt, volt olyan, ami változtatás nélkül bekerült. Annak idején az egyes szövegekből valószínűleg nem látszott, hogy mit szeretnék csinálni, mire megy ki a játék. Nyilván furcsa volt a versek után ez a szándékom szerint kicsit elidegenített szemléltői pozíció.

– *Pedig szerintem ez a verseidben is megvan. A Porhóban kezdődik, aztán a Síró ponyvában már igazán markánsná válik. S ha megnézzük a verseskötetek kritikáit, visszatérő fordulat bennük, hogy Tóth Krisztina történetet mond, hogy dikciója epikus, hogy költészete az Újhold által képviselt tárgyas lírán keresztül visszavezethető a másodmodernség fordulatáig, Szabó Lőrinc vagy József Attila versnyelvéig. De olykor mintha elfeledkeznének arról, hogy nem mindig vagy nem csupán a történet és ennek elmesélése a fontos a lírádban, hiszen olyan karaktereket, olyan személyiségeket mutatsz meg, amelyek a Porhó óta prózáért kiáltanak. Hirtelen a Miserere című novelláddal összeolvasható Virrasztók jut az eszembe.*

– Köszönöm, hogy ezt említetted, igen, a versben pontosan az a figura van benne, aki a novellában is szerepel, és akinek a végén „bűnhődnie” kell. Érdekes és hasonló élmény volt, amikor Rakovszky Zsuzsa prózájában ráismertem a versmagvakra. Egész pontosan ott vannak benne azok a történetcsírák, amelyekből szereplők, helyszínek jelennek meg a versekben, és fordítva. Ezek kísérik és foglalkoztatják az embert, és van, amiből történet kell legyen, mert egyszerűen nem fér bele a vers kereteibe. Úgyhogy tényleg vannak helyszínek, amelyek felbukkantak már versekben, például a lakótelep. A karakterek kapcsán: többen szóvá tették, hogy az egyik férfi figura helyenként nagyon csúnyán beszél, nagyon vulgáris. Nehéz úgy, mert nem beszélnek sokat ezekben a történetekben, de ha megszólalnak, mindig nagyon jellemző, mit és hogyan mondanak, erről az emberről is úgy tudunk meg nagyon sokat, ahogyan megnyilatkozik.

– *A nyelv formálja a karaktert.*

– Igen, és én csak így tudtam beszéltetni ezt a figurát, tudatni akartam, hogy ő egy brutális valaki.

– *Arról beszéltél, hogy mennyire lényeges, sőt talán a legfontosabb a motívumok alkotta metaforikus szál. Az alcím ugyanakkor tizenöt történetről beszél. Miért van egyáltalán alcíme a kötetnek?*

– Egyrészt teljesen világossá akartam tenni, hogy ez nem verseskötet, ne a vers felől olvassák, mert valami nagyon másról van szó. Másrészt szerettem volna, ha ez emblematikusan, rögtön a könyv elején megjelenik, mert én a kötet történeteit valamilyen módon szimbolikus történeteknek gondolom, s ahogy beszéltünk róla, sok-sok hasonló *történetből* születtek, és nagyon fontos számomra ezeknek a cselekményeknek, soroknak a dramaturgiája, ahogyan ezek megtörténnek, s ahogyan a sorsok tükröződnek egymásban.

– *Van egy kisfiad, Marci. Észreveszel hasonlóságokat az ő gyermekkorra és a sajátod között? Van átjárás egyikből a másikba?*

– Mindenképpen van, és szerintem mindenki tapasztalja szülőként, hogy amikor a gyerekei cseperednek, akkor ő maga is nagyon sok mindent újraél érzelmileg, helyzetek kopírozódnak rá régi helyzetekre, vagy hívják elő őket. A másik meg, hogy az ember szerencsés esetben elkezd kívülről figyelni magát és a saját beidegződéseit, reflexeit, hogy mennyit hozott szülőként magában a saját szülői mintáiból, és hogy mennyire tudja ezt távolságtartással kezelni. Persze ez még mindig nem jelent feloldozást, ettől még nem szabadulunk meg a „csomagtól”, de legalább kezdünk vele valamit.

– *És sok minden van, amit tiltasz neki, pedig annak idején magad se értetted, téged miért tiltanak el tőle?*

– Igazából nincs sok ilyen dolog, sőt figyelek is arra, hogy elkerüljem ezt. De ez messze van, azt hiszem, a szabad működéstől, hiszen ha az ember valami *ellenében* próbál meg szülőként működni, az még mindig nem a szabadság. Akkor még mindig valamihez képest lépek el.

– *Azért kértem Marcit, az óvást/tiltást és a gyermekkort, mert egyszer Király Leventének egy interjúból arról beszéltem, mit jelentett számokra a hetvenes-nyolcvanas évek panelkörnyezete, a késő Kádár-rendszer világa. Szóltál a félelmekről, beidegződésekről, és tényleg eszébe jut az embernek, mennyire furcsa és abszurd az, hogy ebben az időszakban különféle rendezvényeken például énekelni kellett egy másik ország himnuszát. Meg is egyeztetek, hogy egyszerre volt borzalmas és nevetséges az uniformizálás, a szelíd erőszak.*

– A legfélelmetesebb a szorongás volt. Engem szülőként is az ijeszt meg a legjobban, ha a szülő maga is szorong, mert van egy elvárás-rendszer, amelynek meg kell felelnie. Ugyanakkor a gyereket is meg kell védenie, és emiatt sokszor szembekerül ezzel az elvárás-rendszerrel. És ez óhatatlanul előadódik például az iskolában, mert minden iskolában van követelményrendszer, de annál nincs rosszabb, ha a szülők maguk is félnek vagy szoronganak, és ezt mintegy tovább tolják a gyerekek felé – nincs rémisztőbb egy gyereknek, mint megélni, hogy a szülei voltaképpen folyamatosan elárulják. Biztos vagyok benne, hogy a szüleink körvonalazatlan szorongásait, amiből otthonra elég sok jutott, ebben a nemzedékben mi mindnyájan megéltük. Ezek nem direkt tiltások voltak, ráadásul soha nem ott jött ki a feszültség, ahol ki kellett volna jönnie, hanem olyan „lehetetlen” szituációkban, mint amikor az apuka kiabált, hogy soha többet ne hagyj a cipődet az ajtóban. Az ilyen ijesztő helyzetektől féltem a gyerekeimet, s törekszem, hogy arról legyen szó, ami *valójában* probléma. Hadd tegyek egy rövid kitérőt. G. István László mesélte nekem, hogy óvodában nagyon szerette figyelni a többieket, mindig csak ült és nézett. Egy vörös hajú, szemüveges kisfiú: képzelheted. Utálták az óvónők, amikor hátratett kézzel rótták a köröket az óvoda udvarán és figyelte a társait. Folyton odamentek hozzá, hogy miért nem játszol, el lehet képzelni, mennyire irritáló lehetett egy vörös hajú kisgyerek, aki folyton körben járkal és dünyög magában. Ezt a fajta kívülről nagyon nehezen viseli a környezet, mindenáron mindenkit be akarnak vonni, gyere velünk, és legyél benne. A kívülről mindig egy kicsit megfigyelő is, ami feszélyezi a többieket.

– *Ilyen voltál gyerekkorodban?*

– Teljesen kívülről voltam. Bulikban a mai napig le szoktam ülni a sarokba, és figyelek. És hát persze mindig odajönnek, hogy miért van ilyen rosszkedved, pedig tökéletesen érzem magam, a lehető legjobb nekem ott, abban a helyzetben, és nem értem, hogy ez miért zavarja őket. Persze valószínűleg nem az én rosszkedvem zavarja őket, hanem a szemlélődés. Nem egy jó helyzet nézve lenni. Közben az ember állandó nosztalgiát érez azok iránt, akik *benne* vannak. Az elvegyülni tudás képessége nagyon hiányzik, mert akik el tudnak vegyülni, otthonosabban érzik magukat a világban. Én minden vegyületből kicsapódom, ne radikális dologra gondolj, hanem lassú kiválásra, előbb-utóbb a szélen találom magam, és akkor megint rögzíték, figyelek.

– *Hány éves a kisfiad?*

– Kilenc.

– *Foglalkoztatja az irodalom, érdeklődik?*

– Szeret történeteket mesélni, ami nekem tetszik. Viszont csínján is kell ezzel bánni, mert szereti tovább szöni is a szálakat, és néha nehezen tudom eldönteni, hol van vége a valóságnak, mi történt voltaképpen. Első osztályban megtörtént, hogy közölte, nincs iskola, de már annyi mindent mondott, hogy én reggel bekészítettem a tízórait, és mentünk háromnegyed nyolcra. Feltűnt, mennyire kihalt volt a környék, és tényleg be volt zárva az iskola, de nekem eszembe nem jutott elhinni, mert addigra már annyi mindent mondott, hogy természetesnek vettem, megint megy a sztorizás. Ezt időnként kordában kell tartani, ezért most már bevezettük azt, hogy szól: „ezt most komolyba” mondom.”

– *A Lettre-ben olvastam egy különös hangulatú, bizarr novellát (Galamb), amely egy asszony agyonverésével végződik. Mész, tartasz valami új irány felé? Milyen típusú próza kerül ki mostanában a kezed alól?*

– Ez a szöveg mutatja körülbelül az irányt. Kapcsolódik hozzá egy érdekes történet, ami visszacsatol egy kicsit a szemlélődéshez. Nyáron egy nagyobb társasággal elutaztam Horvátországba, ott írtam ezt a novellát. Többen voltak egy szobában, én kértem, hadd legyenek egyedül, mert nagyon szeretnék dolgozni. Egy héttel korábban jöttem haza, mint a többiek, és az én utolsó napomon érkezett egy másik nagyobb társaság. Az egyik lánynak nálam kellett aludni. Az érkezők tiszteletére rendeztek egy nagy bulit, szólt a zene, én bent ültem a szobában, és írtam ezt a szöveget. Egyszer csak bejött ez a lány, és kérdezte, nem csatlakozom-e hozzájuk. Mondtam neki, hogy dolgozom. Kérdezte, mit dolgozom. Mondtam, írok egy novellát. Kérdezte, miről szól. Mondtam, arról, hogy agyonvernek benne valakit. Aztán már csak egyszer jött be, de csak annyira, hogy összefogta a lepedőt meg az ágyneműt, és kint aludt a folyosón.

– *Emberére akadt.*

– Pedig én tényleg úgy éreztem, képes vagyok arra, hogy rendesen elutazzam ezzel a társasággal, de így alakult.

– *Olyan könnyű volna azt mondani, hogy prózai írásaidon Mátyás Iván, Ottlik Géza hatása felismerhető. De mondatnánk akár Tar Sándort is. Te kiket neveznél meg azok közül, akik egyértelműen hatottak rád?*

– Tar Sándort mindenképpen.

– *A lecsupaszítottság vagy a tragikum miatt?*

– Leginkább a nyelvi pontosság miatt. Hogy mit emel ki, és mit hagy el. Hogy milyen hihetetlenül takarékos.

– *A takarékoságról jut eszembe: korábban említetted, hogy néha túlhúztál egy-egy szöveget. Előfordult, hogy ellenkezőképp kellett cselekedned, hogy vissza kellett gombolyítani?*

– Nem tudtam visszagombolyítani, a kezdeti szövegeknél éppen ez volt a baj. Van bennem egy ideálkép arról, hogy milyen a lélegzetvétele annak a szövegnek, amelyet csinálni szeretnél. Én úgy képzelem, hogy az egy nagyon száraz, nagyon letisztult szöveg, a legkevesebbet közli. Ehhez képest mindent soknak éreztem. Ahogy azt is érzékeled, milyen az ideális ritmus, amellyel halad előre a szöveg, nagyon fontos például a mondatok hosszúsága, de a bekezdések ritmusa is sugall valamit a szöveg belső lélegzetvételéről. Ettől lesz egy írás nyugodtabb, zaklatottabb vagy épp tempósabb. Pont azt általad említett novellában, a *Galambban* próbáltam kialakítani egy olyan szemlélő narrátort, aki nem fűz hozzá semmilyen kommentárt ahhoz, amit lát, mintegy kamera-ként működik, s a lehető legszenvtelenebbül írja le a történeteket.

– *Nem mesél: közöl.*

– Igen, s nem derül ki pontosan a szövegből, de meghal az asszony, akit bántalmaznak. Ott is a fenti játék ment, hogy mindent nem lehet elhagyni, a mediterrán környezetnek például föltétlen benne kellett lennie, muszáj volt leírni bizonyos dolgokat, de ügyeltem, hogy ne legyen sok.

– *Drámát írtál már?*

– Nem, és szerintem nem is fogok soha. Az a fajta gondolkodás, ami a drámához szükséges, egy lépcsőfokkal messzebb van a prózától, mint a próza a verstől.

– *Alapvetően költőként fogadtak el. Hogy érzed, a te személyiségeden belül elkülöníthető a költő és a prózaíró?*

– Nem, nekem nem különíthető el, azt hiszem, én mindig ugyanazt csinálom. A lehető legpontosabb formáját keresem mindennek, tapogatózom, és igazából nincs jelentősége annak, hogy ez milyen műfajban, műnemben történik.

– *A Porhó (Magvető, 2001) összegző kötet, de igen furcsa a felépítése. A könyv legelső ciklusa*

maga az új kötet, a Porhó, s azután következnek a megelőző verseskötetek, alaposan megrostálva.

– Azt tartottam logikusnak, amikor szerkesztettem a könyvet, hogy a jelen állapotból induljunk ki, s abból bontsuk vissza a szálakat, feltárva az előzményeket, s azt emeltem át az első kötetekből, amiről azt éreztem, része az útnak, amelyen eljutottam az akkor aktuális *Porhóig*.

– *Nem egy közülrük, akár csekély módosítás árán, akár anélkül, beilleszthető lett volna a Porhóba.*

– Pontosan ez volt a célom. Bizonyára az elhagyott szövegek között is vannak olyanok, amelyek befértek volna ebbe a válogatásba, de nem éreztem őket annyira jellemzőnek. Márpedig engem a kimutatható folytonosság érdekelt. Minden szerző ugyanazt próbálja meg körbejárni, nagyon más dolgot az ember nem halász elő, inkább csak a nézőpontja meg a hangja változik, de ugyanazok a dolgok foglalkoztatják.

– *A Síró ponyva esetében meg úgy látom, hogy ugyanazon az úton haladtál, de még jobban meg tudtad rakni az addigra egyébként is púposra duzzadt rakást, s az azóta írott, kötetben még nem publikált versek is ebből a hagyományból nőttek ki. De ha az újabbakat, a Hála-változatot vagy a Futrinka utcát nézzük, van azért más is. Hogyan alakul a költészeted, írsz mostanában verset?*

– Furcsa, mert a vers, az valahonnan máshonnan jön. Néha nagyon fáradt vagy féleber állapotban megszólal egy-egy mondat, amiről tudom, hogy ez versalapanyag, nem prózai szövegnek a magva, és vers fog belőle kialakulni. Föl lehet ismerni ezeket a mondatokat, mert jellegzetesen szólnak, s egyben jelzik, hogy nagyon régen nem írtam verset, de jó tudni, hogy van egy tőlem független működés, ami nem állt le, csak éppen nem vettem róla tudomást. Üzennek ezek a mondatok.

– *S próbálsz radikálisan más költészetet működtetni?*

– Próbáltam, volt egy-két vers, például a *Holmiban* megjelent *A szerető álma*, amiről Várady Szabolcs azt írta, hogy megkapta, köszöni szépen, nagyon szép a családirtásos vers. A helyzet tragikomikumát fokozta, hogy akkoriban épp három gyerekkel nyaraltam egy tanyán. Ennél a versnél például az érdekelt, hogyan lehet az álomszerű atmoszférát szenvtelenül, költőietlenebbül megjeleníteni.

– *Legvégül áruld el, kérlek, mi a különbség egy öszvér és egy ló patája között!*

– Egy prózaíró-fesztiválon voltam Kielben, és egy nagyon érdekes fiúra lettem figyelmes a közönségben, aki nem illett a szemüveges, komoly, rövid hajú németek közé. Kiderült róla, hogy patkolókovács, egyébként franciátanár, de áttért a patkolókovácsságra, és nehezen kezelhető gyerekeket visznek hozzá Hamburgból, akik vagy voltak már börtönben, vagy bűncselekményekben vettek részt, és ezeket tanítja ő a kovácsmesterségre. Nagyon jól elbeszélgettünk, megkérdeztem, hogy elmehetek-e velük patkolni. A további két napot vele meg a főnökével töltöttem, és jártuk a környező falvakat, miközben beavattak engem mindenfelébe, például a különböző szögek neveit megtanultam, hogy milyen kap a ló, amikor ugratnak vele, és milyen, amikor nem. Ilyen szórakozássá fajult a fesztivál és a konferencia. Mindent összevetve, ő mutatta, hogy az öszvér a lóé helyett a számár patáját „öröklí”, és hogy sokkal kisebb az az úgynevezett fehér sáv, ahová bele lehet ütni a szöget – a lónál ez érzéketlen, az öszvérnél viszont nagyon pontosan el kell találni, a többi rész ugyanis rendkívül érzékeny.

– *Nem hiányoltak közben a kieli szervezők?*

– De, biztosan hiányoltak, mindenesetre amikor megkérdezték, hol voltam, és elmondtam, hogy patkolni, meglehetősen furcsán néztek rám. Viszont fantasztikus két napot töltöttem ott, és nagyon sok lovat lefényképeztem, amint az a *Litera*-beszámolóban is látható, amelyben megkérdezték, milyen volt a konferencia, s a beszámolót a patkolásról és a lóról készített fotók illusztrálják.

Banner Zoltán

nagyhét, 2007

*„Péter aludt, János aludt, Jakab
aludt, Máté aludt és mind aludtak...”
(Dsida Jenő: Nagycsütörtök)*

ami beszűrődik a résen át
egyre vadabb, idegenebb, tarkább,
a kilincsen nem az én kezem
mögöttem az igen, előttem a nem

ahogy testemen át belehallgatok
vonagló, üvöltő vadállatok
vonulásába – az én nyelvemen
beszélnek de nincs egyetlen szavuk
amelyet megértenék mert nyelvtanuk
sincs már, szavaik mint az ékek
feszítik szét a Magyar Mindenséget

elúsznak egymástól a csillagképek
törvénytelenések törvényt szülnek
sivatagi homokból hevített
kristálykupolák elfeketülnek

menekülők Ady seregéből
menekülők Kodály seregéből
menekülők Bartók seregéből
menekülők Kós Károly seregéből
menekülők Csontváry seregéből
menekülők Németh László seregéből
menekülők Lükő és Fülep seregéből
menekülők Szervátiusz seregéből
menekülők Szabó Dezső seregéből
menekülők a festő és a karvezető
Nagy Istvánok seregéből
menekülők Márai és Sütő seregéből
menekülők Illyés Gyula seregéből
menekülők Latinovits seregéből
menekülők Mensáros László seregéből
(mondd tovább...)

magára ismer-é bennünk az xezredik év
mikor az Úr magához rendeli legrégibb nemzetét?
s mint borostyánkőbe zárt zenét
mutogatják majd az angyalok:
látjátok, milyen szép volt
a Magyar Mindenség?!

az Ajrópai Junió lépcsőjére

A magyar nép szolidáris a bűnözőkkel
s nem adja ki őket, ha szembejönnek
az utcán, sőt mosolyog rájuk
s megkérdi: mit üzennek a drága pénztárosnak,
aki havonta megfizeti őket
a tudatlanságukért.

A magyar nép nemrég telepedett le
ezért nincs még végleges címe,
azt sem tudja: miért Magyarország
magyarország? nem lehetne egy kicsit olcsóbban?
még alkuszik rája
s nem biztos, hogy itt marad,
mert sok a folyó meg a kökény
amitől elszakad a ruhája.

A magyar nép útközben
(de hát végül is honnan jöttünk? – kérdik
a szolgálatos útkaparót)
elveszítette az emlékezetét
de nem is keresi
mert olyan jó a felejtés szabadsága,
minden más szabadságot elfelejtettünk,
remélhetőleg örökre s tökolcsón
kaptunk helyette rabházát
mely ápol s eltakar.

A magyar népnek viszket a nyelve,
mert örökké tele van szavakkal,
pedig sokat eltaposott már
de még mindig itt vannak

ezek a tekervényes, bonyolult, alattomos
én, te, ő, igen, nem, jó, rossz,
mindig a másik billentyűt nyomom meg,
a múltkor meg találtam egy ilyet:
R E N D Ű L E T L E N Ű L ...
ugye, ez nem is magyarul van,
hanem csehül ?

A magyar nép boldog lenne,
ha eltemethetné magát.
Adjatok nekünk Brüsszelben
egy szép nagy temetőt
s ültessétek be bogánccsal
ezt a túlszeretett
s télszép túlhazát.

egy brüsszeli tánctanárhoz

nyugatra néz a szobám
Nyugatra nézek kiskomám
hetvenöt esztendeje
Stendhal Apollinaire
és persze Babits
Kosztolányi még mi kell
hűségem jeléül
úgy öltöztetem
az írást
mintha részese lennék
a ruházkodási
a táplálkozási
és a kényelmi
civilizációnak
miközben úgy
tekintenek s kezelnek
mint egy nagybeteg
keleti kéregetet
s bár Bartók-zenével
támadom le
Párizsban a sarki rendőrt
és táncra kérem

Csontváry cédrusához
láb és szív között
féket vet a gyomor
mert nincs gyomrotok
a paprikánkhoz
borunkhoz
bánatunkhoz
nyelvi fűszereinkhez
Karinthy és Bajor
nyelvöltögetéséhez
mert rövidhullámúak
vagytok mint a gépek
amelyek átvilágítják azt
amitől féltek
de nem ünneplitek meg
a szép formás májat
hólyagot epéket
mert Ti repülön
mi meg Napszekerével
járjuk a kozmikus vidéket

Nyugat! figyelj!
e két felkiáltójelet
kitűztem ablakomba
– ablakomba besütött a holdvilág –
Keleted még visszavár
jöjjön hát tánctanár úr
ha netán táncra áll a lábuk.

Erdész Ádám

Banner Zoltán 75. születésnapjára

Találomra szedegtettem le a könyvespolcokról Banner Zoltán könyveit és az írásait tartalmazó folyóiratszámokat, hogy a köszöntő megírása előtt kicsit elmerüljek esszéinek, tanulmányainak hangulatában. De a böngészésből, lapozgatásból nagyon hamar igazi olvasás lett: akármelyik kötethez nyúltam, a szövegek lebilincseltek. Már kézbe venni is jó volt a Kriterion '70-es években megjelent, általam rég forgatott képzőművészeti kismonográfiáit. Először a Bordi Andrásról szóló kötet akadt a kezembe: még jóformán ki sem zörgött a szekér a marosvásárhelyi kollégiumból, amikor az újonnan érkezett kisdíák már egy árkus papírra rajzolta az épületet – indul a történet. S folytatódik Budapesten, Párizsban, Marosvásárhelyen, miközben a fordulatos történetekből kibontakozik az egyik legjelentősebb 20. századi erdélyi festő pályája. A pályarajz mögött láthatjuk, az erdélyi művészeti hagyományok és a friss európai irányzatok hogyan találkoztak egy kis, Maros megyei faluban, Héderfáján felállított műteremben. Cs. Szabó László alkalmazta először ezt a módszert, az erdélyi kultúra történetét európai keretekbe ágyazva mutatta meg, mi az igazi érték. Ugyanilyen izgalmas a többi – Mattis-Teutschról, Szervátiusz Jenőről, Mohy Sándorról és másokról – szóló kötet is. „Amikor Róluk könyvet vagy tanulmányt írtam – emlékezett a szerző harminc évvel később – olyan teljességre törekedtem, mintha az első és utolsó, tehát egyetlen és végleges alkalom lenne munkásságuk jelentőségének a belülről láttatására.” Ugyanezzel a teljességre törekvéssel találkozunk, az Erdély 20. századi művészettörténetét összefoglaló, már Magyarországon megjelent monográfiában is.

Egy, a kolozsvári Szent Mihály-templom és a Farkas utcai templom restaurálását bemutató réges-régi Utunk évkönyvbeli interjú a Kolozsvárral való első találkozásomat idézi. Ez a történet az én történetemként folytatható. Alighanem itt kell keresni Banner Zoltán hatásának igazi titkát, a *mi* történeteinket írja és mondja. A *mi* történetünk az a megrendítően szép leírás, amit mostani pódiumnaplójában (*Örvendjetek, némaság lovagjai*) olvashatunk fenyőkúti Petőfi-estjéről. Arról, hogy a Korond feletti hegyek tanyáinak népe milyen körülmények között és hogyan találkozott az előadói esten megidézett Petőfivel. Kinek-kinek a legszemélyesebb története szólal meg az olyan, a Bárkában közölt nagy versekben, mint *A legkegyesebb csaló* vagy *A Könyörgés*. Mindannyiunk története a most már CD-n is megszólaló, a békéscsabai megyei könyvtárban felvett Dsida-est, a Bárka szűkebb körének közös története az az Újházy-est, amelyen Banner Zoltán korán eltávozott barátunk verseit mondta, mégpedig úgy, hogy előadóként megemelte az életművet. Banner Zoltán művei a kultúra szokatlanul nagy területére kalauzolják el olvasóit, hallgatóit, méghozzá úgy, hogy művészettörténészként, íróként, előadóművészként egyaránt a közösség kohézióját erősíti – aligha volt erre valaha nagyobb szükség, mint ma. Kedves Zoltán! Isten éltesse sokáig, s várjuk a *mi* újabb történeteinket.

Szabó Tibor

„A felmutatás szertartásai”

Banner Zoltán: Örvendjetelek, némaság lovagjai! Pódiumnapló

Történetek és képek egy elveszett világból. Saját, fél évszázados alkotói pályájára tekint vissza Banner Zoltán a 78. Ünnepi Könyvhét alkalmából megjelent, *Örvendjetelek, némaság lovagjai! Pódiumnapló* című kötetében. Emlékiratok könyve, harcok könyve, a meghittség könyve az *Örvendjetelek* – ez mind együtt. Az idén hetvenöt éves Banner művészi munkásságának teljes körű foglalata. Hangulatos memoár.

A közel ötven kötetet jegyző Banner Zoltán (néhány év egyetemi oktatói munkát követően) 1958-tól három évtizeden át a kolozsvári *Utunk* című hetilap rovatvezető szerkesztőjeként dolgozott, képzőművészeti szakírói munkája a kortárs erdélyi festészetre irányult. Az *Utunk* és a képzőművészeti kutatás tehát a biztos bázis és a megélhetés, ám a széleskörű ismertség, a legjelentősebb sikerek egy másik művészeti ághoz kötik. Az akkor már költőként is rendszeresen publikáló Banner Zoltán a hatvanas évek elején az előadóművészet felé fordul, előbb alkalmyszerűen, majd rendszeresen színpadi feladatokat vállal a kolozsvári színházban, 1964-ben pedig bemutatja első önálló előadói estjét Bartalis János műveiből. Ezzel úttörővé válik, a második világháború után ugyanis (Bannerig) nincs versmondás Erdélyben, nem fontos senkinek, a színházi társulatok feladata lenne, de nem törődnek vele, üres a pódium, miközben óriási lehetőség, és közönségény is van rá – mégse. Ebben a helyzetben talál rá Banner Zoltán az előadóművészetre mint önkifejezési formára. Elsőként, de csak néhány évig egyedülként, mert munkájának sikerességét éppen az mutatja, hogy hamarosan felsorakoznak mögé mások is, a versmondás újra üggyé lesz, Banner törekvései nyomán az irodalmi eladói estek szervezése és látogatása szinte mozgalommá válik Erdélyben és a Partiumban. A magyar költészet mint mozgalom a keményedő román diktatúrában – veszélyes kombináció. Természetes, hogy egy ilyen közegben az irodalom, a hangzó vers esztétikumon kívüli funkciókat is kap, identitásképzőként, megtartó erőként jelenik meg. És Banner láthatóan vállalja, támogatja is ezt a fajta irodalmiságot, szerzőválasztásai (Bartalis, Dsida, a kortárs erdélyi költők, majd Petőfi, Arany) a küldetéses, a közösségi érdekeltségű üzeneteket közvetítő irodalom felé mutatnak. 1964 és ’88 között tíz bemutató, rengeteg fellépés, telt házak (1973-ban összesen 11 660 ember előtt szaval, óriási szám, ma már alig elgondolható ekkora érdeklődés irodalmi estek iránt). Az aktív előadói pálya évtizedeiben Banner Zoltán szikár, jórészt a tényközlésre szorítókozó naplót vezet fellépéseiről. Hol, mikor, hányan látták-hallották az estjeit, történt-e valami érdekes, emlékezetes, különleges – az *Örvendjetelek, némaság lovagjai!* törzsét ez a napló adja. Hetvenötödik születésnapjához közeledve Banner elővette naplójegyzetét, és az azokból kiindulva valami olyat alkotott, ami más is, több is egyszerű önéletírásnál.

A kötet sajátos szerkezete egészen különleges, kevert műfajú szövegekonglomerátumot eredményez. A fejezeteket évszámok jelölik. Minden fejezet a korabeli naplóbejegyzésekre mint indukciószövegekre épül. Ezeket a bejegyzéseket egészíti ki, kommentálja, értelmezi, magyarázza a munkásságára, múltjára visszatekintő Banner Zoltán. Vagyis szerkesztője, recenzense (egy-egy helyen opponense) saját korábbi írásainak. A hozzáfűzött, emlékező szövegrészek hol esszévé teljesednek, hol erős atmoszférájú anekdotává, hol pedig kifejezetten modern, metaforikus erejű szépprózává. Banner nemcsak interpretálja korábbi önmagát, törekvéseit, de egyúttal artikulálja világképét, költői (és/vagy előadóművészi) hitvallását is. A fejezeteket az előadói munkásság recepciója, Szócs István, Kántor Lajos, Bogdán László, Domokos Eszter és mások egykorú (folyóiratokban, újságokban megjelent) méltatásai, recenziói kísérik, így az éppen megismert

bemutatóra vagy más fellépésre (az akkori, illetve a mai, visszatekintő Banner nézőpontja mellett) mindig egy harmadik, külső szemszögből is rálátunk. Alaposan végiggondolt, jól működő struktúra szervezi a könyvet, vezeti olvasóját, fenntartja a figyelmet.

Noha a kötetben Banner végig egyes szám első személyben szólal meg, előadói pályájáról mesél, utazásokról, előadásokról – a mű nem kizárólag Banner Zoltán munkásságát mutatja be. Valódi értékét az adja, hogy a szerző személyes életsorsa mögött kirajzolódik a második világháború utáni romániai magyar kulturális élet sokszínű világa, a transzszilvanista hagyomány újjáéledése, az erdélyi/partiumi közművelődés robbanásszerű fejlődése a hatvanas években, és azután a mind erőteljesebbé váló üldöztetés, a kisebbségi művészi lét nyomorrá változása a megmerevedő Ceaușescu-érában. (Hátborzongató olvasni, ahogy Bartis Ferenc könnyeden, jókedvűen méltatja az egyik Banner-estet 1971-ben. Bartist néhány évvel később félholtra kínozzák az állambiztonsági szerv börtöneiben.)

A fenyegetettség kíséri (és láthatóan akkumulálja) ezt a pályát, ahogyan az egész korabeli erdélyi művészeti életet a korszakban. Részben ez a léthelyzet alakíthatja Banner Zoltán (a kötetben több helyen kifejtett) irodalomeszményét. A szó számára tett is. Aligha kell külön argumentálni, hogy Ceaușescu Romániájában ennek komoly, az irodalmon, a gondolatokon túl mutató tétje volt, a hangzó (magyar) versben a szabadság követelése manifesztálódik, Reményik vagy akár Arany verseinek szavalása tiltakozás, a politikai ellenállás egy formája, a szellemi szabadságharc megjelenése.

Miközben az *Örvendjetek, némaság lovagjai!* hallatlanul érdekes irodalomtörténeti forrás is. Banner Zoltán *ott volt* az erdélyi irodalom második világháború utáni felfutásánál, benne élt az irodalmi életben, tanúja és (munkássága ízlésformáló hatása révén) részben alakítója lett az akkor forgalomban lévő esztétikai törekvéseknek, testközelből látta az azóta kánonképzővé vált életművek kibontakozását (többek között Szilágyi Istvánét). Banner könyvéből kiolvasható, benne meglátható, hogy milyen volt az az irodalmi közeg, amelyben például a Forrás nemzedékei gyökeret verhettek.

De a kötet az elmélyült filológiai, történelmi érdeklődés nélkül is kellemes olvasmány, egyszerűen azért, mert érdekes, fordultatos az életút, amit követ. Plasztikus képek a kolozsvári irodalmi életéről, rengeteg erdélyi utazásról, ausztráliai turnéről (1977-ben), arról, hogy a bemutatók miképpen szerveződnek-formálódnak, a bürokráciával (és a kultúra pénztelenségével) folytatott küzdelmekről, az elhallgattatás ellen vívott harcokról, sikerekről és melléfogásokról, egy magasra ívelő pályáról, és a művészi ellehetetlenítésről, ami 1987-ben végül azt eredményezi, hogy Banner Zoltán elhagyja szülőföldjét. Békéscsaba az új otthon, és pódiumok, persze, Szegedtől Budapesten át Székesfehérvárig, sok helyen. A kilencvenes évek elején még egy fellendülés, de aztán már kevesebb (rövidebb) bejegyzés, és hozzájuk a nem túl erősen motivált kommentárok. Elcsendesedik a kötet a végére. Végleg, mert elfáradt a szöveg, gondolhatja először az olvasó – de nem.

A kötetzárlatot adó, *a 2000-es évek* című fejezettel Banner kilép a memoáriradalomból, ki az irodalomtörténetből, a transzszilvanista irodalom (pátosztól nem mentes) dikciójából, az egész könyvön fordít egyet az utolsó néhány oldal. A sikeres előadóművész az előadóművészet (jelenkori) kudarcáról ír. A kudarcra ítéltiségről. A diktatúrák felszámolódása utáni újfajta fenyegetettségről. Nem először találkozom hasonló gondolattal, de minden alkalommal végigfut a hátamon a hideg, amikor ilyet olvasok. Banner (egyetlen, jó meghatározható szempontból, de mégiscsak) mintha otthonosabbnak látná-érezne az állami terror irányította, múltbéli (szocialista) diktatúrákat, mint a rendszerváltozás utáni, technokratikus elvek alapján üzemelő társadalmi életet. A szabad világ értékluralitását (gyanítom, helyesen) értékvesztésként éli meg. Az *a 2000-es évek* című fejezet számomra azt üzeni, hogy az előadóművészetnek lételeme az elnyomottság,

a veszélyeztetettség, egy olyan közösségi helyzet-állapot, amelyben világosan látható, hogy ki a jó, és ki a rossz. Banner Zoltán ezt így fogalmazza meg: „[...] az biztos, hogy az előadóművészet, a politikai rendszereket változtató körforgásban elveszítette mind politikai, mind művészi szerepét, mert ebben a műfajban a kettő elválaszthatatlan; a politika meztelensége idegen a pódium félhomályától, áhítatótól, a közönség pedig elfelejti a virágnyelvet; meg most már (egyelőre) minek az?”

Veszélyes gondolat. És valószínűleg érvényes.

(Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda. 2007.)

Női figura (1971; festett, patinázott kerámia; 58×17×13 cm; leltári szám: 2006.114.1)

Grecsó Krisztián

Doktor urak (regényrészlet)

Színes volt a reggel, akár egy képeslapon, az ős izzadt és tombolt, a szőlőtőkéken mazsolává érett és rohadt a termés, csak az örökzöld bukszusok takarták tovább Lajos bácsi hobbikertjét. Akárha azok volnának az egyedüli húséges cinkosok. Jocó reggel magában kezdett el füvezni, és közölte Ildikóval, ma sem megy dolgozni, szóljon bent, hogy beteg, hogy *úgy tudja*, beteg, mert ő nem tud és nem képes elviselni senkit. Szalma Lajos és Ildikó egyaránt megdöbbenve néztek rá, még Lajos bácsi is rosszállóan hallgatta unokaöccsét, próbálta rábeszélni, hogy az egy hetes hiányzás után látogassa meg az ügyészséget. Jocó közönyösen vonogatta a vállát, arra gondolt, vajon Ildikó *kiben* tölthette az éjjelt. És egyáltalán: csak ő látogatott el a lány fejébe, vagy vetésforgóban *elcserélődtek* a drog hatására, és a lány Lajos bácsiban volt, esetleg benne, és kölcsönösen átérték, mit gondol, kíván, érez a másik. Nem bírta megkérdezni. Győzött benne a kétely, hogy nem kapna őszinte választ, akkor meg minek. Azt mondanák, hogy ez csak egy trip volt, „jöjjön le” az élményről, ne pörgesse túl, nem volt az olyan valóságos, mint ő átélte. És nevetnének. Miközben ők is, Jocó is tudná, nem mondanak igazat, de ez egy olyan vékony, lényegtelen hazugság, amelyet nem lehet, pontosabban nevetséges megcáfolni. Se haragudni, se kétségbe vonni nem ildomos. Felpattant a biciklijére, és visszakiáltott az udvarba.

– Azt hiszem, kitaláltam, mi Teiresziász másik legendája. Fogadjunk, hogy egy nőben élt egy ideig! Vagy nőként. Nem?

Lajos bácsi tátott szájjal nézett rá.

– Mit bámulsz? – kérdezte Jocó. – Te hol a fenében voltál tegnap este?

A Körös-parton tekert haza, kora reggel volt, az emberek munkába készülődtek, morgós, sürgető, türelmetlen mondatok pattogtak a kertekből, autók motorja berregett fel, egy öreg dízel járgány egészen közel húzott el mellette. A vizet nézte, a gondozott partot, arra gondolt, horgászni kellene, kiülni itt, benn a városban, hétköznapi, a kibetonozott szegélyű partra, a fűzfák barlangjába, elszívni a maradék füvet, amit kiemelt a ládából, és megbabonázva figyelni a mozdulatlan úszót, ahogyan a mesterséges és halott csatorna szabályozott vizében lebeg. Már benn járt a belvárosban, hírességek mellszobrai sorjáztak a parton, és jobbról, a vízzel szemben kastélyszerű, régi nagypolgári nyaralók, télikerttel és verandával, előttük német vagy skandináv autók, egy bébicsősz az udvarban saját árnyékával kergetőzött, legalábbis Jocó így látta. Egy horgászt fedezett fel a parton. Nem is a botokat látta meg, hanem a kereket. A kerekesszék kerekét. Fékezett, a bicikli gumija csikorgott az aszfalton, a járgány keresztbefordult. Fejér Adél, Jocó instruktorának mozgássérült lánya megfordult a székében, hogy megnézzé, ki produkálja magát.

– Rendőrfék – mondta Jocó. – Kamasz koromban csináltam utoljára.

A lány szóltanul visszafordult. Jocóban kis híján győzött a sértődöttség, de egy pillanat alatt lehiggadt, ahogyan arra az elbaltázott éjszakára gondolt, amikor markolásták és csókolták egymást Adéllal, de ő képtelen volt rá, hogy megértően viselkedjen. Ledobta a biciklit a parton, és leereszkedett a lány mellé.

– Hívott valaki? – kérdezte Adél.

– Szeretnék bocsánatot kérni – felelte Jocó.

– Nincs szükségem a sajnálatodra.

Jocóban talán a fű, talán az előző napi élmény hatására összeszaladt a harag. Éles, pattogós hangon beszélt.

– Most kértem bocsánatot, nem elég? Le van zárva!

– Akkor én kérek elnézést – mondta a lány.

Jocó úgy csinált, mintha ezt nem hallotta volna.

– Fogtál valamit?

– Egy csukát.

– Tényleg?

– Nem.

Jocó meglátta az üres szákat, és elnevette magát, hogy Adél milyen komolyan veszi a horgászatot, itt, egy mesterségesen létrehozott csatornában, ahol valószínűleg a Taknyosmaca a legkomolyabb halfajta, méretre pedig nyolc centi körül lehet a csúcs. Jocó elővett egy szál cigarettát, finom mozdulatokkal kidörzsölte belőle a dohányt, aztán akkurátusan, egy tollbetéttel segítségével megtömte fűvel. Adél elmosolyodott.

– Ez miféle módszer?

– A fogyatékosoké, vágta rá Jocó, anélkül, hogy végiggondolta volna, mit mond.

– Akkor nekem kéne csinálnom.

– Azért mutatom.

A szemtelenség nem várt eredményt hozott, Adél elnevette magát.

– Én meg szimplán azt hittem – mondta –, hogy te vagy a béna. Hogy nem tudsz sodorni.

Jocó ránézett, ráncolta a homlokát, mímelte a sértődöttséget, de olyan kitaró ügyetlenséggel, hogy Adél ismét kacagni kezdett, azt ismételtette, hogy még hobbiként se válassza a színjátszást, mert olyan gyöngén tud bánni az arcával, mint ő a lábával. És ebben semmi költői túlzás sincs. Jocó végignyalta a cigit, leharapta a füstszűrőt, kiköpte, akár egy rakodómunkás. Megtörölte a száját, és azután kérdezte meg.

– Szívunk?

– Itt? – kérdezett vissza a lány.

– Miért? A vízpart ideális helyszín.

Olyan hangszíval igyekezett beszélni, akár egy idegenvezető, aki annyira élvezzi, amit beszél, hogy saját szavai hatására összeszalad a nyál a szájában.

– A vízpart ideális helyszín – mondta megnyomva minden egyes szótagot.

Adél is körbenézett.

– Akkor is, ha cirka ötven méterre van a bíróságtól?

– Cirka? – kérdezte Jocó, de már gyújtotta a cigit.

– Cirka.

– Milyen mulatságos szó az, hogy cirka.

Lassan engedte ki az orrán a füstöt, és átadta a jointot Adélnek.

– Cirka, mondta Jocó. Cirko-. Fűtés. Cirkusz. Circumstancia. Cirkáló. Cirkalmaz.

A lány önfeledten kacagott.

– Ez cirka négy cirk- kezdetű szó – mondta. Aztán kisvártatva hozzátette: – cirrokumulusz.

Jocó kérdően nézett Ildikóra.

– Az jelenti: bárányfelhő.

A fiú hahotázni kezdett, hogy Adél tudja a bárányfelhő latin nevét, ugyan milyen helyzetben volt szüksége erre a tudásra, mikor szorult sarokba, vetemedett rá, hogy megjegyezze, miként is mondják a legnemesebb nyelven azt, mikor szakadt, apró felhőcskék idillien fogócskázna a tengerké égveteményében. Jocó lenyűgözően szellemesnek gondolta magát, érezte, neki sokkal gyorsabban hat a marihuána, csak felerősíti a reggeli szívást, és már pörög is az agya és a nyelve.

Adél nem nevetett.

– Meteorológus szerettem volna lenni – mondta. – De melyik szaros tévébe kell nyomorék bemondó?

Jocó elhallgatott, szerette volna valami szellemességgel elútni a dolgot, de nem jutott eszébe semmi.

– Most *úgy ne* sajnáljalak, hogy közben azért mégis? – kérdezte.

– Förtelmes bunkó vagy – vágta rá Adél. – De még mindig jobb, mintha intellektuális bunkó lennél.

Elhallgatott. Aztán kis szünet után:

– Nincs kapás.

Jocó a lány szemébe nézett.

– Volt már?

– Nem – kuncogott Adél. – Itt sohasem kapja. De utálok cél nélkül üldögni. Akkor még többen megbámulnak. „Levegőzik a nyomorék.”

Jocó lerúgta a cipőjét, a zokniját, ledobta a vászonkabátját, az ingét, letolta a farmernadrágját, és egy szál alsógatyában beleereszkedett a dermesztő vízbe, igyekezett úgy tenni, mintha neki meg se kottyanna a késő őszi hűvösben a barátságtalanul hideg víz, és az iszapos medertől sem undorodna, de fintorogva kapaszkodott a csatorna betonperemébe, Adél csak nevetett, ő meg egy pillanat alatt megbánta az egészet, de már nem volt vissza út, lemerült. A zavaros, kásás vizet átvilágította a reggeli nap. Gomolygott a liános, koszos tömeg, ahogyan egy rémálom tejköde, de az úszó alját látni lehetett, és az alatta csüngő zsinórt is. Jocó óvatosan rángatni kezdte a damilt, az úszó meg-megbuggyant. Adél önfeledten kacagott a parton.

– Kapás van! – kiáltotta a lány. – Istenem, milyen komolyan kapás van!

Jocó kétszer is visszabucskázott a vízbe, nagyokat csobbant, mert még ezen az alacsony parton is képtelen volt kimászni, semmi erőt nem érzett a karjában, a könyökétől egy konok fájdalom lüktetett, és a karok, akár valami elsikkadt liának csüngtek az oldalán. Adél segített neki kimászni, a kocsi befékezett kereke megindult le a parton, Jocó megrémült, ha a lány is belecsúszik, itt fulladnak meg mind a ketten, de Adél megint csak nevetett. A fiú egy éles pillantást érzett a hátában, mikorra hanyatt dőlt a kellemetlenül hűvös parton, már a tekintet nem kapta el, de látta, hogy Fejérné távolodik a gyaloghídon, valószínűleg a bíróságtól tart az ügyészségre; Adél is észrevehette az édesanyját, mert elkomorult, egészen hosszú ideig nem szólt semmit. Jocó kérdezte meg:

– Te tudod, ki az a Teiresziász?

A lány ádázan nézett rá, és egészen biztosan, valami harapósat akart mondani, de észrevette, hogy Jocó még mindig nem öltözött fel, és most már az egész teste libabőr, remeg, és lila a szája széle, mint a kiskamaszoknak az uszodában, mikor már órák óta a siklást gyakorolják.

– Öltözz fel! – mondta.

Aztán egészen meleg hangon, váratlanul hozzátette.

– Kicsim.

Jocó kamasz kora óta zsigeri utálattal figyelte a turbékoló párokat, s leginkább a számár becézgetéseket rühellte, ám ez a „kicsim” most eltalálta, olyan sok törődés volt benne, olyan puritán volt, őszinte, mégis csurig fojtott vonzódással; Adél egy parányit elhúzta a második i-t, és az m-et szinte leharapta, *kicsiim*, ahogy kimondta, rápillantott, de azt nem hagyta, hogy a fiú visszaneézzen, lesütötte a szemét, mint egy jól idomított növendék az angolkisasszonyoknál. Jocónak összeszorult a torka. Hogy ne látsszon, mennyire elgyengült, öltözni kezdett, ügyetlenül, nyirkos bőrére rátapadt a ruha, a póló a háta közepén gyűrődött fel, a nadrágszárából nem talált ki a lábfeje. A lány is zavarban lehetett, az úszót bámulta, annyira nézte, hogy azt lehetett gondolni, a legkisebb rezdülésre beránt, de mikor az úszó tényleg elmerült a vízben, nem kapott a bot után. A könnyű, vékony peca belefordult a vízbe.

– Lehet, hogy életem legnagyobb kapása lett volna – mondta. Talán egy cet, ami felúszott

a Fekete-tengerből a Dunán, át a Vaskapun, a Tisza torkolatánál sem tévesztett irányt, onnan végig jött a Körösön, és még a csatorna gátján is átvette magát, hogy én most itt kifogjam, és teljesíthesse három kívánságomat. Én meg hagytam elúszni.

– Miért? – kérdezte Jocó olyan őszinte ostobasággal, mintha elhinné, hogy az aranyhal húzta be a pecabotot.

– Mert szeretem sajnálni magam – felelte Adél. És azt is szeretem, ha más sajnál. Illetve nem. Imádom gyűlölni őket érte. Gyűlölni, amiért sajnálnak.

Elhallgatott, és kis hatásszünet után komolykodva azt mondta:

– Különb, tudom, ki Teiresziász, egy vaksi jós az anti-ganéből.

Jocó nem nevetett, az „anti-gané” avatag vicc volt, már fintoogni sem érdemes rajta, és fölöt-
tebb stílustalanul keveredett ide, nem értette, a lány miért rondít ilyen ostobán saját, döbbenete-
sen őszinte mondataiba; talán vissza akart venni a tempóból, túlzottan kiadta magát, mentegette
gondolatban, szeretne distanciát tartani. Adél megérezte, hogy a fiúnak zseniánt az utóbb odave-
tett mondat, makrancosan a vizet nézte, és mintha egy törlesztő monológot mondana, duzzogva
beszélt a vízhez, hogy ennyi, kész, egy rossz poén, és már lehet is őt hülyének nézni, ez egészen
nevetséges, hogy egy férfi milyen gyorsan el tudja veszteni minden indulatát, lelkesedését, egy le-
hetetlen helyen felejtett szörszál, egy szeretkezés közben elrontott mozdulat, egy helyesírási hiba
egy levélben, és a vihareként tomboló érzelem lekushad, esetleg még el is illan, és csak idióta fenn-
hézás marad a helyén, a férfiúi tökély törvénye, hogy minden gyönyör, szépség, öröm, erény,
ami addig jött, csak obligát adónak minősül, ami a férfi létnek, mint olyannak, kijár, mert a nő
a korral egyre és egyre gyöngébb, minden féleszünek kénytelen odaadni magát, miközben szű-
nek igyekszik látszani, néhány megtörtént esetet vall be a múltból, ám kénytelen főzni, örülni,
tenni-venni magát egy félig idegennak, és a legkisebb botlásért súlyosan megbűnhődni, mindezt
annak okán, mert huszonöt után is volt képe egyedül maradni, és ha szeretne egy tisztességes
orgazmust, akkor olyan rabszolgává kell alakulnia, aki semmit sem röstell, semmit sem szégyell,
és első este baszik, mint a nyúl. Ő igenis tudja, kicsoda Teiresziász! Elmehe Jocó ahová akar, ha
úgy gondolja, hogy egyetlen jól sikerült tréfa után már vizsgáztathatja őt.

A fiú megpróbált közbevágni, hogy számonkérésről szó sem volt, ő tényleg nem tudja, kicsoda
az emlegetett illető, és legfőképpen, hogy mi köze van a tegnapi estéhez, de Adélt nem lehetett
félbeszakítani, csak darálta a monológját, hogy az a vak jós, még ifjú pásztorként meglátott két
kígyót a Kitharión hegyen, pázrás közben, megölte a pázró nőstény kígyót, hát persze, hogy azt,
nyilván a pázrok között a nő a ringyó, még a férfi csak állati ösztöne áldozata, csak *kénytelen*
szórni magjait, és adózni a temérdek szépségnek, és aztán helyben hagyni a nyomorult nőt, aki
pedig már mindenütt ki van borotválva, mindenütt tetovált, minden lyukába be lehet hatolni,
és mégis.

– Így van ez – mondta Adél. – Ki lehet minket pipálni.

Felemelte a hangját, hogy őt a legkönnyebben, mert minden férfi magabiztos egy nyomorult
lánnyal, akinek úgysem jut dákó, nem nehéz észrevenni, hogy a randi elején percről percre job-
ban érzik magukat a bőrükben, egyre magabiztosabbak, hogy milyen megnyerőek, hogy egy
bénának szüksége van rájuk, ők pedig bármelyik kocsmai történetnél, a *perverz-szekció* ülésekor,
bedobhatják az aduászt a hatodik kör után, hogy „na, fiúk, ki kefélt már bénával?” Jocó nagyon
fázott, és elképesztően kínosan érintette, amit hallott. Minden mondatot magára vett, félig-med-
dig jogosan, és ettől menekülni szeretett volna, de Adél megint visszakanyarodott a vak jós tör-
ténéthez, hogy a tökfilkó vadász, miután megölte a pázró nőstény kígyót, abban a pillanatban
nővé vált, és asszonyként volt kénytelen élni hét teljes esztendeig. Aztán újra megpillantott egy
pázró kígyópárt, ilyen a szerencse, és most a hímet verte agyon, mire férfi lett megint. Ám a lé-
nyeg most következik! Zeusz és Héra vitájában, miszerint kinek jobb a testi szerelemben, a férfi-

nak-e vagy a nőnek, Teiresziást kérték fel döntőbírónak, lévén, ő volt az egyetlen a világegyetemben, aki megtapasztalta ezt férfiként és nőként is, és a vak jó válasza az volt, hogy a nő tízszer több örömet érez a szexben, már ha érez valamit, mint a férfi. Héra persze megorrolt az őszinteségért, és megvakította a hímnőt.

– És Zeusz a látnoksággal kárpótolta? – kérdezte Jocó.

– Meg hogy hét embernyi életet élt – felelte Adél. – Akár egy ószövetségi alak.

Mindketten a vizet nézték. Fűrge pókok szaladgáltak a tükren. Fűrge és vidámnak tetsző pókok, mint valami rajzfilmben.

– Nem akartalak megbántani – mondta Jocó.

– Már mindegy – felelte Adél.

Jocó megrántotta a vállát, jelezve, hogy nem érti, miért lenne mindegy.

– Közben rájöttem, hogy nem vizsgáztatsz. Te tényleg nem tudtad, ki ez a főszer.

– Nem tudtam.

– És... meg vagy elégedve válasszal? – kérdezte megjátszott könnyedséggel a lány.

Jocó összerezsent, nem tudta, mit feleljen. Nem talált olyan választ, ami valamilyen szempontból ne lett volna sértő.

Térdeplő lány (1956; festett, patinázott kerámia; 49×23×24 cm; leltári szám: 2006.226.1)

András Sándor

látlet

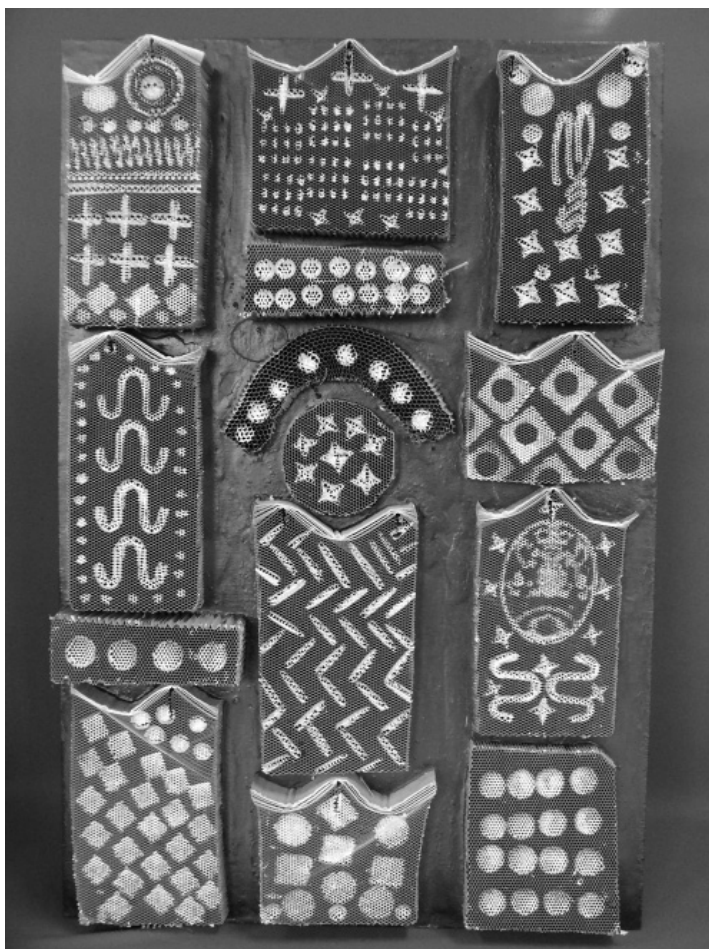
bonyolult kövek közt futkos
a bonyolult hangya
bonyolult tojásait
viszi a bonyolult bolyba
egy foltján a bonyolult Földnek
ahol most éppen ősz van
érzi egy bonyolult ember
akiben éppen néz van

Hasztalan

Hasztalan ébred az éjszakába:
„Nincs benne elég fény.”
Nem tudja, mit tegyen, tennie kell-e, mit.
„Az életidő mennyiye telik el így.
Trágyaidő talán. Komoly lovak
állva alusznak. Állvatag. Jaj de jó.
Kocogva szarnak, furcsa lelemény.”
Forog, dohog, dadog. „Főbelövés.”
Dőlni kellene, de nincsen hova.
„Időtrágya a sebre”, abrakol,
„pókhálóbevonattal” rossz vigaszt.
„Az össötét. Fejemből árad csontjaimba, zsibbaszt.
Csont-jajaimba. Gyilkos kedv csöpög
homlokomról: performansz-izzadok”,
mordul, háborog, zordul habarog:
„Trágyaidő. Pácol az össötét,
ilyenkor tud csak. Az életidő,
most így lustálkodik.” Fiókban pisztoly.
„A szájadörrentés freskó a falra,
ámulják majd”, motyogja. Felderül:
„Megfestette világból-távozását.”
Ez megnyugtatja, elálmosodik.

Hová lett a kegyelemkenyér?

Azokban az időkben, amikor Isten emberkenyéren élt,
az emberek pedig istenkenyéren,
beláthatatlan volt a világ, ez a most minden,
miként most innen bizarr remény a múlt.
Ember és Isten egyaránt mereng
(és miközben az ember istentelenül,
isten bizony folyvást embertelenül)
manapság, amikor egyaránt sületlen
a kenyér és a kegyelem, a jövő és a múlt,
csak a rágódás jelene tökéletes.

Fémkompozíció (1974; fémapplikáció, bitumen, fa; 91×61 cm; leltári szám: 2006.146.1)

Birtalan Ferenc

Alanyi költő

amikor meghalt Anna
ezerkilencszázötvenegyben
mintha az
 eget ürítette volna ki egy tolvaj
nem maradt nap hold se csillagok
alanyi költő lettem

mikor ürülni kezd egy fészek
érezni a hiányt kevesebbiséget
köpök rá mit mondanak az ítések
s nem boldogít ha tudom
ki ujjong ki hazudik ki téved

én akartam lenni boldog
de ha utolér a haláldal
már nem te irányítod a dolgod
minden mi van ellened rád vall
közhelyként magadban hordod

pedig próbáltam megfelelni
s nem vettem észre
rég kérdést se tesz fel senki
egy odabaszott hogylvagyot
hát ki érdekelne
vagyok nem vagyok

hívó bigott talán eretnek
mindenképp egy balek csak
születek éppen vagy temetnek
Isten ki elsőként tagad:
Teremtő vagyok én teremtek
te élsz hát igazold magad

Csöndékszerem

bezárt boríték elteszem
legyen tikom csöndékszerem
kazalba hordott álmokat
szárnyatlan lovam válogat

mennék de nincsen már hova
vén vagyok fáradt ostoba
jaj ott a szél majd megfogom
cifra szókból font ostorom

hajtom megyek a semmin át
körbevesz süt a nemvilág
száguldok kinn a semmiben
hiába igaz nem hiszem

testetlen vagyok arctalan
lebegek istenként magam
szélforgatag továbbragad
már nincs nyomom hiába vagy

Pintér Lajos

Vers régi füzetből négy soros

ne játssz vele
szét ne rúgd
e rossz rongylabdát
a földet

meccs

x
(első félidő)

kapus voltam
szárnyam nőtt
kapus az
osztálycsapatban
vaksi kapus
szemüvegem a
kapufa tövében
néhány potyagól is
s bátorító szavak
nem baj sokat kapunk
de eggyel
többet rúgunk
egykori kamasz
galaktikusok

xx
(hány félidő egy meccs?)

1968 táján
volt egy nagy védésem
emlékezem a jobb alsó
sarokból
szedtem ki egy távoli
lövést
különben is a
nagy lövések éve volt

xxx
(árnyékre vetődés)

rideg szobában
párnák közt
csövek közt
majd egyszer
kérdesz
hogy mennyi még?
mennyi van még hátra
mester?
hány ócska mester
a grundokon
de most egy igaz
mestert kérdezel
most uradat
kérdesz hogy
mennyi még a meccsből
s Ő kezével jelez
jelét nem láthatod
jelét nem láthatja
senki sem

Kenéz Ferenc

Gyakorló-minta

Munkások dolgoznak az ablakom alatt,
mintha a csipkefüggöny mintáiba kapaszkodva
lépkednének egyre fennebb a létrán,
ennél egyszerűbbet nem is láthat az ember,
legyen hát akkor az, amit látok,
legyen hát ez a látvány az én első újévi versem,
legyen hát ez a vers az én újévi létrám,
az én kapaszkodó-csipkém,
az én oldó és kötő
gyakorló-mintám.

A gyermekkor ároktopartjáról

Ebben a házban lakik
az órákat festő asszony.
Ablakait, falait, átszövik, átütik
az idő kacskaringói, indái, kacsai,
a múlt, jelen, jövő
kibogozhatatlan szövevénye.
Nem tudjuk kihozni ebből
a világból.
Néha megnyitja előttünk az ég vizeit:
sikongva, csapongva zúdul
a holdfény a lefolyókba.
Olykor madár képében gubbaszt
házának ablakában.
A gyermekkor ároktopartjáról
lesem néha.
Aztán messziről
jajkiáltásokat hallani, s az órák
ropogva porrá égnék.

Az élet divatja

Egyesek lámpaboltokat járnak
egész nap hogy megfelelő fényben
lássák az életüket

mások táskaszaküzletekben
kajtatnak nap nap után hogy
fontos dolgaiknak fontos helye legyen

én a hozzám legközelebb eső boltba
ugrom le néha: bekukkintok
az időkereskedőhöz.

Néha egymásnak átkiáltnak

Befonhatatlan, lenge szál,
babrálgat rajta a halál,
s babrál, persze, az élet is,
észre is veszi, meg nem is.
simítja, fogja, gyürködi,
ujja körül tekergeti.
A halálnak friss, jóízű szál,
az életnek tán megunt fonál,
a halálnak minden kanyar
új izgalom,
a lét legyint: megunt szlalom.
Lehet, fölöttem így vitáznak,
néha egymásnak tán át is
kiáltnak,
amit az élet lassan elfelejt,
izgalommal fedezi fel azt
a halál magának.

Antarktisz

Megpróbáltam. Mindent megtettem.
Órákon át álltam vigyázban.
Csak úgy csattogott a zászló a szélben fölöttem.

Csontos János

Jónás második imája

Babits Mihály (1883–1941)

Hozzám a hűség szótalán jön el
duzzadt patakon felkent túra-jel
horhosok hídján surranó menyét
cserkészi-őrzi hallgatag szívét
mint a hódvárak alaprajzait
rekonstruáló gének titkait.
Óh bár hagyna békén a Gazda már
málló mederben nincs sodorhatár
költeményem a tengerbe zuhan
ritmusa ríme nem teremtvé van
nem árukészlet raktárpalcokon
mit a Nagy Leltár lajstromokba von
jónási restséget nem fedhet el
hogy a nagy Hal nincs távol sem közel
hasztalan szállnék kín bugyraiba
gyomorsav-felhőn nem segít ima
három örökkévalóságnyi kort
át- és túlélni s mindent ami volt
mielőtt egy plankton-hizlalta Cet
legjobb hitemben hazudtolna meg
s a csendet olyanmód korongoznám újra
hogy nem intene be karmesteri ujjá
s ejtőznénk némán mint intim barátok
hajnalig szítván a hunyó zsarátot
akármit szól az ég és Ninive
hogy fölösen ne fecsegyek sose.

Majd

Szabó Lőrinc (1900–1957)

Majd téged is elhagy a hűtlen ihlet,
majd megcsalnak a ledér mondatok,
majd éjfél után sírós, vontatott
hangok sorolják évült bűneinket.

A mulasztások mellnyomasztó terhe
mint átok ül a tékozolt időn,
már nem vagy úr a megmaradt erőn,
s nem ellenőr a földre húzó elme.

Hogy megszületté, volt csekély esély,
hogy ne a mennyek ellenére élj –
a szél befútta lábaid nyomát.

Mi rád lesett, az majd utol is ér,
miért loholj – egészen semmiér',
ha néma szívben lüktethetsz tovább?

Totemoszlop (1971; festett, patinázott kerámia; 67×21×16 cm; leltári szám: 2006.24.1)

Lackfi János

A deszka

Jó kis deszka, kicsit nyers, gyalulatlan, A. már érezte kezében az egyenletes mozdulatokat, ahogy szalagokat pöndörítve taszítja a gyalut, végig a deszka hosszán, körbe bugyborogják a kezét, mint valami habos, malomkerék-nagy virágcokor, szeretett fával dolgozni, talán mert nem ez volt a mestersége. Talán az asszony zavarná meg már megint munka közben, hogy kész az ebéd, vagy hogy gyere, gyalulj inkább nekem tökört, nem bírom, olyan nehezen viszi. Begyalulná neki a tökört, annyi szent, ahogy menne utána, nézné a ringó farát, a papucsból kimocorgó bokáját, de ezzel nem lehet nap közben évvódni. Vagy csak nem úgy kell, gondolta keserűen, nem olyan darabosan, mohón, ahogy ő csinálná, hanem simulékonyan, kifinomultan, fene érti az asszonyok lelkét, mintha ez se ilyen lett volna, mikor még elvette. A.-nak nem is tetszik, ahogy a szomszéddal cseverészik, sosem fogynak ki a témából, spéci cukkini-magot cserélnek a kerítésen át. Úgy tesznek, mintha ők ketten aztán értenének a földhöz, mintha nem A. töltötte volna életét a mezőgazdaságban, mintha volna fogalmuk a hozamról, a mutatókról meg a termelési volumenről, csak azért, mert egy szál kiskapával a kezükben ott pizsmognak a konyhakert végében, és a szendvicsparadicsomaikat dédelgetik.

*

Ahogy jött felfelé a piacról, a kikunyerált zöldséggel, K. mindig itt szokott megállni. Itt szokott elhomályosulni a szemüvege, mindig leveszi, beletörli a szoknyájába az ezerszer összedrótzott darabot. Nem mintha az üveg tisztább lehetne a szoknyájától, melyet tegnap, amikor úgy beesett az árokba, mintha kicsit össze is hányt volna. Nedves a szövet, lehet, hogy bepisált, ahogy jött felfelé, az erőlködéstől. Furcsa, már észre se veszi. A szemüveg egyre maszatosabb, de meg nem is ettől homályosodik el a szeme. Babonából törölgeti azt a szemüveget, igazából a cipelést nem bírja. Nevetséges, azt a pár szem odvas krumplit, szottyos hagymát, ráncos répát.

*

Z. már biztos volt benne, hogy a deszka jel, az Isten maga rendelte éppen az ő útjába. Ez lesz a kegyelem fája, melyre a rézkígyót felszegezték, hogy aki csak ránéz, megtisztuljon bajából. Aki meg nem néz reá, nyomorult féreg módjára hengeregve pusztul el a földön. Pont a kerítés tövéhez lesz alkalmas, a kutya mindig átkaparja magát a túloldalra, a szomszéd kertbe, mintha bármi is jobb lehetne ott, mintha itt nem volna meg mindene. Jó lenne a beton is, de a cement mindent kimar, kéz bőrét, farmer szövetét, kert gyöpét, kosz van vele, és napokig locsolni kell. Rendes kutya amúgy, fajtiszta, csak engedékenyen nevelték, szeretetből adta valaki, ingyen, ahogy Z. is szeretetből terjeszti a Sempiternal termékeket, nem tudom, hallott-e már róla, gurguláztatta rozsdás, nevelőtanári hangját a kocsiban, szinte ingyen kapja az öröklétet, mert öröklétet jelent angolul a neve, ingyen, sőt, az életünket mérgező sok-sok vegyszerért cserébe, melyekről boldogan lemondunk, ha megtudjuk, mi is a Sempiternal. Bizonyítottan egyharmadával csökken a gyógyszerzámla, nem kell szedni a sok mesterségesen előállított vitamint, hiszen egy gramm kaktuszskivonatban benne rejlik több hónapra elég táp- és életero. Gondolja csak meg, miféle csoda az, amely képes a sivatagban megélni? Az öröklét koncentrátuma, ötvenezer forintos vásárlás felett bárki terjesztővé válik, s ha bárkit beszervez, annak a vásárlásából automatikusan százalékot kap. Nem csupán gyógyszer jellegű készítményeink vannak, fuvolázta Z., miközben lehúzódt az út szélére, nem akarta elütni a nyanyát, meg az a böhöm traktor is szembe jött, de nem ám, nézett szuggesztíven saját szemébe a visszapillantó tükörben, választékunk a fürdőszótól

a lábizzadás-gátlóig, a bőrregenerálóig terjed, és tovább. Kosmetikumokra sem kell költenie, lábujjkörmétől a szemhéjáig a természet hám-tápláló, örök csodája fürdeti, kényezteti, tartja frissen az ön testét, hosszabb életű lesz a bőrünk, mint a múmiáké.

✱

K. legszívesebben keresztbe szegezné ezt a deszkát az ajtaján, jó erős deszka, jó erős százas szögekkel, vagy kétszázásokkal inkább. Csak éppen el se bírná a kalapácsot. És ha elbírná, mire az is? Máig emlékszik, amikor először zárta kulcsra az ajtót, hogy be ne jöhessen a T., mert a fiú haverjai mondták neki röhögve: most szabadult, vigyázz a seggedre, nyanya, még szétrúgja neked. T. először kopogott, dörömbölt, ordította odakinn. Aztán hallani lehetett a lépteit a tornácon, odament, ahol a baltát tartják, emlékezett rá, kotorászott az eresz alatt, már meg is van. K.-t meg remegés fogta el, függőleges csíkokban, szilánkosan hasadt be az ajtódeszka, a résen egy kéz nyomult be, próbálgatta a kilincset, káromkodás. Aztán deszkadarabonként tárult fel az arc és a test, félkeze-féllába már benn kapálózott és fenyegetőzött a szobában, miközben az ajtót verte szét. K. a kezében kulccsal, minden ízében remegve odalépett, kinyitotta a zárat, ahogy tudta, mert közben az az ajtón benyúló félkéz már a haját rángatta, T. nagy nehezen lehámozta magáról az ajtót, aznap este a baltával verte el őt, be kellett vinni, úgy varrták össze, nem, mondta akkor K. a rendőröknek, baleset volt, tényleg nem komoly, azzal szépen félreállt az útból, szűk volt a kanyar, s kétfelől egy autó meg egy traktor is közeledett.

✱

Egyáltalán, A. nemigen állhatja a leszálalékoltakat, mindig van abban valami gyanús, valami sanda: az ilyen ember túl ügyes. Ő persze mindig jó hülye volt, dobálta a zsákok kettő helyett, egy bűdös szót se szólt, ha beledöglük se, férfiember nem jártatja a száját. Volt, hogy úgy fájt a háta a zsákolástól, hiába szedett rá bármit, éjszaka felriadt, visszaaludni nem tudott, ott állt az üvegezett verandán, az asszony kéken indázó növényei között, és szítt a cigaretta kéken indázó füstjét, az égen is kéken futottak a hajnali indák. A francba, neki az olyan ne papoljon, legszívesebben a torkát is elmeteszéné a fajtájának, mit tud ez arról, mire került A. egy traktor kormányra mögé, hogy kombájnt vontasson, mára már olyannak érezte a gépet, mint teste meghosszabbítását. Szántani, vetni, boronálni, meg kellett szolgálni azért, nem ingyen adták, mint a rokkantnyugdíjat a selejtnék. A. bizony a katonaidéjét is kitöltötte, pedig hányan jöttek a kazal papirossal, hogy ilyen meg olyan betegek, hát annyi baja neki is volt, mint ezeknek, de olyan vastag bőr a pofáján sosem. Nem dicsekedett semminemű bajával, kiköpött csak, ha a puhányok jutottak eszébe, kiköpött most is a traktor elefántfül ablakán, míg elengedte azt a szembejövő, szép kocsit, a vénasszony is ott szerencsétlenkedett az út szélén kutyástul, elüthetné már valaki, kiállt a padkára addig. A rezgő visszapillantóban látta a deszkát, jóforma, szépszál deszka, fel kéne szedni, pont a foghíjas mólóba illik, a fene egye meg, indított.

✱

Azért többet ne szökjön ki a kutya, bár vicces volt, mikor a közvélemény-kutatót kergette meg, Z. és a nagymama ott nézték a függöny mögül, röhögtek, mint a fakutya, a nadrágszárát tépdeste, az a pojóca meg kérdőíveit hóna alá csapva, rugdosódva menekült az utcán. Az orvosokat persze a gyógyszergyárak pénzelik, nekik az jó, ha a családok betegesek, és minél több kemikáliát vásárolnak, még a vizeletük is mérgezi így a folyókat, a földet, vegyszerben ázunk, élőhalottak vagyunk, mint a biológia szertárban a gyíkok. A Sempiternal termékek forgalmazója, bizonyos John Hughes Illinois-ból, jobb, ha ezt a nevet megjegyzik, még hallhatnak róla, azért döntött a zártlancú terjesztés mellett, mert ezt az örömhírt eleven embernek kell eleven emberhez vinnie, így ölheti csak át a Földet. Az alapító gondosságára jellemző, hogy a Hughes Incorporation kaktuszültetvényei fölül a légeret is kivásárolta, ott repülőgép nem haladhat át, hogy minél tisztábban őrizze meg a természet zamatát ember-testvéreinek.

Lassan, kinkeserves lassan távolodott a deszka a visszapillantóban, A. igazán leállíthatta volna a gépet, visszazalad, feldobja a vezetőfülkébe, azt annyi. Nyilván a kutya nem keresné, ha már itt hagyták ebek harmincadján. De ha megáll, morfondírozott A., rögtön ott terem a függöny mögött a sok lesipuskás vénasszony, és már terjed is a hír faluszerre, hogy A. nem éri be már a magáéval, máséra fáj a foga, haj, szegény apja, ha megérte volna, leveri a derekát. De abból nem esznek, ne jöjjenek az apjával neki. Jól jött volna az a deszka pedig a mólóra, ott tátog az a lyuk, épp egy szállal számolta el magát, röstell, azon melegében nem lehetett már visszazaladni a fatelepre, másnap hajnalban meg már a munka, elsodorták a napok. Nem venné észre senki, ha felszedné. És ha mégis? És ha mégse?

K. megbillentette a deszkát, lehajolni is nehezebb esett, viszont a fa könnyebbnek tűnt, mint gondolta volna, langyos tea ömölt végig a bőrén, nem, csak a kutya önkéntelenül megnyalta kinyújtott kezét. Megsimította a deszka fehér, habos húsát, mintha férfiarcot érintett volna, jószagú Úristen, de rég volt, még a kannás borok és az árokba dölések, még a boldog börtönidők és rettegéssel teli szabadulások előtt, az őskorban, hogy csak megfordult az ágyban, ugyanabban az ágyban, ahol most is dúródik éjszakánként, ha egyáltalán eljut addig. Csak megfordult, beletapogatott a borostás sötétbe, és megtalálta a habos állcsontot, a habos mellkast, felmordult a nagy test, és ahogy megringott az ágy alattuk, mintha az egész ágy K. testének meghosszabbítása lett volna, ez a nagy, lomha négyszög hozzá tartozott, idegszálaival érezte minden rezdülését, oldalán a darabos test minden álombeli rúgását, fordulását. Időnként addig melengette azt a testet, addig gyúrogatta, míg álmában is alkalmassá nem vált amarra, K. rámászott, ráhúzta magát, a férfi rúgkapált, hörgött, úgy sült el, hogy fel sem ébredt, de nem mindig engedte őt magára, volt, hogy erős kezével, egy mozdulattal félresöpörte, majd hasra fordult. K. boldogan érezte az ütés nyomán lüktető fájdalmat is, boldogan feküdt a lüktető sötétben.

Z. a legjobban este szeretett beülni a hintába, a fű lenyírva, belocsolva, a kutya a lábast zörgeti, az asszony a gyerekeket teszi le, egyszerű kis hinta, a kicsiknek, de fölötte, valósággal mintha testének meghosszabbítása lenne, ott himbálózik a végtelen kaktuszültetvény a fénytüskéivel, melyek jólesően bökődik az embert. A kaktusz valóságos életelixír, minden része táplál és éltet. A legdúsabb a belseje, ott csillámosan raktározódik a föld ereje, after shave formájában a kényes arcbőrre kenve minden pörsenés, fertőzés meggátolható, illata diszkréten kellemes, ugye érzik, ő is ezt használja. A biogazdálkodásban az óra körbejár, semmi sem megy veszendőbe, a tüskéket felszecskázva cigarettát készítenek, mely egyáltalán nem ártalmas, olyan, mint egy gyógynövény-inhalálás, valósággal kicseréli a tüdönket. Z. sose dohányzott, de most esténként ő is elszív egy szálát a hintában billegve, érzi, ahogy a természet jótékony balzsama járja át.

Ebből csinálsz nekem tyúklevest, te kurva, verte T. a féltéglával a tyúkot, az utolsót, amelyik kibírta még K. mellett, zöldtakarmányon, gazon, mert kukoricát csak akkor tudott szerezni, ha egy-egy teherautóról leszóródott a nagy kanyarban. Közben végig jöttek az autósok, dudáltak, az öklüket rázták, vén szarrágó, meg akarsz dögölni? Gyűjtötte a kötényébe, vitte neki haza, de most a féltégla alatt már véres, lucskos rongydarab a réztollú kicsikéje, a napfényben úgy ragyogott, mintha olajjal kenték volna be. És nem lesz többé tojás sem, pedig a tyúkokcájá minden áldott reggel a bújócskát is eljátszatta vele, ahogy ő is bújócskázott régen ezzel a T.-vel, mikor még csillogó, fényes, vörös haja volt neki, rézhajúnak csúfolták az osztálytársai. Mintha azt a régi, vörhenyes gyerekfejet verné most péppé az a baromi férfikéz. T. az arcát is belemártja a vérbe, nyalogatja és szétkeni, mint valami maszkot, mint amikor kicsiként indiánost játszott.

Félig röhög, félig sír, ki tudja, ki tudja, mit nem csinált meg, mit nem csináltattak meg vele abban a légióban. Többé nincs az az öröm, megtalálni a rozzant fészerben, a satupadon, vagy a rozzant góréban, pár utolsó, zizegő kukoricacsutka közt, melyeket valahogy még nem fűtött fel, vagy a bokor tövében, levélfoszlányok kupacában, óvatos kézzel, be ne fakadjon a papírvékony héj – szegénynek valami meszeset is kellett volna kapnia, azért kapirgálta a vakolatot. Nézni a lecsiszolt formát az ő szétevert tenyerén, kibontani a burkot, szűrölni a naptól langyos, tyúk farától langyos, nyúlós tojásbelsőt.

*

Nincs is szebb a horgászásnál, a stég körül tetőző nyugalomnál, gondolta volna A., ha ilyen szavakkal gondolkodna, épp ideje volt kicserélni a faterről maradt deszkázatot, múltkor már térdig beszakadt, megtelt a cipője vízzel, kénytelen volt tűzön szárogatni, addig meg valami átkozott ravasz hal úgy összegubancolta a három pecabot damilját, hogy A. bogozgathatta állító nap. A horgászásra azért egy-két dolgot rá lehet kenni, A. múltkor is kiruccant hemperegni azzal az asszonnyal a virágboltból, azzal a szép szemű nagydarabbal. Szemről értették egymást régen, csak az alkalom hibádzott, hát most meglett az is, felvette a nőt a buszmegállóban, kérdezte, hová igyekszik, mondta, ahová te, így letegezte, a tónál kötöttek ki, jó, hogy volt egy üveg dugi-piája, csin-csin, adtak a horgászatnak. A.-nál semmi papír, festékért indult, dehogy akart ő a faluból kimenni, de hát ha már így alakult... Nem pont most áll ott két rendőr az országúton? Tisztelegnek, ő meg mondja, hogy biztos úr, megbocsásson, a hölgynek két gyermeke van, nekem meg három, ugye, nem tol ki velünk most, tudja, milyen a falu szája, rendes gyerek volt, elengedte.

*

Z.-nek egész nap az a deszka jár az eszében. Mintha életük utolsó részét azzal lehetne betömíteni. Amúgy panaszra nincs oka, meglátta az Úr az ő szolgájának alázatosságát, irgalmasságot cselekedett az ő jobbójával, szétszórta a bűnösöket az ő szívüknek elbizottsága által. Nincs az a matematika, hogy egy nevelőtanári és egy ápolónői fizetésből fenn lehessen tartani egy nagycsaládot. Akinek Isten barmot ad, legelőt is ad hozzá. Már most többszörösét keresi a közalkalmazotti bérnek, pedig semmit se tesz másképp, mint eddig, csak felhívja a barátokat, ismerősöket, elmegy, és beszélget velük, legtöbbször vesznek is valamit. Ők is jól járnak, ha terjeszteni kezdik, csak egy kis befektetés, csak egy kis erőfeszítés. A jövő hónapban még többet akart keresni, az Úr felragyogtatta az ő orcáját, és megmutatta az ő dicsőségét mirajtunk. Csak az a rés a kerítés alatt, mintha ott áttörhetne valami, vagy kiszökhetne valami több, mint a kutya, ezért is kéne nagyon az a deszka, két-két lemezcsavarral a kerítésoszlophoz, megvan két perc alatt, vissza kell menni érte, bármennyire is nem ésszerű, az úr adta nekünk, halleluja, döntötte el Z.

*

T. ott ül a szakadt huzatú díványon, tagjai szétdobálva, szája szélén habos nyálfolyás, tojásfehérje jégzsínórja, hol a tyúkocskám, az én héjba zárt napocskám, te átok! K. érzi, erő áramlik a lottyadt karjába, emelinti a habos fehér deszkát, pedig súlya van, nem olyan, mint a kerítés öreg lécei, azok szilánkokra törnek, mint a pudvás, régi csont, Jesszusom, el is kell majd ásni a nagy barom testét, Istenem adj erőt, hogy elrohadjon a csontja. Csak az álmával vigyázni, még a vegyszerboros önkívületen keresztül is éber, szokva van a támadáshoz, néha állva aludtak, vagy fatörzseken, kötélén lógadzkodva, és aki nem ébredt fel rögtön, annak befellegzett, aki nem úgy aludt, hogy ravaszon az ujjá, és már lőtt is, az megszívta, így mesélte T., mikor mesélt még. Fel ne riassza, mindent túlélék, és elharapom a torkodat, üvöltötte T. egyszer. Ha K. most nem itta volna meg hazafele a kannás bor felét, nem esett volna megint be az árokba, a fene vigye, aki az árkokat kitalálta. Akik kisegítették onnan, hazatámogatták, mintha ismernék, pedig itt dögljön meg, ha egyiket is látta valaha. Honnét a fenéből jönnek ide a faluba, s minek, az ótvar tudja. Legszívesebben szólt volna, bújtassák el inkább, míg az a nagy barom megunja a várást,

elmegy betörni megint, s tán rajt fogják, azt mehet a sikkre. Akkor aztán megint nem szedi el a nyugdíját, van mit inni, van szalonnahéj a kutyának. Azt a fél kannát tényleg nem kellett volna most beszűröcsölni hazafelé, de mikor olyan jól esett, remegett érte a keze-lába, mint a félelemtől, mikor a T. először rátörte az ajtót, kortyról kortyra, szép lassan nyugodott meg, nem lesz ennek jó vége. Muszáj volt nyelni, magát az aranyzsin napfényt nyeldekelte műanyagos, langyos kortyokban. A többi aztán már várható volt, az lett volna a csoda, ha nem így lesz, szerencsére az elején halántékkal nekiesett a kredenc sarkának, s attól fogva semmi többre nem emlékezett, így sokkal kellemesebb, csak az ébredés fáj később. Most meg itt tapogatózva azon jártatja az esztét, hogy más lett volna, ha nem issza meg azt a rohadt bort, fáj is tőle a feje, vagy inkább a kredenc sarkától fáj, akkor T. nem veri meg olyan irgalmatlanul, ha nem veri meg annyira, akkor nem hugyozik be, nem lesz csupa vér, és nem keresné most négykézláb, annyira ezt a deszkát, pedig itt volt, pedig itt a kanyarban, valahol itt, pedig olyan szépen eltervezett már mindent.

✱

De ha A. belegondol, hogy fogja a deszkát, hazaviszi a mólójához, az ő saját mólójához az ő saját házába, és mondjuk ott találná azt a férget, azt a nyomorékot, ahogy az ő saját feleségével enyeleg, poharazgat, lehet, már százszor is megtették a háta mögött, lehet, még csak most tervezik, most melegednek össze az ital tüzenél, hogy pojácát csináljanak belőle, belőle, aki férfi volt mindig magáért, nem szorult sose másra, érezte markában a gyalulatlan deszka érdességét, tudta, már sose lesz az legyalulva, előbb valami vörösség festi meg, csak visszaérjen a kanyarhoz, csak ott legyen még az a szál deszka, csak hazaérjen vele, csak kapja rajta őket, azt adja meg a magasságbeli Isten, és érezte, ahogy billeg darabos ujjai közt a deszka súlya könnyedén.

Kéttarcú oszlop (1968; vegyes technika, kerámia; 131×40×19 cm; leltári szám: 2006.197.1)

Vörös István

Beleéneklés

Lányom a márciusi hidegben rendületlenül
éneklő madarakat a Titanic zenészeihez
hasonlította, akik, szerinte, utolsó
pillanatig játszottak, hogy a halál
fekete jéghegyéhez veszélyesen közeledő

utasokat megnyugtassák. És persze
magukat is, nyilván. Van-e szebb, mint
hangszerrel a kézben átlépni a halálba?
Fordított Orpheuszok, akik zenével vezetnek
a túlvilágra. Most március vége

van. Az utcán friss hó színlelt tele
düledez. A madarak boldogan jelentenek
virágzást, napsütést, tizenöt fok meleget.
Beleéneklük magukat egy képzelt világba,
hogy ne kelljen észrevenni, az ének alatt

semmi sincs. Nem az a baj, hogy a
tavasz késik, nem az a baj, hogy nem volt
tél, hanem hogy ezt mi akarjuk.
A madár képzeletébe takarózzik, amíg
meg nem fagy. Nem az a baj, hogy mi nem

fázunk, csak az, hogy a fűtés miatt.

A közelítő nász

Sárga falakkal és üvegfelületekkel
rakottan dől a tóba a városi táj.
A parton kivágott fák törzse hever.
Két szárcsa egy harmadikat próbál
elüldözni a vízről, és a hattyú

belecsíp a partról nyájasan felé
szaglászó tacsókóba. A közelítő nász-
tól még a víz is veszít józanságából,

fölforr, mint a must, kigőzölgései
felpuffasztják a benne úszó nejlonzacskót.

A fűzfák vízig lógó gallya zöld,
de piros a madárnép harci éneke,
hosszú, reggeli árnyék nyúlik be
a tó közepébe, mint a móló.
Egy kacsapárnak is menekülni kell

a hattyú elől. Honnan veszem én
majd a zöld partot, hogy kiugorjak,
ha a gyönyörű fehér szörny elúz közeléből?
Lesz-e ott fény, tóról és ablakról
visszacsapódó, amit éppúgy bevág a huzat?

A fölforrósodott falak halkán repedeznek.

Tavaszi délelőtt

A fridsiderben két avokádó,
egy tálon körte, ringló, gyömbér.
Ezt hoztam a tavasz nevében
föl a sarki közértből, ahová
hűtőkocsin érkeztek más tájak

kiszakított, édes darabjai. Átlátszó
zacskóban fekete szőlő, papír-
dobozban ananász. A tűzhelyen
főtt rizs hattyúfehére terpeszkedik
a mindent eldöntő párában.

A frissen elmosott poharak józansága
és a leengedett mosogatóvíz
részegsége. A papírszemét tudóskodó
bölcssége és a szerves szemét
penészes, burjánzó szag-indái.

A mindenség illata, párzó csillagok
búze. A túl nagy meleg emléke a
jövőből idevetülve. Idedobva,

mint egy vetkőző nő bugyija a székre.
A csempe hidegen csillan, a huzatban

földre hull egy papírzsebkendő.

A szakadás szelleme

Én vagyok a szakadás szelleme,
aki most kinyújtja a kezét a
lepel alól, mondja a lányom
játék közben és elszakít egy
papírt. Ettől kezdve minden

elszakadó papír fölött látni
fogom ezt a szellemet: ezt a kezét
és azt a lepelt. De kié a kéz?
Ki van a lepel alatt? Mi lenne,
ha egyszer maga a lepel szakadna?

Kiderülne, hogy a szellem nem
szellem, hanem ember? Ki adja ki
maga szellemnek? Melyik testrészünk
játssza a lelket? Az agy? A szív?
A tüdő? A szakadás szelleme

saját megszakadó lélegzetét hallgatja
aggódva. A lányom papírbabát
öltöztet papírkabátba, mintha
az ember teremtését játszaná.
A világ már készen van, csak üres.

Egy meteor csóvája elfér a lepel alatt.

Cseh Katalin

Kérdések

Talán és mintha
között félúton
a kételyek párkányán
egyensúlyozunk
alattunk üresség
fölöttünk üres ég
létbe vetettségünkért
ki a felelős?
Ki tölt meg naponta
szorongással
használt varázssal
megszokással?
Ki tanít járni az
ingoványon
araszolni a
bizony(talan)ságon?
Ki fogja néha
a jobb kezünk?
Ki törli le vagy
el a vétkünkt?
Ki segít átosonni
az elmúláson
csönd-repedéseken
angyal-leshelyeken?

Megérzés

Néha az az érzésem
hogy itt van az Isten a szobámban
ül a karosszékekben és figyel
minden mozdulatom
nem szól ha rosszul cselekszem
de megcsillan könnye a kredencen
sóhaja suhan a vállam felett
beleremeg a mennyezet
majd fenséges csöndjét hallgatom
fájdalmunk közös tapasztalom

Szavak

Vigyázzban állnak
bennem a szavak
majd meghajolnak
görnyedve járnak
haboznak tétováznak
a csönd fedélzetén botorkálnak
egymáshoz bújnak mert fáznak
feszengnek szorongnak rettegnek
mint szélben tar bokrok remegnek

Változatok

Végtelen álmok
véges terében
találkoztunk
úgy hevenyében
egymásra néztünk
semmit sem mondtunk
mégis tudtuk hogy
mit gondoltunk

Véges álmok
végtelen terében
találkoztunk
a vágy jelmezében
egymásra néztünk
mindent elmondtunk
mégsem tudtuk hogy
mit gondoltunk

Csak az a kérdés
voltunk nem voltunk
habfehér ingen
kvázi szennyfoltunk

Tornai József

Az ifjúságról, az ifjúságról

Miről sír bennem valami,
ha éjjel fölriadok,
miről zúgnak gyerekkori,
kivágott akácsorok?
Az ifjúságról, az ifjúságról!

Miről üzennek ablakomat
kísértő alföldi szelek,
miről beszélsz, kamaszlányalak,
míg álmodom veled?
Az ifjúságról, az ifjúságról!

Miről gondolkodom legtöbbit
most, hogy öreg vagyok,
miről dalolnak gyönyörűket
halálba-táncos napok?
Az ifjúságról, az ifjúságról!

Miről súg valaki nekem
titkokat, hogy táltos legyek,
miről fest élém hirtelen
vér-lobogtató képeket?
Az ifjúságról, az ifjúságról!

A Tizenöt fenyőnél... (Barátom, D. L. emlékére)

A Tizenöt fenyőnél
nem volt ennivalónk.
Eső, szél, föl a sátrat!
Őszi holdfogyta volt.

Az inárcsi erdőből
menekültünk előbb
haza, mint számítottuk,
két vadmadár-kölyök.

Úgy terveztük: megélünk
az erdőn kölesen,
gyümölcs is lesz, vadászunk
a buckás földeken.

De sehol szilva, körte
s a hízott vadnyulak
elkerülték a fákra
csavart dróthurkokat.

Reggel két éji vándor,
halal-éhes gyerek
falta a napraforgó-
tányérból a szemet.

Egy dombon néha szőlő,
sárgás paradicsom,
a szeptemberi napfény
szétfröccsen arcomon

még, most is, amikor már
az egyik indián
esztendők óta vendég
benned, csillag-karám,

és csak a foga villog,
szaporán a magot
szétpattintgatva, míg a
szeme se mosolyog,

s én is naponta várom,
hogy arra ébredek:
a Tizenöt Fenyő és
húsomba gyökeret.

A mentás édenkertben

Az a loboncos lány a pályaudvaron,
a Keletiben: sírt, kezemben
zöld katonaládám.
Orosházára mentem,
a háborunak vége, vége!
Ó Tóth Irén, a mi diákszerelmünk,
a mi kószálásaink a vadvizek
mentás partján! Szobád falán a József
Attila- és Blake-idézetek:
„Szaggatlak, mint fergeteg az erdőt”
és „Akinek szeme nem áraszt fényt,
abból sose lesz csillag.”
A laktanyában a sláger:
„Öcsi-boci, kapaszkodj,
hozzám ragaszkodj!”
Két nap múlva otthon
csak a katonaláda fogantyújának
éle fájt a tenyeremben
és Tóth Irén, és a mi diákszerelmünk
és kószálásaink a vadvizek közt,
a mentás édenkertben.

Rhédey Gábor

Haza

I.

A száraz évszakkal vége az offenzívának.
Elúszik a hadtáp,
Némán készülődik a sereg.
Csak az eső fecseg az alumínium párkányon:
Könnyes búcsú a fegyverektől.

Javarészt fáradt anyagok adják a testem,
Kopott felületek.
Félek, hogy túl korosnak bizonyulok majd a visszatéréshez,
Hogy képtelen leszek hazaszokni;
És mikor a súrlódás jelentkezik, túllontúl
Hiányozni fognak a levált keramitdarabok.
Hogy nem lesz, ami a felszabaduló hőt elnyelje,
És védelem nélkül kell majd a légtérbe lépnem.
A trágyabűzbe.
Nagy sebességgel érkezni a primitív viszonyrendszerek,
Földszintes házak fölé,
Egy helyrajzi számok nélkül való területre,
Ahonnan jó előre kitelepítettek minden Nagyrovágyást.

II.

Fogalomhiányos légi irányítás segít landolni,
Kisebb zökkenőkkel fogok talajt.
Leszállóegységem sérült, nem tudok jelezni;
Csak ülök, és várok a fűben.
Élvezem a napot, meg a madarak hangját, és,
Hogy nem érkeznek üdvözölni.
Hogy dúdolgathatok még így egy darabig,
És ellehetek újabb parancsok nélkül; bénán
Mint egy frontról megtért katona.

Holtvágány

A lépcsőház porában semmi nyom.
Az udvar kertjén nem vezet át csapás.
A kapun túl nem bonyolít forgalmat út.
Nem szállít ide, csak az élet egy ritka járata,
Nem menekít innen, egyedül angyalok ekcémás keze.

A sarokban hanyagul lerúgott,
Félretaposott pár cipő –
Vonzza a tekintetet; örök szemrehányás:
A tévedést jelzi, az elvétett irányt.

Mert hát végleg zsákutca ez a 30 négyzetméter.
Maszatos falaival,
Csupasz villanykörtéivel,
A csörömpölő csapvíz hidegével,
Békebeli bútoraival.

Nekem nem hozott békét.

Inkább egy ketrec szűkösségét adta,
Egy beszorított állat ugráló tekintetét,
És megfeszített inait.

Meg a fagyos fém, és a csíkokra hasogatott bőr érintését.
Egy lecsatolt, és
Holtvágányra vontatott kocsi dohányszagát,
A végtelen sínpályák, és
Az utazás emlékeivel.

Bíró-Balogh Tamás

Szégyen

„Tanúm az ég, hogy nem ragaszkodásból,
Inkább – suttyomban – saját célomért.
Hiszen, ha nyíltan a viselkedésem
Elárulná, hogy mi lakik belül:
Kitűzhetném, akár a gomblyukamba
A szívemet, hogy csókák csapjanak rá!
Ne félj: nem az vagyok, aki vagyok.”
(Shakespeare Vilmos)

Amely képeket életemben megfestettem, azok közül csakis egyet szégyellek. Ez a Mestert ábrázolja, délceg tartásban, műhelyében, ahogy épp élete *opus magnum*án dolgozik. Portrémba befestettem, hogy miképpen ismertem meg őt, mint karolt föl engem, hogy vett maga mellé a Céhbe, hogy milyen fontos munkát végez ő immáron lassan két évtizede, és milyen felemelő érzés is mellette dolgozni. Reményeim szerint mindez *jól láthatóan* rajta volt a képen...

...Nevem Chassion Poose, németalföldi festő vagyok, a nagyok árnyékában. Életrajzi képeket festek a magam szerény, a valósághoz ragaszkodó módján, és vázlatokat készítek, melyekből évek múlva egyszer talán majd egy nagy vászon lesz, sok-sok apró részlettel, melyben majd mindenki magára ismerhet, ha akar és ha tud.

A Mesternek – nem volt kötelező így szólítani őt, de elvárta – mindvégig egy firkász, egy számkukac maradtam, s most, hogy kitettek a Céhből, visszatekintve én sem tudom másnak látni magamat. Feladatom a Céhben a nagyok ügyeinek intézése volt. Nekem kellett tisztára mosnom zúrós pénzügeiket, uram bocsá, nem egyszer magáét a Mesterét is, meg nem festett képekért kiutalni a fizetséget, a Céh költségén vett vásznakat, festéket a házhoz szállítatni, vagy juttatásokat küldeni a Mester nevében olyanoknak, akiktől a Mester többet remélt, mint adott. Ha a Mester nagy ritkán festett is valamit, az csakis alkalmi munka lehetett, elhízott főúri hitveseket ábrázolt Vénuszként, hajlott hátú, fogatlan, pökhendi udvari nemeseket Dávidként, pattanásos képű gyereklányokról vagy fiúcskákról angyalképeket. *Tiszta szívből, igaz szeretetből adom, esküszöm*, mondta a megrendelőknek, akik tiszta szívből és igaz szeretetből jó pár arannyal megtömött erszényt csúszttattak kezébe vagy zsebébe, mikor hogy kívánta az illem és a látszat.

A Mester egyszer titokban magát is lefestette, Zeuszként. A képet azonban nem szignózta, ezért aki a palotájába téved, a könyvtárszoba kandallója fölött lógó hatalmas vászonról nem tudja, hogy önarckép. A Mester mindenkinek azt mondja, hogy egy tisztelője festette ezt a méretes *giccset* róla, s ő csupán *kegyeletből* tartotta meg a képet, hogy ne sértse meg vele a jószándékú illetőt, aki tiszta szívből, igaz szeretetből bókolt neki ilyenénképp...

...Ahogy mondani szokás, híre megelőzte. A Céhhez kerülésem még csak lehetőség volt, már figyelmeztettek rá: vigyázzak a Mesterrel, mert nem mindig azt teszi, amit mond, és nem mindig azt mondja, amit gondol. Az idejekorán jött óvó szavakat megjegyeztem, elraktároztam magamban, s elszegődtem a Céhhez. Ez volt első munkahelyem, első keresetem innen kaptam. Nem sokat, de a semminél minden több. Ráadásul *elvileg* megvolt az előmenetel lehetősége is.

A Céhnek egyetlen feladata volt: a város életéről havonta képes beszámolókat adni *Városi Lapok* címmel. Egyfajta tudósítói munka volt ez: metszeteket kellett a polgármester számára készíteni a főbb városi eseményekről, személyekről. Nem ragaszkodtak hozzá, hogy kormánypárti legyen, de mivel a Város tartotta fenn a Céhet, a létfeltétel volt a *mindenkori* kormánypártiság.

Ez persze nem ment könnyen, sok segget ki kellett nyalni hozzá, és állandóan másokét, ahogy az országos politikai szeszély változott. Egyetlen elvárás volt csupán: a havonkénti tájékoztatás.

Már odakerülésem is hazugságra épült. Valódi tagnak vettek fel hivatalosan, végzettségem is megvolt hozzá, mégsem végezhettem soha igazi munkát. Ottlétem ideje alatt mindig mást csináltam, mint kellett volna, mert amit kellett volna, azt nem lehetett: a Mester senkinek nem engedett beleszólást a tudósítások összeállításába, sem ellenőrzésébe, hogy hiba ne maradjon bennük. Hivatalosan mégis az én feladatomból volt azok kiszűrése. Bűnbak lettem, kiváló. Jöttek is a dühös megrendelők, hogy ők nem a hibákért fizettek elő a *Lapokra*. Nem értették, miért kapom a fizetésem. Bevallom, én sem. Végül arra jutottak ők is, mint én: azért kapom a fizetésem, mert ugyanabban a faluban születtem, mint a Mester. Mert valóban ott születtem, nem tehetek róla.

Nem tagadom, hogy a Mestert jószándék is vezette. De tudjuk, a Pokolba vezető út is azzal van kiköveztve. Ezen az úton azonban nem ingyen szándékoztam végigmenni, kellett a pénz, és abban reménykedtem, hogy egyszer majd – békésen, az idő múlásának természete által – átvehetem a Céh irányítását.

Kötelességeim mellett ezért is próbáltam a Céh ügyeit rendben tartani, a megrendelőkről és a beszállítókról listát készítettem, a kiadásokról és bevételekről kimutatásokat, intéztem és rendszereztem a levelezést, és bevezettem a kettős könyvelést. Ennek egyik példánya – miképpen, nem tudom – kirúgásom után véletlenül nálam maradt. Sajnálom.

Így én egy idő múlva pontosan láttam, hogy valami *nagy baj* van, a Céh nem úgy működik, ahogy kellene. Nem tudom, másnak miképp nem tűnt föl, hogy az utóbbi időben egyáltalán nem jelentek meg a *Lapok*. Fél év késésben voltunk.

De ebben a városban egy ideig lehetett fél évet késni. Ebben a városban, ahol a *bukottak* jelentették a kultúrát a népek – és önmaguknak. Közéjük tartozott a város színe-java. Egy mellét döngető költő, aki évtizedekig írta élete fő művét, a besúgóí jelentéseket. Amikor pedig kiderült róla, hogy az állam kiszolgálója volt, még büszke is lett rá, négyszer-ötször bevallotta. A végére már senkit sem érdekelt, vallomástevő besúgóként is megbukott. Egy cirkuszigazgató, akinek produkcióin sírtak vagy elaludtak az emberek, ezért elfordult tőle a városvezetés, a tisztelt publikum, a bohócok, mágusok, elefántok. Egy színész, akit a rendszer üldözött – egészen a városi színház főszínpad székéig, és további három város színházának vendég főszínpad székéig, díjakkal üldözték, annyira üldözték. De egy idő után elmaradt a döngő taps, és az új király sem adott még neki díjat. Mostanában ezért az új király ellen tüntet, sipító fejhangon követeli lemondását. Az új közönsége meg is tapsolja. A Mester pedig... hát ő sok mindenben megbukott.

A Város pedig még mindig dajkálja őket. A bukott besúgónak csináltak egy céhet. A bukott cirkuszigazgatónak csináltak egy másik céhet. A Mesternek megcsinálták a Céhet. A bukott ripacs helyi főágáló lett, a céhek pénzelik. Mindegyik úr a saját szemétdombján. Tőlük aztán igazán meg lehet tanulni a pokol teológiáját.

A társasága mellett a Mester azonban más betegségben is szenvedett. Szörnyű kór gyötörte, életfogytig tartó: *krónikus asztrállebegés*. Mintha mételey rágtat volna. Időnként vörös lett a feje és akadozott a nyelve. Nem tudott beszélni, nem tudott járni. Mindent elfelejtett, dülöngélt. A tünetek pedig egyre gyakrabban ütözködtek ki rajta. És én igazán sajnáltam emiatt.

Ezt a kórt csak egy különös színű, Magyarországról hozatott válogatott gyógyfüvekből készült párlattal lehetett kezelni. És a Mester lelkiismeretes beteg volt, naponta többször is bevett a gyógyszerből, a szükségesen előírtnál nagyobb adagot is akár. Annyira meg akart gyógyulni, hogy már az éjjeliszekrényére odakészítette a reggeli adagot. Ezt azonban a beteg álommanók időnként elcsenték.

Sajnos a kezelés során kiderült, hogy a gyógypárlatnak éppen a gyógyítani kívánt tünetek vol-

tak a mellékhatásai. De ez sem tántorította el a Mestert a kúra folytatásától. Bárhová mentünk, mindenhol azonnal elébe tették a gyógypárlatot. Természetesen a bukottak is mind vele itták a gyógypárlatot, együttérzésből, fintorogva. Szegény, szegény Mester, szegény bukottak...

...Azt hittem, már akkor ismertem a Mestert, amikor még nem is dolgoztam a Céhben. Hiszen olyan sokat hallottam róla! Később úgy gondoltam, hogy amikor évekig a beosztottja voltam, valóban megismertem. De nem! A Mester még tartogatott meglepetéseket.

Egy napon hitvesemmel színházba mentem, az *Othellót* néztük meg. A városi közönség szépen sorjázott, és mire a függönyök felgördültek, mindenki a helyén ült, aki a városi rendezvényeken a helyén szokott.

Rögtön a darab elején feltűnt valami. Az egyik szereplő – bár a maszkmester és a jelmezes igazán kitett magáért – a Mesterre hasonlított. Ugyanaz a termet, ugyanaz az alak, csupán a maskara más, ősz szakállát befestették, és haját sötét paróka fedte el.

Sejtésemet alátámasztotta az az életrajzi adat, hogy a Mester ifjúkorában a kollégiumi színjátszó csoport tagja volt, s talán felcsapott volna komédiásnak is, csak a szövegmemóriája akadózott néha. A rossznyelvek szerint kezdődő asztrálebenegésének egyik első tünete mutatkozott meg ekkor.

A legelején, bevallom, még nem is igazán figyeltem. Csak akkor kezdtem el gyanakodni, amikor a szereplő ezekhez a sorokhoz ért:

*... De maga felé hajlik a keze.
Látszatra gazdájáért meggebed –
Közben virul; s ha már dagad zsebe,
A maga lábán áll meg: ésszel él!
Ilyennek vallom én is magamat.*

Óvatosan megböktem hitvesem könyökét, figyeljen csak. Aztán körülnéztem a közönségben. Láttam, hogy a bukottak is mind itt vannak, csillog a szemük, s a színpadra mutogatnak, összegúgnak s szakértőn bólogatnak. Sejtésem gyanakvássá vált... aztán tovább erősödött:

*Bolondbul így csinállok pénzeszersényt.
Gyalázat volna kitanult eszemre,
Ha úgy lopnám időmet egy gyűgével,
Hogy mulatságom, s hasznom meg ne leljem.*

S egy igen frappáns, még soha nem látott mozdulattal összedörzsölte jobb kezének hüvelyk- és mutatóujját, majd a zsebére csapott – s közben a közönségre kacsintott. Olyan eredeti volt a színészkedés, hogy többé kétség sem fért hozzá: a Mestert látom. Ezután már nem is tudtam igazán a darabra figyelni, csak a Mestert néztem, áhítattal, ahogy bugyognak-gurguláznak belőle a szavak. Csodáltam a hiteles alakítást, őszinte szívemből!

A második felvonás végén aztán drámai fordulat következett a tragédiában. A Mester szóno-
kolt, a közönség pisszeni sem mert, a bukottak szájátva itták minden szavát.

*Két dolog van hátra még!
Emília hajlítsa Desdemonát
A hadnagy úr felé – fölbízatom!
Én addig majd a mórt veszem kezembe:
Akkor nyisson rá asszonyára éppen,
Ha Cassio a lábánál eped!*

És itt csönd jött. A Mester hangja elcsuklott, szája néma ó-vá kerekedett. Micsoda drámai feszültség! És a Mester tovább fokozta a hangulatot. Csak állt ott, némán tátogva, forgolódott, tekintete vízenyőssé vált. Minden szem őrá szegeződött, de ő senkit sem látott. A sűgő már szinte kiabálta neki: *Most üsd a vasat, Jago, míg meleg!*, de a Mester meg sem hallotta, mintha nem is neki szólnának. Dülöngélt tovább szótlantul. Végül, sok pillanatnyi kínos várakozás után – ez volt ám az igazi drámai csönd! – nagy diadalmasan elkurjantotta a felvonás utolsó sorát:

A mór megtette kötelességét, a mór mehet!

Erre őrlítő tapsorkán tört ki, a városi közönség egy emberként, állva tapsolt.

A Mester *majdnem* jól tudta a szöveget. A mondattal csak egy baj volt, az, hogy eredetileg így szól: „Der Mohr hat seine Arbeit getan, der Mohr kann gehen.”

Hát ez lenne Shakespeare nyelve? Veretesnek ugyan veretes, de Stuttgartban verték, mégpedig egy bizonyos Schiller Frigyes nevű fiatal drámaíró. *A genovai Fiesco összeesküvése* című darabjában szerepel, és a mór mondja, aki történetesen nem Othello.

Szegény ifjú Schiller, kalandos élete volt neki, kezdő korában sok megalkuvásra készítette a megélhetés és az írói dicsvágy. Első darabjából, a *Haramiákból* az intendáns követelésére részeket kellett átírnia vagy kihúznia, tartományának hercege pedig kétheti kaszárnyafofogságra ítélte, mert egyszer titokban meg merte nézni darabja egyik előadását. A másodikként írt *Fiesco* már majdnem készen volt, amikor az intendáns megtudta, hogy a herceg összekülönbözött az íróval, s onnan már nemigen várható több támogatás, ezért megszakította a kapcsolatot – az íróval. A harag satujába került költőnek szöknie kellett, s újabb darabját kényszerűen átírta, hogy legalább kinyomtassák. Időközben a herceg – aki talán látta a nyomdafestékebe foglalt kis sikert – megengyhült, s lass csodát, ezután rögtön az intendáns is. Schiller visszatérhetett. Ekkor készült el az életmű egyik legismertebb darabja, az *Ármány és szerelem*, az író egyetlen olyan műve, amelyben közvetlenül saját koráról szól, s a saját bőrén megtapasztaltakról ír. De minő tűnékeny a siker és csalfa a pártfogás, az intendáns újra meggondolta magát, és a költőnek ismét új menedék után kellett néznie, s ott írta meg a *Don Carlost*. És így tovább. Jól vigyázz, hogy kiben bízol.

Schiller élete maga is színdarab. Schiller megtette kötelességét, Schiller mehet.

A Mester majdnem mindent *majdnem* jól tudott. Ebből is egy kicsit, abból is egy kicsit.

Az pedig már játék közben feltűnt, hogy a bukottak között végig egy üres hely tátongott. Mintha valaki nem jött volna el közülük, azonban mind itt voltak. Egészen a függöny legördüléséig nem tudtam, mire véljem ezt. Akkor a Mester, miután meghajolt a színpadon, korához képest igen fürgén leszaladt az üres helyre, és – eggyé válva a tömeggel – tapsolni kezdett. De nem ám önmagát, ahogy a rossznyelvek mondják. Ó nem! A többieket! *Brávó, brávó*, kiabálta, s elmorzsolta egy őszinte örömkönnyet a szemében.

Máskor is láttam így elérzékenyülni. Egyszer felkérték, hogy volt kollégiuma fennállásának háromszázadik évfordulóján mondjon – többek között – ő is egy beszédet. Multidézése közben annyira meghatódott, hogy elcsuklott hangja s szeme bepárasodott. Ez tény, láttam. A beszéd után a tanárok ujjongva jöttek oda hozzám: *Nem is tudtuk, hogy a Mester ennyire őszinte ember... hogy meghatódott... milyen érző szív!* S rajongva néztek a Mesterre. *Persze*, mondtam, *nagyszerű ember: bármikor megcsinálja. A gyógypárlat mellékhatása ez is...*

...Egy nap alatt festettem meg az egész alakos portréját. Felkérésre készült.

A Céhnél töltött idők vége felé egyik reggel asztalomon egy levél várt, mely arról tudatott, a Mester nemsokára hetvenéves lesz, és ebből az alkalomból egy ünnepi kiállítást szerveznek a tiszteletére. A kiállításon hetven alkotó tiszteleg a Mester előtt, róla készült képekkel. Fessek én is egyet, szólta a levél.

Bár más szignózta, volt egy érzésem, hogy aláírhatta volna maga a Mester is. Talán saját kezűleg tette az asztalomra.

A Mester előtt tisztelgő kiállítást a Mester találta ki. Sokszor mondta korábban, hogy a hetvenedik születésnapjára *valami nagy munkával* készül. Hát ez lett az. Hetvenen fessenek róla képet. Ez nagyon a Mesterre jellemző *frappáns* ötlet. Ezután fogott magának egy balekot. Az aláírta helyette a levelet. A város jeles, ráadásul köztisztletnek örvendő polgára valamiért nem mondhatott nemet a Mesternek, bár tudta, hogy élete végéig szégyellni fogja ezt a kiállítást. Talán ő is ismerte azt a közép-európai bölcsességet, amely szerint a kor nem érdem.

A Mester ezután átvette a szervezést is. A képek a Céhhez érkeztek be. A Mester előttem nézegette őket. Mosolygott, nevetett rajtuk. Közben rám-rám sandított. Várta, hogy megkérdezzem, mit néz, mi tetszik neki annyira. Vágyott rá, sóvárgott rá, hogy beszélhessen a képekről, a kiállításról. Hogy panaszkodjon és sajnáltassa magát. Hiszen ő nem is akart ilyet, nem kellett volna, nem is érti, miért, csak mint Pilátus a Credóba, valahogy belekeveredett. De én soha nem kérdeztem rá, mi tetszik neki annyira. Sőt észre se vettem.

A kiállításon az egyik kép az enyém volt. Megfestettem rajta a Mestert, hogy ha az utcán belelép egy kutya vagy ló mocskába, akkor sose viszi be a műhelyébe, előtte mindig gondosan megtisztítja a lábbelijét a küszöbömön. Lefestettem, hogy ez micsoda gondosság és figyelmesség. *Mert rend a lelke mindennek*, mondta ilyenkor. Miután pedig meglátta a képet, melyben ezt a tulajdonságát dicsértem, még alaposabban dörgölte mocskát a küszöbömbe, s hogy gondosságát mutassa, a mocskából a szőnyegemre is jutott.

Azonban nagy baj történt. Nem mindenki vállalta el a felkérést. A Mester rimánkodó hangú leveleket írt. Hogy fessenek róla még képet, kéri, kéri. Hiszen így nem lesz meg a hetven. Pedig ez a kiállítás csak úgy lesz az igazi. Sírdogált is magában. Jaj, mi lesz, ha nem lesz meg a hetven kép. De még ekkor is voltak, akik nem vállalták. A Mester erre némelyektől kért még egy képet. A többi hiányzót pedig megfestette ő maga. Ezekre mások nevét kanyarintotta. De végül még mindig csak hatvankilenc kép volt. Erre a Mester újfent kitalált valami *frappánsat*...

...Az ünnepi kiállítás tehát megvalósulni látszott. Csakhogy közben a Céhől eltűnt a pénz, és nem én tettem zsebre. Nem tettes voltam, csak szemtanú. Vétkesek közt cinkos, aki néma, mégis befogtam a számat, s reménykedtem tovább, hogy a városvezetésnél nem jönnek rá, a semmiért támogatnak minket, mert akkor a Mesterrel együtt az egész Céh is röpült volna, velem együtt persze.

Ezért megpróbáltam tenni valamit a Céhért. Ha ténylegesen nem lehetett, legalább kritizáltam. Szóvá tettem a Mesternek, nem tetszik, hogy fél éve nincsenek *Lapok*. Így mindenki *joggal gondolhatja* azt, potyára fizetnek minket. Kérdeztem, hol vannak a hiányzó képek. Kérdeztem kétszer. Háromszor. Mindig azt mondta, hogy a metszőknél vannak a képek. Egy idő után a megrendelők is kérdezték, hol vannak a *Lapok*. Nekik én mondtam azt, hogy a metszőknél vannak a képek. Aztán már a metszők is kérdezték, hol vannak a képek. Nekik valami mást kellett mondanom. *Kérdezzék a Mestert*, tanácsoltam. Ő pedig azt mondta nekik, az én feladatom, hogy meglegyenek a képek.

Erre, bevallom, módszert váltottam: ha már a szemébe mondva, nekem nem hitte el, hogy gond van, talán ha sokan mondják neki, elhiszi. Ezért elkezdtem a városban híresztelni, hogy baj van a Céh körül. A piacon, az egyetemen, a boltokban, a színházban ecseteltem a Céh nyomorúságos helyzetét, ennek okait, hogy szerintem hol a baj forrása, s mi lehet a megoldás. Mindenki bólogatott, aztán egyesek tényleg visszaböfögték a Mesternek. De céljaimmal ellentétben nem a kritikát vette magára, hanem azt, hogy én kritizálom. Válaszul elindította azt a pletykát, hogy utálom a polgármestert, és a székére török. Azt remélhette, hogy a polgármester majd azonnali hatállyal eltávolít a Céhől, mert maga a Mester ezt egyelőre nem tehet.

Pedig ekkor már egy idő óta nem akartam átvenni a Céh irányítását, mert rájöttem, hogy szarból nem lehet gyémántot csiszolni. Vagy ahogy a kelet-európai bölcsesség mondja: a világot nem lehet megváltani, de nem is akarja.

Ekkoriban szaladt híre a Céhben, hogy csak úgy lehet fenntartani a Céhet, ha egyeseket elküldenek. Hirtelen mindenki mindenkinek ellensége lett. Volt a Céhben egy másolófiú is, aki soha életében nem alkotott eredetit, mindig csak másét reprodukálta, főleg a Mester demizsonjának tartalmát. Ő még kezét is emelt rám. De megértem, ő is féltette, amiye volt, s a Mester demizsonját kezelni nem mindennapi feladat. A Mester persze – mint ekkoriban már rendszeren, akadozó hangon – fogadkozott, hogy senkinek sem kell mennie, ne aggódjunk, majd ő megoldja a dolgot.

Hónapokig hallgattam ezt. Hónapokig hallgattam, hogy minden rendben van. Aztán hónapokig azt, hogy minden rendben lesz. De közben tudtam, hogy semmi sincs és semmi nem lesz rendben. Kutyából nem lehet szalonna. A vér nem válhat vízzé. Az egyre több szarból sem lehet gyémánt, csak egyre nagyobb szarkupac. Ami a végén elborít majd mindent.

És én tudtam, hogy időm véges a Céhnél. Mégis, féltve állásomat, tovább nyelve a sok szart, megfestettem azt a portrét...

...A kiállításon a hetvenedik vászon a Mester egy korai munkája volt. A kis kép *szerényen* lógott az egyik főfalon. A képen egy kutya és egy skorpió látható, akik a folyóparton találkoztak. Mindkettő át akar menni. *Vigyél át, kutya*, mondja a skorpió. *Dehogy viszlek, skorpió, mert ismerlek téged, megmársz engem, és akkor mindketten megfulladunk*, mondja erre a kutya. *Nem, nem, kutya, ígérem, nem marlak meg*. A kutya erre a hátára veszi, úszni kezd, aztán a folyó közepén a skorpió mégiscsak belemar. *Skorpió, hát nem megígérted?!*, kiáltja a kutya. *Jó, jó*, így a skorpió, *de hát csak skorpió vagyok*.

A kép címe *Őnarckép* volt, egy *ma is vállalható* zsenge. A Mester azt mondta, ő a kutya. Az önfeláldozó. Aki a fiataloknak teret enged, s ő csak a főfalon húzódik meg szerényen. Lám, az én festményem is ott lehet...

...Azt a képet valóban szégyellem. Ezen az sem könnyít, hogy önző érdekből készítettem. Mindent ráfestettem én arra is, de *láthatatlan* apró jelekben, kódolva. Nem is látta meg senki. Ezért elhatároztam, festek még egy képet a Mesterről, de akkor életemben utoljára ragadok majd ecsetet.

Az évek alatt a pokol teológiája az emberbe ivódott. A Mester mellett magam is árulóvá váltam, s az vagyok mind a mai napig. Nehéz kimosakodni belőle, idő kell hozzá, évek kellenek ehhez is, talán épp annyi, ameddig azzá váltam.

Tudom, lesznek olyanok, akik azzal vádolnak majd, hogy azért festem ezt az újabb képet, mert a Mester mégis kirúgott a Céhből. Lehet. Lehet, hogy igazuk van. Az évek alatt sok kis vázlatot készítettem. Ezek a részletek hirtelen összeálltak. Teszem azt, éppen akkor, mikor a Mester kirúgott a Céhből.

Ez éppen másnapján történt annak, hogy gyermekünk elsőt rúgott hitvesem szíve alatt. Csoda volt, zokogtam a boldogságtól. Vitathatatlan, hogy nem esett jól, amikor megfosztottak jövedelmemtől. Most kereshetek másik pénzszerzési lehetőséget, mert a gyermeket fel kell nevelni.

Másrészt meg is nyugodtam. Ha nem is teljesen magamtól, de kievíckéltem a szarból. Most – öröm az üroemben – jóval több időm van. Például festeni. Festhetek például még egy képet a Mesterről, ahogy valójában látom. Hát árulás ez? Lehet. Még sincs lelkiismeret-furdalásom. Most nem szégyellem magam. Mert én az árulásommal nem ártok senkinek, aki ártatlan. Aki ismeri a Mestert, úgyis tudja ezeket. Aki nem ismeri, az meg úgyse tudja. A Mester nem is létezik. Csak egy embertípus. Az én képem nem szól senkiről. Csak a fantázia szülte. Nincs mögötte valóság. Különben meg az vesse rám az első követ, aki maga sohasem vétkezett.

Én csak a jóhírem akarom visszakapni.

Utolsó árulásom, úgy érzem, éppen most történik meg, amikor ezt a képet festem. S amikor készen leszek, s megteszem az utolsó ecsetvonást, a munka bevégeztetett.

Gál Ferenc

Hölgykoszorú

Nekem jöhetnek az égen talált
lyukakkal meg a legfrissebb
szerelmi szállal. Csócsálhatják
borukat kóstoló pohárból,
kacsintva, hogy urunk
a művészet barátja.
Már nem is legyintek.
Csak ülök, mint akit a víz
teljesen kiszívott. Beérem
a könnyű szédüléssel,
melyen át a serlegek és tálak
fölött felragyogó zsíros
arcoknak is megvan a varázsa.
Kísérőjelenség nélkül megtörik,
ahogy két falat között kérdeznek
a vége felé begyorsuló hétről.
Tegnap ilyenkor, tagolom,
meleg tengeren hajóztam,
hajnal óta pedig fűtök.
Ettől elábrándoznak.
Látni, ahogy törékeny fejükben
valami hasonló után kutatnak
a nyitótáncig, amikor lazíthatok
és megnézhetem őket deréktól lefelé is.

Mellékszereplő

A társzekéren hozott szajha
méhe régen kiszikkadt,
nem tapogat utána
már a gondolat sem.
Csupán a kádba leleményes
szerkezettel pumpált levegő
emelgeti a sokat próbált testet,
ami olykor himnuszokat termel.
Majd szolgák közelednek
a tapéta nyomatát idézve,
hogy ledörgöljék, a prémre állítva,
amely urunktól ajándék.
A havas jelenetet, ahogy elejti
pajzs alakú tisztáson az állatot,
számos táblaképen látni.
A központi műhelyben
komponált kíséret aranyozása
a klánok térnyerését jelzi.
Hátterükben minden esetben ott ragyog
elefántcsont színekben a város.
Tornyai közt az arányos és díszítetlen
épület, amelynek ablakában
a kánon művésze ünnepi ruhában,
itt éppen kifejlett őz fejével láttat,
szemtől szembe.

Szilágyi András

A stílus által kiégett korok

nyers, budai fehérekben tinédzser évek,
tornyosuló könyvek mögött, távoli
vitorla s a tenger kékben
fürdik vad-sárga és
halvány piros folt.

fényárnyékban
a magnólia,
lilás, majd
lépcsőn
lefelé
kő,
kavics,
homok,
porló-létünk,
a hinta-palinta,
vakítás

itt, öntudatlanul, a tört fényben
verődve, még rám köszön a sarki boltos
hol vártam, egyre vártam, mint a cukorkát
szopogató kis pockos, savanyú íze számon, jaj, anyám
a nadrágom tintafoltos, alig találnék én vissza, hiszen te sem
vagy már ott, gótikus ég takarja el a napot, a stílus által
kiégtek a korok, mégis, andalít a távoli vitorla,
a kék-fehér színeiben foszló szélcsendes
szobák, ahol a vitrinben velem
hullámszik a tenger, s apadó
vizeben egyre közelebb,
úszik hozzám, ezüst
Szókratész.

Fedő és fedett

Fedő és fedett,
közötte megbocsátó a távolság,
ami temérdek tévedéstől menekít,
s rejtett képe,
csüggedt kiindulásaim vigasztalója,
amit veled együtt érzünk át
a leírt szöveg határain túl,
ami a szájvédő-szív maga.

Így egyedül,
fájdalom nélkül búcsúztam...
s visszatérő életem,
hálásan ölelt újra,
mint a találkozás
szerkesztett életünk ívén.

Ez a test is Tied.
Irgalom. Rejtett képe itt van
a láthatóban:
semmi a semmiből,
haláltól iszonyodva.

A könnyező szék

Gubis Mihály képzőművész emlékére

Előbb vas és fa
aztán a szék emléke
a hajócsavar nélküli szárnyak,
ami néma ragaszkodással
úgy suhan, mint szél nélküli zászló,
lobogva, világtájak sebén,
mert az sem baj, ha már nem élünk
ezen a földön, az utazás folytatódik,
nincs vége soha.

De előbb a kőzuhanás
roncsolt képe,
aztán körülrajzolt tested,
széttartott kezéd és lábad
a krétával körülrajzolt hiány,
a kettős kereszt,
s a rajtad átütött szeghalál.

Majd elszakadt a láncfűrész,
aztán a vas-fa szék könnyezett,
ásó, kapa, koporsó, jászol
kocsikerék és kincsesláda-barátom,
álmodni, égni, teremteni, bármi áron,
veszteségünk árán is,
ÖRÖKKÉ ENNYI.

Rosmer János

Fal, mely nem fal

Ez a fal nem fal, csak plasztik testű paraván. Átlátszó, mint kínos pillanatban bárki. Egy érv a szilárdság mellett, még ha oly mozdíthatatlan is a csöndje (az, nagyon). Nem találkozol ilyen fallal

utcán, metrón, könyvesboltban, átlátszóbb, mint minden eddigi élet, fehérebb, mint a végzetes betegség, mely angyalarcod adja, tíz év maximum, és leomlik, de az is lehet, hogy csak kilenc.

Fal, mely odakünn van

Fal, mely odakünn van. Nem lehet belső soha, s egy elhagyatott vécében végződik, mely némi reményt nyújt neki. Amikor bement a piros nadrágos kölyök, megizzadt, mint még soha.

Nem látta, csak képzelte, mint a daganatot a májon, tüdön, apró pattanásokat szokás így tervezni nyakra, hátra, mintha templom fala lenne, beázott, omlatag, de még rásüt a nap.

Ez a fal

Ez a fal elképzelhetetlen a halál nélkül, ahogy nekiomolt a test. A betegség fala, mely szégyenletes, és nem merik néven nevezni. Nincsenek téglái, melyek megadnák erejét és színeit.

Csak a foszlás, a láz, nem magas, de folytonos. Makacs fal, nem emelhető ilyen közönséges szerelemben, nem emelhető más, csak ilyen, ebben a nagyon is közönséges szerelemben.

Soós Gábor

A nő neve Bea

Bea fel van húzva, mint az óra.
De Bea nincs jól beállítva.
Bea szép: hegyes az orra.
Bea okos: nem beszél. S ha
Bea éppen úgy gondolja,
kifürkészi az álmaid;
keresztbe tett lábaira
feszíti fel vágyaid.

Bea mégis olykor otthon,
egyedül, a konyha kövén
széttapossa hétköznapi
hordalékát, szíven kemény
elszántsággal, záporozó
könnyekkel mos poharat.
Kristályt, mely ételnélküli
pezsgős vacsoráról maradt.

És Bea tévét néz, és csíkot
húz közben a világból.
Felszipantja őt e csík majd,
és viccet csinál magából
Bea egy rossz, koszos bárban.
És Bea meghal egy picit.
Elsodródva figyeli még
parton ragadt álmait.

Bea sportol, nem dohányzik,
addig fut, míg bármit érez.
Mindig tudja, mi a helyzet,
udvariasságból kérdez.
Bea mindemellet bájos,
mondhatni: egy tünemény.
S Bea nagyszerű játékos:
ha ő oszt, minden lap remény.

Be a szívbe nem juthat be
csak magányos kalandor.
Be a testbe! Még mélyebbre!

De Bea csak gyakorol.
Gyakorol, s így élve boncol
delikvenst sokszor, de hát
Bea csak egy van a Földön.
S mi ilyennek szeretjük Beát.

mi vagyok

az M3-as befelé vezető szakaszán
mp3-ak közt matatok
mellettem apám
mögöttem én
150 km/h és hiába akarok
képtelen vagyok utolérni
vagy előzni
magam vagyok és apám

a sebesség megszállottja
a rock'n roll
mi nem vagyunk
mi vagyok
haladok sebeimmel
időben térben egy irányba
hogy hagyjam magam
vagyok

és apám egyre jobban
hasonlít rám
ahogy öregszik
mint én autót vezet
mp3-ak közt matat
mindig mást akarunk
de valahol ugyanazt
rágyújtok így füstölgünk most
mi ketten mindent tudunk
nézem magam és apám
vagyok

ha nem lett volna apám
minden másképp lenne
nem kéne másnak lennem
egyszer ha meghal
a helyébe léphetek
a feleségem persze tiszta
anyám olyan gyereket
szeretne mint én
vagyok

150 km/h apám az útra mered
mp3-ak közt most nem matatunk
a nőknél biztosan nincsenek
ilyen problémák
én remélem
nekem lányom lesz
a lányoknak minden másképp van
ritkán utaznak együtt
úgy mint mi állandóan
az M3-as befelé vezető szakaszán

Kompozíció csillagokkal. (1975. 122×30 cm, festett, patinázott kerámia, fa)

Szöcs Géza

„Regényeinket és verseinket kézben tartva”*

Néhány éve Szibériában lezuhant egy repülőgép. A gép új volt, jó állapotban, tapasztalt pilóta vezette, sütött a nap, a szakértők el sem tudták képzelni, mi okozta a tragédiát. Érthető, hogy mekkora kíváncsisággal láttak neki a roncsok között megtalált fekete doboz vizsgálatának. A pilótakabinban elhangzó szavak, amelyeket a műszerek rögzítenek és a fekete doboz megőriz, mindig fontos ismeretekkel szolgálnak annak megértéséhez, hogy mi történt.

Most mindjárt elmondom, melyek voltak a szibériai gép kabinjában elhangzott utolsó szavak. De kérem Önöket, hogy amit hallani fognak, abból ne vonjanak le egyéb tanulságot, mint hogy az élet tele van váratlan fordulatokkal, meg hogy sorsunk olykor irreális véletleneken múlik, meg hogy az emberiség nem mindig tudja, hogy végzetét ki tartja a kezében.

Ma az emberiség, miközben a teremtés titkait feszegeti, olyanszerű kérdéseket tesz föl, amilyen kérdést annak a Szibériában lezuhant gépnek a fekete doboza rögzített mint utolsó szavakat. E kérdést a pilóta kisfia tette fel és így szólt:

– Édesapa, ha ezt a gombot megnyomom, mi történik?

Ha e történetet jelképesnek fogjuk fel, a következő kérdések adódnak:

– merre fele tart a világ? vajon az összeomlás fele, ahogyan ezt annyian vélik?

– van-e az emberi civilizációnak, vagy a civilizációs energiákat létrehozó kultúrának valamiféle fekete doboza?

– netán az irodalom az egyike az emberiség fekete dobozainak? s ha igen, ez a doboz hordoz-e lényeges, a megtalálókna releváns üzenetet?

Avagy: krónikása-e korának a mai író, bármiről írjon is? akkor is, ha régmúlt korokról ír? Regényeinket és verseinket kézbe véve, meg fogják-e érteni azok, akik ezt érteni szeretnék, hogy mi történt velünk, és miért történt?

Abban az alagútban, nevezhetjük szellemvasútnak is, amelyben húsz-harminc éve az erdélyiek éltek, Hölgyeim és Uraim, szépen lassan az irodalom vált az egyetlen olyan szellemi és érzelmi menekülési útvonallá, ahol humán léptékű viszonyok, értékek, történetek, érzelmek, célok, ideálok között érezhette magát az ember. Mióta létezik író és olvasó, legalábbis mióta létezik könyvnyomtatás, földrészünkön talán ekkor és ott volt a legfontosabb az irodalom és állítom, hogy sehol olyan művelt emberekkel nem volt szerencsém találkozni, mint amilyenek az akkori erdélyiek voltak.

Igaz, a litván, az észt, az ukrán viszonyokról nincs közvetlen tapasztalatom. Viszont ami a dunai tartományokat illeti, a kommunista rezsim összeomlása után elkezdődött az irodalom gyors leértékelődése, félre nem ismerhető tekintélyvesztése, az iránta való érdeklődés látványos megcsappanása.

Ez jó jel – mondhatná bárki – ebből is látszik, hogy e nemzetek visszanyerték a szabadságukat. A könyv, az irodalom már nem egyetlen eszköze és lehetősége a gondolatszabadság, a lelkiismereti szabadság, a vélemény szabadság gyakorlásának. Hál’ istennek.

Itt el kell azonban mesélnem egy másik történetet, amelyről nemrégiben írtam is egy rövid jegyzetet, olyan címet adván neki, amelyet kiáltásnak szántam.

Magyar filmesek jártak látogatóban Kaliforniában. Úgy adódott, hogy egy igen neves filmes

* Az Ünnepi Könyvhét békéscsabai megnyitóján elhangzott beszéd írott változata (2007. június 1.)

személyiség meghívta őket otthonába, mely kacsalábon forgásban, szemképráztatásban, vakulj-paraszt villogásban még hollywoodi mércével mérve is túlzónak volt nevezhető. A házigazda minden szintet, minden úszómedencét, meg golfpályát, meg mesebeli függőkertet, privát vetítőt, fényűző társalgót megmutatott vendégeinek, még a tükrökkel végtelenített hálószobák teniszpálya-méretű fekvőhelyeit is.

A vendégek döbbsen járták végig a kastélyt: döbbsen attól, amit láttak és attól, amit nem láttak.

Könyvet nem láttak. Pontosabban: nem sokat láttak. Egyetlenegy könyv azért mégiscsak akadt a házban, az egyik tévékészülékre volt lefektetve. Ezzel a kuriózzummal, ezzel az egzotikus és archaikus tárggyal talán személyisége extravagáns vonásait kívánta hangsúlyosan felmutatni a vendéglátó, talán saját értelmiségi önképét, talán európai gyökereit. Nem tudjuk.

Azt sem, hogy mekkora gondban lenne ez a híresség, ha váratlanul nekiszegzné valaki a kamaskorunkban divatos, de már akkor is banális kérdést: melyik három könyvet vinné magával egy lakatlan szigetre?

Hármat? Nem lesz az túl sok? Miért pont hármat?

Most nem jut eszembe, csak kettő – talán így szabódna a sikeres hollywoodi filmes.

Ez tehát az a történet, amelynek azt a címet adtam, hogy Az alexandriai könyvtár pusztulása.

Igen, ez meg a másik végle – mondhatná bárki. De az erdélyiek talán soha nem fognak eljutni éppen idáig.

Talán valóban nem, legalábbis bíznunk benne. De vajon hogyan éli meg új helyzetét a kelet-európai író? Szublimálta-e remekművekben a negatív utópiákból való kilépése élményét? Élt-e át katarzist és írt-e katartikus műveket? Megfogalmazta-e mint tanulságot, hogy az irodalom a függetlenség, a méltóság, a lelki és szellemi szabadság utolsó végvárát jelentheti a fenyegetett emberi személyiség számára?

Megírta-e bárki is mint egyetemes erejű példázatot azt, hogy az ötvenes évek kényszermunka táboraiiban a megalázott, halálra gyötört magyar írók remekműveket citáltak fejből és tanítottak be egymásnak – ki Shakespeare-t, ki Dantét, ki saját maga verseit. Faludy György pl. feleségének írott egy hosszabb versét úgy juttatta el a címzetthez, hogy a rabtársakkal bemagoltatott egy-egy strófát, s ki amikor szabadult, felkereste Faludynét a maga versrészletével. Persze az, hogy kit mikor helyeznek szabadlábra, nem volt előre látható, az ember már annak is örült, ha nem ki- végezni vitték – így Faludy feleségéhez sem az eredeti sorrendben érkezett meg a lírai posta, úgy kellett összeraknia a verset darabokból.

A föntiek rávilágítanak arra is, hogy a könyv halála, polcainkról való eltűnése, ha bekövetkezik is valamikor, nem fogja az irodalom halálát jelenteni feltétlenül. A Gutenberg-galaxis helyett, ki tudja, lehet, hogy belépünk vagy már be is léptünk a Microsoft-galaxisba. Ha nyomtatott betű nem is, de valami csak lesz, nem? Itt van rögtön a képernyő, összes lehetőségeivel. Ha már mindenki diszlexiássá vált az újabb meg újabb elemi iskolás reformoknak köszönhetően, a kép- regények még mindig emészthetőek lesznek, legalábbis a kiváltságos írástudó kaszt számára. De ha az euroamerikai emberen elhatalmasodna a betűfóbia, még mindig vissza lehet térni az inka csomóíráshoz. A telepatikus költészet lehetőségei pedig egyenesen kiaknázhatatlanak tűnnek.

Ez a szelíd ironia azoknak szól, akik már készek lennének temetni a könyvet s vele az iro- dalmat. Magam azt gondolom: addig van irodalom, ameddig igény van történetekre. E tör- ténetek lehetnek régiek vagy lehetnek újak. Az ember egyik legfeltűnőbb tulajdonsága, amely pl. a mesterséges intelligenciáktól megkülönbözteti, az mérhetetlen és olthatatlan szomjúsága a történetek iránt.

De közelítsük meg a kérdést más oldalról is, a hasznosságéről. Mi a haszna az emberiségnek az irodalomból? Az Európai Unió költségvetéséből a kultúrára fordított egy százalék reális-e,

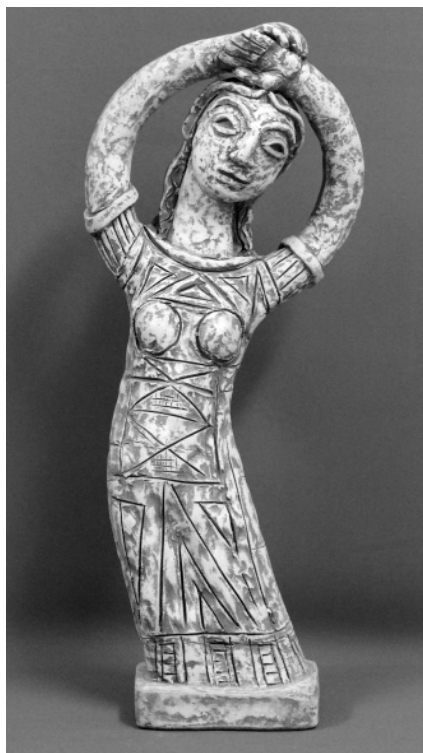
tükrözi-e a művészetek, ezen belül az irodalom fontosságát, avagy az, amit az eljövendő európai civilizáció köszönhet majd a humán kultúrának, számokban és arányokban kifejezve elérheti akár még a két százalékot is?

Említettük az imént a mesterséges intelligenciákat. Talán eszünkbe jut Roald Dahl novellája, amely arról szól, hogy úgyszólván az egész kortárs irodalmat valakik egyetlen gépen, egyféle gigantikus szövegszerkesztővel állítják elő. Dahl becsületére legyen mondva: amikor ezt írta, még híre-hamva sem volt személyi számítógépeknek, hogy egyebekről ne is beszéljünk.

De elég betévedni pl. a frankfurti könyvvásárra, vagy egy hasonló, az irodalmat ipari méretekben és jelleggel kezelő apokaliptikus helyszínre, hogy föltegyük a kérdést: mi szükség van itt még emberre, akár íróra, akár olvasóra, ahol olyan olajozottan, olyan gépileg megy magától minden. Annyi ezer könyv hullámvéréseben, hova is kapkodhatná fejét az olvasó, és ugyan mi-ben bízhat, ha a sejtelmé támad: itt valahol, itt van elrejtve valahol a megváltó üzenet? Igen, de azt én vajon hogy fogom megtalálni ezen a vágóhídon, ebben a nehézipari tájképben?

A világ legbonyolultabb fekete doboza is csak ahhoz segít hozzá bennünket, hogy megértsük, mi történt. De nem létezik olyan fekete, vagy vörös vagy kék doboz, amelyből meg lehetne tudni, hogy mi fog történni velünk, meg hogy mi az, ami történhetett volna, ha másként alakulnak a dolgok – ahogyan Mark Twain utolsó művében avatkozik bele a predesztinációba az ifjú Sátán.

Amíg ilyen vörös meg kék dobozok meg nem jelennek bolygónkon, addig irodalomra is lesz szükség, és persze írókra, akik mint egyfajta stalkerek, elkísérnek majd bennünket hogy ne tévedjünk el a virtuális univerzumok útvesztőiben és akik hozzásegítenek majd, hogy helyes kérdéseket tegyünk fel a világgal és önmagunkkal kapcsolatban.

Táncoló lány (1957; patinált kerámia; 59×24×12 cm; leltári szám: 2006.100.1)

Kugler József

A történeti emlékezet felélesztése **A magyar–csehszlovák lakosságcsere 60. évfordulójára** **emlékezve**

Az a nemzedék, amelyik a hatvanas–hetvenes években járt általános és középiskolába, tankönyveiben vagy a történelemórákon vajmi keveset olvashatott, hallhatott a második világháborút követő évekről, kiváltképp a Kárpát-medencei magyarság számára sorsfordító és tragikus eseményéről. Így a „málenki(j) robotnak”, a magyarországi németek kitelepítésének és e népcsoportot sújtó vagyonekbevitelnek vagy éppen a magyar–csehszlovák lakosságcsereének egyetlen sort sem szenteltek a tankönyvírók. Az újból kisebbségi sorba került magyarságot ért negyvenes–ötvenes évekbeli retorziók is rejtve maradtak a fiatalok előtt. A világra eszmélő és tájékozódni vágyó tizenéves fiatal számára a proletárdiktatúra már puhább szakaszában akadhatott egy-egy lelkes, szélesebb látókörű történelemtanár, aki, leginkább csak órán kívül beszélt az elhallgatott eseményekről, egyúttal némaságra is kérve a „titokba” beavatott tanítványait. Leginkább a közös családi beszélgetéseken, összejöveteleken elhangzottak, az „oral history” szolgálhattak tájékozódási pontként a fiatalok számára. Alkalmanként a Szabad Európa Rádióból is szerezhetek némi információt, a közelmúltat megismerni szándékozók. Hivatalos kiadványokban, történeti feldolgozásokban vagy helytörténeti munkákban elvéve, igen visszafogottan és csak nagyon keveset foglalkoztak (foglalkozhattak) a szerzők a negyvenes évek e kényes kérdéseivel. A kádári konszolidáció korlátai természetesen az általános és középiskolai történelemoktatásban is érvényesültek, jóllehet a tantárgy módszertani és részben ideológiai megújítása éppen a hatvanas évek közepétől vett lendületet: a marxista-leninista történelemszemlélet ugyan töretlenül érvényesült, de a forrásokkal, térképekkel, ábrákkal ellátott szélesebb információs lehetőséget biztosító történelemkönyvek más, korabeli kelet-közép-európai kiadványokkal összehasonlítva, üde színfoltnak tűntek.

Így azután a közelmúlt történelme iránt érdeklődők a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején, ha csak családi okok (emlékek) nem játszottak közre a tájékozódásukban, csodálkozva hallgatták a lakosságcseréről, illetve a németek kitelepítéséről szóló történeteket, sőt magának az eseménynek a megtörténte is újdonságként hatott. Írásomban – a lakosságcsere felidézése mellett – azt szeretném áttekinteni, hogy egy ilyen, hosszú ideig elhallgatásra ítélt fontos történeti eseménysor feldolgozása, kollektív memóriába való visszaemelése hogyan, milyen lépéseken keresztül történt meg. Érdemes megvizsgálni ugyanakkor azt is, hogy az eseményeket történetük időpontjában az országos és helyi politika, főként pedig áttételesen a Szövetséges Ellenőrzési Bizottság (SZEB) felügyelete alá kerülő sajtó, rádió hogyan kezelte, az elhallgatást vagy éppen a korrektebb tájékoztatást választotta-e.

A második világháborút, mint az közismert, Magyarország a vesztesek oldalán fejezte be, amihez részben geopolitikai helyzetünk, részben pedig az országot irányító politikai elit halogató politikája (felemás kiugrási kísérlet) egyaránt hozzájárult. Ez a vesztes szerep egyúttal azt is jelentette, hogy a kontinens háború utáni területi-politikai átrendezése, egybeként, a Kárpát-

medencei magyarság rovására megy végbe, a népek önrendelkezésének folyton folyvást hangoztatott magasztos eszméjét pedig a hatalmi érdekpolitika helyettesíti. A fegyverszüneti egyezmény (1945. január 20.) Magyarország ideiglenes határait ismét a trianoni keretek közé szorította, továbbá a békeszerződés aláírásáig (1947. február 10.) az ország szuverenitását is korlátozták, a szovjet dominanciát érvényesítő SZEB felügyelete alá helyezve azt. A békekötést követően pedig a kelet-közép-európai államok többségéhez hasonlóan teljes egészében a szovjet érdekszféra részévé vált Magyarország is. Így az új magyar politikai elit mozgástere rendkívül beszűkült. A háborút követő években a szabad tájékoztatás elve csak korlátozottan érvényesülhetett. Egyebek mellett a felszabadító (megszálló) Vörös Hadsereg magyarországi atrocitásait is mély hallgatás övezte. A másik kérdéskör, amit az 1945-öt követő években az elhallgatás, az egyoldalú vagy még inkább a szelektív tájékoztatás jellemezett, az a kisebbségi problémák tálalása volt. A magyarországi németek kitelepítésének ügyét a honi sajtó és filmhíradó ugyan éveken keresztül napirenden tartotta, de a tudósítások sokkal inkább a propagandát szolgálták, mint a tényszerű tájékoztatást.

A trianoni osztozkodás eredményeként nyertes, területükben és népességszámukban gyarapodó szomszédos államok közvéleményét és politikusait sokkhatásként érte, hogy a második világháború alatti években Magyarország német és olasz segítséggel sikeres területi revíziót valósíthatott meg ellenük, aminek eredményeként több mint kétmillió magyar válhatott szülőföldjén maradvá, ismét magyar állampolgárrá. Az 1945-öt követő időszakban ugyanezen államok régi-új vezetőrétege országuk közvéleményének jelentős részét maga mögött érezve, a Szövetséges Hatalmak megnyerésével próbált elégtételt venni az újból kisebbségi sorba kerülő magyarságon. Ennek a körvonalazódó politikának része volt a magyarlakta területek asszimilálása, a magyarság lélekszámának különböző praktikákkal (elűldözés, széttelepítés) történő csökkentése, de fasizmus kapcsán egyébként oly sokszor és jogosan kárhoztatott népiértés megvalósítása sem hiányzott kelléktárukából. A már ismert okok miatt is a magyar kormány mozgástere igen szűknek bizonyult, alig kínálkozott lehetőség arra, hogy legalább részben képes legyen érdekérvényesítésre.

Ha számba vesszük az eseményeket, eltérő módon és súllyal tájékoztatták az ország közvéleményét a kisebbségi magyarságot érő atrocitásokról. Az talán még magyarázható a magyar kommunisták mindent felülmúló Moszkva iránti elkötelezettségével, hogy az 1945. évi nyári szovjet–csehszlovák egyezmény részeként a szovjet birodalomba bekebelezett kárpátaljai magyarság szenvedéseiről (a kényszermunkára hurcolt magyar férfiak tízezreiről) egyetlen sor sem látott napvilágot. Ugyancsak mély hallgatás övezte az 1942. évi téli „hideg napok” retorziójaként, azt azonban messze felülmúló délvidéki kegyetlenkedéseket, amelyet Tito partizánjai követtek el a védtelen magyar és német lakosság körében. A nevesebb közszereplők közül csaknem egyedüliként Mindszenty hercegprímás szorgalmazta a délvidéki helyzet nemzetközi közvélemény elé tárását, sikertelenül.

Az erdélyi magyarság 1945–1949 közötti helyzetének feltárásában bizonyos kettősség fedezhető fel a korabeli hazai tájékoztatásban. Fel-felröppennek ugyan a hírek a Maniu-gárda magyarságot megfélemlítő akcióiról és a trianoni határok esetleges Magyarország javára történő kiigazításáról is. A kritikus hangokat azonban egyre inkább felváltotta a magyar–román megbékélés szükségességének hangoztatása, a Groza-kormány együttműködési szándékának folyamatos taglalása, a romániai magyarság kisebbségi létét (legalábbis elviekben) tartósan szavatoló intézményhálózat (oktatás) kiépüléséről szóló írások.

A magyar–csehszlovák lakosságcsere kérdésében, illetve a felvidéki (szlovákiai) magyarság sorsának figyelemmel kísérésében azonban kivételesen egyfajta konszenzus alakult ki a magyarországi politikai pártok között és a közvélemény tájékoztatásában is. Jóllehet a koalíciós politikai erők egyes eseményeket (az egyezmény parlamenti ratifikációja) eltérően ítélték meg. Az egyezményt 1946. február 27-én kötötte meg a két állam képviselője, a legsarkalatosabb pontja pedig az volt,

hogy a csehszlovák állam annyi felvidéki őslakos magyart telepíthet át Magyarországra (kiválasztása alapján), mint ahány magyarországi szlovák önkéntes elhatározásából csehszlovák állampolgár kíván lenni, továbbá Magyarországnak még vállalnia kellett a csehszlovák fél részéről háborús bűnösnek nyilvánított felvidékiek egyoldalú befogadását is. Ha az egyezmény megkötéséhez vezető utat és a népcsere tényleges lebonyolítását is természetesen e kérdéskörhöz tartozónak tekintjük, akkor egy több mint öt éves időszak (1944–1949) eseményeit kell áttekintenünk. Az egyezmény aláírását megelőző titkos és hivatalos diplomáciai tárgyalások, a csehszlovák politikusok, mindenekelőtt Beneš elnök és körének „előkészítő munkálatai” éppúgy e kérdéskör részét képezik, mint a csehszlovák közigazgatás visszaállítását követő időszak (1945 tavasza) magyarellenes intézkedéssorozata (vagyonek Kobzár, munkaszolgálat a Szudéta-vidéken), vagy a magyarországi szlovákok egy részének növekvő politikai aktivitása 1944 őszétől a Vörös Hadsereg ellenőrzése alá került területeken. Természetesen a legfontosabb események közé tartozik magának a lakosságcsere tényleges lebonyolítása, és a csere utóhatása a felvidéki magyarságra, illetve a magyarországi szlovákságra.

A lakosságcsere a németek kitelepítése mellett a második világháborút követő évek legnagyobb magyarországi szervezett népességmozgása volt, aminek eredményeként 1946 őszétől 1948 karácsonyáig mintegy hatvanezer, magát szlováknak valló magyar állampolgár hagyta el saját döntése alapján Magyarországot, és vált csehszlovák állampolgárrá. A Felvidékről (a mai Szlovákia területéről) pedig 1945 tavasza és 1948 vége között több mint százezer magyar érkezett korántsem önkéntes elhatározásából a trianoni országterületre. A felvidéki magyaroknak azonban csak egyik fele (12,5 ezer család, mintegy 50 ezer fő) költözött az államközi megállapodás alapján Magyarországra. Az ő helyzetük azért volt valamelyest kedvezőbb, mert a lakosságcsere-egyezmény szellemének megfelelően ingóságaikat (bútor, gazdasági felszerelés, állatállomány, műhelyberendezés) is magukkal hozhatták, míg a menekültként érkező másik félszáz ezer személy döntő többsége „egy szál ruhában” lépte át a határt. Törségünket, a Délkelet-Alföldet, ezen belül is Békés megyét az itt élő népesség etnikai-nemzetiségi összetételéből adódóan nagymértékben érintette az említett népességmozgás, főként az elköltözők részéről. A második világháború alatti években a trianoni országterület népszámlálás szerinti szlovák anyanyelvű népességének közel kétharmada (közel ötvenezer fő) élt Békés és Csanád megyében. E népességből mintegy 35 ezren jelentkeztek áttelepülésre, és közülük kb. 25 ezren ténylegesen el is hagyták az országot. (Az elköltözők között találunk azonban olyan szlovák gyökerű családokat is, amelyek az 1941. évi összeíráskor magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallották magukat.)

A szervezett átköltözés technikai lebonyolítását, a konkrét telepítési terveket a (cseh)szlovák fél a Szlovák Telepítési Hivatal szakemberei dolgozták ki, akik ún. az ikresítési ívek alapján gazdasági egységek (családok) kicserélését irányozták elő. Ezeknek az íveknek az összeállítása úgy történt, hogy egy-egy magyarországi, kitelepülésre jelentkezett szlovák család mellé egy hasonló foglalkozású, többnyire azonban vagyonosabb, magyarsága mellett következetesen kitartó felvidéki családot rendeltek. A magyarországi szlovákok többségének lakhelye a Kisalföld Dunától északra fekvő magyar népességű községei és kisvárosai lettek. A délkelet-alföldi szlovákokat (Szarvas, Kondoros, Csabacsüd) részben a Garam menti és környéki településeken (Zseliz, Csata, Nagysalló), részben pedig Komáromban és Érsekújváron, illetve a városokat övező falvakban (Komáromszentpéter, Perbete, Andód, Izsa, Őrsújfalu) helyezték el. Ez utóbbi településekre főként békéscsabaiak kerültek. A csallóközi Gútára mezőberényi és medgyesegyházi családokat telepítettek. A tótkomlói és környéki (Pitvaros, Csanádalberti, Nagybánhegyes) szlovákok új lakóhelyét a Mátusföldön, az egykori Pozsony és Nyitra vármegyei magyar lakosságú településeken (Szenc, Nagyföldemes, Felsőszeli, Alsószeli, Deáki, Pered, Vágfarkasd, Negyed) jelölték ki a szlovák hatóságok.

A „kicsérélt” népesség eltérő vagyoni helyzetből adódóan az áttelepítésre kijelölt felvidéki családoknak mindössze negyedt-ötödét tudták a magyar telepítési szervek az egykori szlovák ingatlanokban elhelyezni, többségük így a dél-dunántúli, főváros környéki és bácskai falvakba került, ahol a kitelepített vagy vagyonek Kobzást szenvedett németek ingatlanjait használták fel telepítési célokra. Békés és Csanád megyébe több mint kétezer család, nyolc és félezer személy került. Néhány korábban szlováklakta evangélikus település (Pitvaros, Csanádalberti, Nagybánhegyes) vált a csere eredményeként katolikus vagy református többségű magyar közösséggé az odatelepített felvidéki családok révén. A térségünkbe érkező családok többsége Gúta, Érsekújvár, Komárom, Vágfarkasd, Negyed, Udvard, Csata, Taksonyfalva, Csallóközaranyos, Nagymegyer, Felsőszeli és Alsószeli településekről érkezett. Az áttelepítés gyakran eredményezte a korábban egy településen élő nagycsaládok szétesését, mivel magyarországi lakóhelyeiket gyakran egymástól több száz kilométerre jelölték ki. A lakosságcsere a magyarországi szlovák közösségek széteséséhez és asszimilációjuk felgyorsulásához is hozzájárult.

A korabeli országos (*Szabad Nép*, *Népszava*, *Kis Újság* stb.) és helyi sajtó (*Viharsarok*) terjedelmes cikkeiben számolt be a magyar–(cseh)szlovák viszony alakulásáról, a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja növekvő politikai súlyáról, és a korábbi békés magyar–szlovák együttélést alkalmanként aláásní igyekvő tevékenységéről is. De a felvidéki (szlovákiai) magyarság nehéz hétköznapijairól is tárgyszerű információt kaptak az olvasók, rádióhallgatók. A kommunisták szinte gőrcsően igyekeztek elhitetni a magyar társadalommal, hogy a „reakció érvelésével ellentétben” a párt éppen a magyar nemzeti érdekek hiteles védelmezője. A Békés és Csanád megyei községekben a koalíciós pártok (MKP, SZDP, FKGP és MNPP) és helyi nemzeti bizottságok számos szlovák nemzetiségű (származású) tagja is derekas munkát végzett, hogy a kitelepülés és itthon maradás kérdésében tanácstalan szlovákok minél nagyobb számban szülőföldjüket válasszák. A helyi nemzeti bizottságok szervezték meg a felvidéki családok fogadását és az ún. telepítési bizottságokkal együttműködve készítették el a helyi telepítési terveket, koordinálták a letelepítés korántsem könnyű folyamatát. Mindezekről az eseményekről viszonylagos tárgyilagossággal számolt be a korabeli sajtó. Összességében mind ez idáig nem tisztázta még kellőképpen történeti kutatásunk, hogy a szovjet politikai vezetés miért éppen a magyar–csehszlovák érdekellentétek kezelésében engedett legalább halvány mozgásteret az MKP és a magyar politikusok számára.

A magyar–(cseh)szlovák politikai ellentéteknek lényegében a Szovjetunió nagyhatalmi törekvése vetett véget. A szovjet politika évekig hallgatólagosan, sőt olykor nyíltan is a csehszlovák felet támogatta a kisebbségi (magyar) kérdés radikális megoldásában. 1948 tavaszától azonban főként a Szovjetunió egyre erősödő világpolitikai aktivitása miatt kiéleződött az ellentét az egykori Szövetséges Hatalmak között. Az új helyzetben pedig nyugalomra volt szükség a „békétáboron” belül. A csehszlovákiai magyar üldözések lendülete 1948 őszére szemmel láthatólag megtört, és kezdetét vehette a nemzetiségi kérdés „marxista-leninista” szellemű megoldása, amely adott viszonyok között valóban kisebbségfajta konszolidációt jelenthetett. A normalizálási folyamat azonban „áldozatot” követelt a szláv nemzetállam megteremtését célul tűző jobb- és baloldali cseh és szlovák politikusoktól is. Korábbi elgondolásuk ellenére a számában megfogyatkozott és identitásában is meggyengült magyar kisebbség mégis szülőföldjén maradhatott. Sőt visszakapta állampolgári jogait, és újból megnyithatta magyar tannyelvű iskoláit is. A magyarországi hatalmat egyre jobban kisajátító baloldal számára pedig mindenképpen az lehetett a moszkvai elvárás, vagy még inkább parancs, hogy a magyar kisebbségi sérelmek folytonos hangoztatása helyett zárja le, felejtse el a viszálykodást, és erejét cseh és szlovák kommunistákhoz hasonlóan ezután a hazai és a nemzetközi osztályharcra összpontosítsa. E szellemben született meg „A magyar-csehszlovák barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés”, amelyet 1949

áprilisában emelt törvényerőre (1949. évi 18. törvény) a magyar országgyűlés. A bevezető rész az uralkodó osztályokat teszi felelőssé a két nép közötti történelmi viszály elmérgesedéséért.

A két állam között fennálló gazdasági problémákat azonban meg sem említi az ünnepélyesnek szánt kinyilatkoztatás. Ezeket 1949 nyarán a festői szépségű Csorba-tói (Štrbské Pleso) egyezményen zárták le. A tárgyaló felek az akkori „helyzetnek” megfelelően a legpraktikusabb megoldást választották, vagyis kölcsönösen lemondtak az egymás ellen támasztott követeléseikről. Ennek nagyságrendje azonban magyar oldalról jóval jelentősebb volt, jóllehet az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében Magyarország Csehszlovákia számára 30 millió dollár értékű jóvátétel fizetését vállalta, amelyet döntő többségében áruszállítás formájában 1949 elejére teljesített is, így e kérdés lezárása is szerepelt a dokumentumban. A magyar–csehszlovák viszonylatban beállt csendet mindössze egyetlen jelentéktelen „epizód zavarta” meg. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 17/1964. évi rendelete, amely „egyes magyar állampolgároknak a Csehszlovákiában, illetve Jugoszláviában társadalmi tulajdonba vett vagyontárgyaiért” kívánt „kártalanítását” nyújtani.

A lakosságcsere más, a Kárpát-medencei magyarságot érintő kérdésekkel együtt a lassú feledés homályába merült, illetve az átéltok emlékezete tartotta ébren jobb időkre várva. Maradt az emigráció (*Borsody István, Kertész István és Wagner Ferenc*) és az emigráns szerzők papírra vetett gondolatai, egyelőre csak igen szűk olvasóközönséget találva maguknak. Kertész István példaértékű diplomáciatörténeti műve magyarul csak 1995-ben jelent meg.

A több mint másfél évtizedes hallgatást egy szlovák szerző *Zvara, Juraj* (1965) viszonylag tárgyilagosnak tekinthető, ideológiailag azonban kissé elfogult könyve törte meg. A magyar olvasók számára több mint egy évtizeden át ez a szlovákiai kiadású – magyar nyelven is megjelent – munka volt az egyedüli „legális” és elérhető történeti tájékoztatósi pont. A szlovákiai magyar írókat viszont alkotásra ösztönözték a magyar kisebbség háború utáni sorskérdései. Mások mellett Fábry Zoltán, Duba Gyula, Dobos László, Szalatnai Rezső, Mács József idézte meg munkáiban ezeket a sorsfordító éveket. A honi történettudomány képviselői hosszú ideig nem szólal(hat)tak meg e témában. Először a felvidéki származású *Balogh Sándor*, aki maga is átélte a hontalanság megrázó élményét, írhatott a kérdésről. A hetvenes–nyolcvanas években egymás után jelentette meg a lakosságcsere-egyezmény külpolitikai okait feltárva és belpolitikai fogadtatását érintő tanulmányait és könyveit. Kutatásainak e kérdéskört is érintő legismertebb összegzése 1988-ban került kiadásra. Ugyancsak figyelemre méltó, adatgazdag rövidebb tanulmányok láttak napvilágot ebben az időszakban szlovák oldalon is *Bobák, Ján* (1982) tollából, jóllehet magyar szempontból következtetései vitathatóak.

Janics Kálmán könyve „A hontalanság évei” (1979) a reveláció erejével hatott. A közelmúltban bekövetkezett haláláig a szlovákiai Vágkirályfán élő orvos évtizedeken keresztül gondosan és kellő óvatossággal gyűjtötte a dokumentumokat. Janics mintegy másfél-két évtizedig készülő kötete nem a hatvanas–hetvenes évek hivatalos politikájának akart megfelelni, hanem az utókor számára kívánta megörökíteni a maga valóságában a szlovákiai kisebbségi magyarság második világháború utáni kálváriáját. Az Illyés Gyula előszavával Münchenben napvilágot látott könyv a hetvenes évek végén heves indulatokat gerjesztett Magyarországon is. Az akkori hazai politikai elithez tartozók egy része ugyanis az uralkodó „aczéli szellemhez” igazodva az „internacionalizmus” védelmében utasította el a szerző tényfeltáró kötetét, s így nem csoda, hogy a magyarországi könyvtárakba, a korszakkal foglalkozó kutatókhoz vagy a téma iránt érdeklődőkhöz mintegy tíz éven keresztül nem juthatott el a kiadvány. A könyv első magyarországi kiadására csak 1989-ben kerülhetett sor.

Igen sok hasznos információ meríthető *Szabó Károlynak* és munkatársainak kéziratából és dokumentumgyűjteményéből, amit évekig a kutatók is nehezen érthettek el. A Meghatalmazotti

Hivatal egykori helyettes vezetőjének néhány rövidebb tanulmánya nyomtatásban is megjelent (1982). Magyarország második világháború utáni külpolitikai mozgásterét elemző kötetek közül *Fülöp Mihály és Haás György, Romsics Ignác* tarthat számot érdeklődésre. *Kugler József* (2000) pedig a tényleges csere délkelet-alföldi lebonyolítást dolgozta fel.

A szlovák szerzők kutatásai közül *Paríkova, Magdaléna* (2001) néprajzi vonatkozású könyve figyelemreméltó, ő a magyar őslakosok és a lakosságcsere keretében áttelepült magyarországi szlovákok eltérő gazdálkodási hagyományait, e két réteghez tartozó családok életmódváltozásait tárta fel néhány település példáján. *Krupa András* (2004) néprajzkutató pedig saját családján keresztül mutatta be a magyarországi szlovákok két-három országba történő szétszórattatását. A felvidéki magyar szerzők közül mindenekelőtt *Vadkerty Katalin* igen gazdag forrásanyagra alapozott könyvei és tanulmányai hiánypótlók, munkái egy kötetben is olvashatók (2001). Főként a lakosságcsere 50. évfordulójára jelentek meg egymás után a felvidéki települések emlékező kötetei. Így többek között *Angyal Béla* (1997) a gútai magyarság háború utáni sorsának alakulását, egyebek mellett a Csehországba történő deportálását és a lakosságcsere helyi eseményeit kísérte figyelemmel igen alapos forrásanyag felhasználásával. Az újonnan kiadott helytörténeti monográfiák sem hallgatják el a tényeket, sőt Popély Árpád összeállította a csehszlovákiai magyarság 1944 utáni történeti kronológiáját, részletesen taglalva a jogfosztás éveinek eseményeit is. A Felvidékről áttelepítettek új magyarországi lakóhelyükön gyűjtötték össze a szülőföld emlékeit (*Horváth Zoltán* 1998 és *László Péter* 2005).

A nyomtatásban megjelent könyvek, tanulmányok mellett fontos annak nyomon követése is, hogy a szomorú eseményeket átélők és leszármazottaik, illetve a felvidékieket befogadó települések, egyházközségek fontosnak tartják-e egy-egy emléktáblán megörökíteni elődeik kálváriáját, vagy emlékmű állításával tisztelni felmenőiknek (Nyíregyháza, Bátaszék, Tótkomlós, Barcs, Somberek). Ugyancsak számos felvidéki település (Udvard, Megyerics, Gúta) emlékezett hasonló módon, sőt nem egy esetben már korábban (a kilencvenes évek elején) megörökítették közösségük felbomlásának történetét, lakosságuk egy részének kényszer-kitelepítését. Meglepő viszont, hogy a települési honlapokon alig vagy legfeljebb egy-két mondatos utalás történik az 1945–1949 közötti időszakra. A szlovákiai magyar vagy részben magyar lakosságú településeket bemutató oldalak leggyakoribb közlése „a magyar lakosság egy részét a Szudéta-vidékre deportálták, illetve Magyarországra telepítették, helyükre magyarországi és romániai és jugoszláviai repatriált szlovákok érkeztek”, legtöbbször számadatok nélkül. De az érintett magyarországi települések tájékoztatása sem pontosabb.

Végül az eseményekről való hitelesebb tájékozódást segíthetik a kiállítások. A lakosságcsere ötvenedik évfordulójára *Mazán Mátyás* nemrégiben elhunyt muzeológus állított össze igen jó anyagot Békéscsabán, amely a magyarországi szlovákok között végzett csehszlovák toborzómunkát, a kitelepülés vagy itthon maradás kérdése melletti döntés nem mindennapi nehézségeit mutatta be. *Fehér Csaba* történész pedig 2004-ben Révkomáromban a felvidéki magyarság Csehországba és Magyarországra történő áttelepítését dokumentálta meggyőzően és hitelesen. Ugyancsak az ötvenedik évfordulóra készült el néhány dokumentumfilm a Duna Televízió (*Szarka László*) és az MTV Szlovák Kisebbségi Szerkesztőségének (*Fuzik János*) segítségével.

Összességében elmondható, hogy a hosszan tartó és kényszerű hallgatás is közrejátszott abban, hogy a magyar–csehszlovák lakosságcsere a kisebbségi magyarság sorsát jelentősen befolyásoló más eseményekkel együtt csak korlátozott mértékben gyökeresedett meg a mai magyar (magyarországi) köztudatban. Az események családon belüli átörökítésének azonban a rendszerváltás utáni években kedvező feltételei teremtdtek meg, főként a pályázatokon keresztül. A fiatalok anyaggyűjtése és az eseményeket átélők visszaemlékezései a gyarapodó szakirodalommal együtt hozzájárulnak nemzeti önismertünk bővüléséhez (*Nemes Andrásné* 2006). Az viszont aligha két-

séges, hogy egy eseménysor utólagos történeti feldolgozása soha sem épül be olyan mélyen egy társadalom – későbbi stratégiai döntéseit is befolyásoló – kollektív emlékezetébe, mint a folyamatos társadalmi párbeszéd során kikristályosodott interpretációk.

Irodalom:

- Angyal Béla: Gúta 1945–1949. Dunaszerdahely, 1997.
- Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945–1950. Budapest, 1988.
- Bobák, Ján: Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (1946–1948) In: Slováci v zahraničí 8. Martin, 1982. Matica slovenská. 30–52. o.
- Janics Kálmán: A hontalanság évei. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, München, 1979. (Új, első magyarországi kiadása: Budapest, 1989.)
- Kertész István: Magyar békeillúziók 1945–1947. Budapest, 1995.
- Krupa András: Moja rodina – Családom. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. 2004. 20. (Szerk.: Anna Divičanová – Juraj Ando). Budapest, 33–143. o.
- Kugler József: Lakosságcsera a Délkelet-Alföldön 1944–1948. Budapest, 2000.
- László Péter: Fehérlaposok (Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsera-egyezményhez). Szekszárd, 2005.
- Horváth Zoltán (szerk.) És mi hazatértünk az andódi harangszóra. Bácsalmás–Nyíregyháza, 1998.
- Mács József: Adósságtörlesztés. Bratislava, 1983.
- Nemes Andrásné (szerk.): Emlékezz! Felvidék 1945–1948. Komárom, 2006.
- Paríková, Magdaléna: Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946–48. Bratislava, 2001.
- Popély Árpád: A csehszlovákiai magyarság történeti kronológiája, 1944–1992. Somorja, 2006. Fórum Kisebbségkutató Inézet
- Szabó Károly – É. Szőke István: Adatok a magyar–csehszlovák lakosságcsera történetéhez. Valóság, 1982. 10. sz. 90–94. o.
- Vadkerty Katalin: A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéből. Pozsony, 2001.
- Zvara, Juraj: A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában. Bratislava, 1965.

Herczeg Tamás

A cigányság helyzete Békésen

Bevezetés, a kutatás leírása

Békés Városi Szociális Szolgáltató Központja a HEFOP-2.2. keretein belül 2006-ban „Kézfogások” címmel programot bonyolított le, melynek célja a társadalmi befogadás elősegítése, szociális szakemberek képzésével.

Békés lakosságának száma 2005. december 31-én 21 660 fő volt. Becslések szerint a roma népesség a teljes lakosság 8–10 százalékát teszi ki, így a városban az országos átlaghoz képest nagyobb arányú a roma etnikum jelenléte.

Népességen belüli arányuk indokolja, hogy a Szociális Szolgáltató Központ HEFOP-os program részévé tette a település roma lakossága társadalmi helyzetének, életmódjának, demográfiai mutatóinak áttekintését, hiszen a szociális ágazat hatékonyabb segítő munkát tud végezni, ha a szakemberek pontos háttértudással végezhetik feladataikat. A kutatás háromszázötven, ezen etnikumhoz tartozó nagykorú állampolgár körében végzett kérdőíves vizsgálat alapján készült.

Békés a Közép-Békési-Centrum része, kistérségi központ, közvetlenül három környező kis-település – Tarhos, Murony és Kamut – gócpontja, ugyanakkor a Békéscsabához való közelsége miatt a megyeszékhely agglomerációjához is tartozik. A város alapfokú oktatási rendszere épp átalakulóban van, a jelenlegi öt helyett a következő tanévtől két általános iskola – és ugyanennyi középiskola – működik majd. Nagyvállalatok nem telepedtek le Békésen, a legnagyobb munkáltató a Polgármesteri Hivatal, a helyi intézmények, kis- és közép vállalkozások nem tudnak elegendő munkahelyet biztosítani, ezért sokan napi ingázással Békéscsabára járnak dolgozni.

Békésen 2006. január elsején 1 353 munkanélkülit regisztráltak, nemenként csaknem azonos eloszlásban. Az álláskeresők létszámát, iskolai végzettségét, a munka nélkül töltött időszak tartóságát tekintve a település országos viszonylatban a nehezebb helyzetűek közé sorolható. A város közműhálózata jól kiépített, az ivóvízhálózat, a csatornázottság és a vezetékes gázzal való ellátás csaknem minden háztartás számára elérhető. Mindezek a körülmények természetesen meghatározóak a romák számára is, akik körülbelül kétezren élnek a településen.

A 2006 novemberében zajló adatfelvétel során a Szociális Szolgáltató Központ munkatársai megkerestek majdnem minden békési cigánycsaládot, hogy az önkitöltős kérdőív kitöltésével segítsék az adatgyűjtést. A válaszmegtagadók, illetve a többszöri megkeresés ellenére otthonukban nem megtalált családok kivételével csaknem minden háztartásból szolgált információval egy-egy fő. A kérdőívek kitöltésében a kérdezőbiztosok – ha erre szükség volt – segítséget nyújtottak a megkérdezetteknek, tehát a családok életéről pontos információkat lehetett nyerni. Így a békési roma társadalomról összességében is igen precíz képet nyújt az adatfelvétel. A kérdőíves felmérést kiegészítette tíz munkáltatóval készült interjú, mely segítségével teljesebb az a kép, ami a vizsgált csoport foglalkoztatási helyzetének körülményeiről készíthető.

A kérdőív a személyes szociodemográfiai adatokat, a családok társadalmi státuszát, a lakhatás körülményeit, a fogvasztási javakkal való ellátottságot, a foglalkoztatási helyzetet, és a romák által a különböző társadalmi csoportokról, problémákról kialakított véleményeket vizsgálja. A békési roma lakosság kb. kétötöde telepen él, a helybéliek ezt a négy-öt utcát nevezik „Párizsnak”, egyötöde szintén tömbszerűen, egy utcában, a további negyven százalék pedig szétszórva, túlnyomórészt családi házat építve vásárolva talált otthonra.

Roma identitás, családi állapot, a háztartások összetétele

Meglepő, hogy a kutatásba bevontaknak csak 80% vallja magát cigánynak. Ez felveti a definíciós kérdés problémáját: ki a cigány, magyar, román vagy bármelyik néphez tartozó? Akiról a környezete mondja, vagy aki annak vallja magát? A válaszokból kiderül, korántsem biztos, hogy a kettő azonos. Akik Békésen nem romának vallják magukat, némiképp jobb anyagi helyzetűek, és jellemzően magasabb iskolai végzettségűek. Úgy tűnik tehát, hogy a magasabb státuszúak nagyobb valószínűséggel adják fel identitásukat, mint a szegényebb és alacsonyabb iskolai végzettségre szert tevő társaik.

A kutatás során százkilencvenegy nőt és százötvennégy férfit értek el a kérdezőbiztosok, öten nem válaszoltak a nemüket érintő kérdésre, összességében tehát mindössze 10%-nyi különbség van a két nem képviselőinek száma között. A megkérdezettek fele fiatal felnőtt, 52%-nyian a húszas vagy harmincas éveikben járnak. Nagy létszámú még a negyvenes korosztály, a húsz év alattiak, illetve az ötven felettiak relatíve alacsony számban vannak jelen.

A válaszadók közül százhetvenen (49%) házasságban, hetvenketten (21%) élettársi viszonyban élnek. Ebből látszik, hogy jelenleg is elfogadott az együttélésnek a romák körében hagyománnyal bíró formája, a hivatalosan, jogilag nem szentesített együttélés. Az özvegyek száma harmincegy (9%), ez némiképp meghaladja az elváltakét (8%), akik huszonheten vannak. Ahhoz képest, hogy a tizen- és huszonevesek létszáma együttesen száz fölött van, igen kevés a hajadonok (29 fő, 8%), és főképp a nőtlének (16 fő, 5%) száma. Ez az adatsor jelzi, hogy a roma népesség körében jellemző a teljes magyarországi népességnél korábbi házassodási időpont, illetve hogy a válás kevésbé gyakori a körükben.

A családok élethelyzetét nagymértékben befolyásolja, hányan élnek egy háztartásban, és mekkora az inaktívak száma, hiszen az egy főre eső jövedelem annál kisebb, minél több eltartott van a családban. Tipikus a békési romák körében a nukleáris családi háztartás, rendszerint több gyermekkel; emellett alacsony számban jelen vannak a több családmagból álló és a kiterjesztett családi háztartások is.

A családban betöltött szerepet tudakoló kérdésre adott válaszok érdekes jelenségre hívják fel a figyelmet. Egyrészt sokkal többen, kétszáztizenötven (61%) jelölték önmagukat háztartásfőnek, mint ahány férfi van a mintában, másrészt még többen annál a negyvenöt alkalmazottnál és hat vállalkozónál, akik hivatalosan keresőnek számítanak. Ezek szerint nem csak az aktív keresők és a férfiak gondolják magukat háztartásfőnek a romák között.

A megkérdezettek 91%-ának van gyermeke, köztük a fiatalabb nők túlnyomó részének is, tehát a roma népesség számára a huszonevesekori gyermekvállalás sokkal természetesebb és elfogadottabb, mint a teljes magyar lakosság körében. A korai gyermekszületés inkább valószínűsíti legalább két-három gyerek vállalását, mint az az élethelyzet, amikor a család a nő harmincadik életéve után vállal gyermeket. Más nézőpontból a serdülőkori vagy az azt csak néhány évvel később követő szülés(ek) egyrészt a születendő gyermek(ek) egészségét veszélyeztetik, másrészt az egészségtelen életmóddal párhuzamosan hozzájárul(hat)nak az egészségi állapot romlásához, amit jelez a rokkantnyugdíjasok magas száma és a születéskor várható alacsony átlagos élettartam.

Az egyszemélyes háztartások száma alacsony, mindössze huszonnyolcan élnek egyedül. Nem divat a ma Magyarországon terjedő szingli életmód; az együttélés, a család szerepe sokkal fontosabb annál, hogy tömegesen elterjedjen az egyszemélyes háztartásban élés modellje. Akik tehát elköltöznek a szülői házból, nagy valószínűséggel házastársi vagy élettársi kapcsolatba lépnek. Hatvannégyen kétszemélyes háztartás tagjai, zömmel a gyermekvállalás előtt álló fiatalok. Elvál-

tak huszonheten vannak, sokkal kevesebben, mint a nem roma populációban, jelezve a család fontosságát, illetve a házasság szentségét. A legtöbben házastárssal és gyerekekkel élnek együtt, tehát uralkodó forma a kétgenerációs, többgyermekes családmodell.

A lakhatás körülményei, fogyasztási javakkal való ellátottság

A megkérdezettek háromnegyede saját ingatlanban lakik, tizenheten (4%) a szülők tulajdonában lévő lakásban élnek. Önkormányzati bérlakásban huszonketten (6%) laknak, szükséglakásban, hajléktalan szállón alig található roma származású ember, ez is bizonyítja, hogy körükben erős megtartó szerepe van a családnak. Az otthonok döntő arányban téglából épültek, tehát nem régi épületekben, hanem az elmúlt évtizedekben épült házakban élnek. A múlthoz képest jelentős változás van a lakhatás feltételeiben, látszik, hogy nem slumosodott, komfort nélküli telepeken laknak.

Ahhoz képest, hogy relatíve nagy létszámú háztartásokban élnek, a többség nem lakik nagy alapterületű otthonban. Kilencvenhatan (27%) 90 négyzetméternél nagyobb lakásban élnek és nyolcvanöten (24%) 70 és 90 négyzetméter közöttiben. A legnagyobb létszámú az a halmaz (112 fő, 32%), amelyben az 50 és 70 négyzetméter közötti lakásban lakók vannak, és tizenegyen (3%) olyan lakásban húzzák meg magukat, amelynek alapterülete nem haladja meg a 30 négyzetmétert.

A lakások zöme rendelkezik villannyal, vezetékes vízzel, csatornával, fürdőszobával. Hűtőgép a családok 87%-ának birtokában van, mobiltelefont viszont csak 71% használ. A háztartási gépekkel és szórakoztató elektronikai cikkekkel való ellátottság nagyon alacsony: videomagnóval 31%, fagyasztószelekrénnyel 27%, öt évnél idősebb gépjárművel 17%, házimozsi rendszerrel 13% rendelkezik. Az összes többi fogyasztási cikk nem éri el az öt százalékot, így például jellemzően alacsony az öt évnél fiatalabb autók, a videokamerák és a mosogatógépek száma. Otthoni internet használatra is csak négy-öt százaléknak van lehetősége, nyaralója pedig egy százaléknak se, mindössze három főnek van.

Egészségi állapot

Kevesen, harmincnégyen tartják kifogástalannak egészségi állapotukat, legnagyobb számban, százharmincketten jónak ítélik. Kielégítőnek hetvenheten élik meg, és a második legnépesebb csoport a rossz egészségi állapotúak halmaza, de nagyon rossznak is relatíve sokan, húszan tartják az állapotukat. Hatvanhatan súlyosan és nyolcvankilencen kismértékben korlátozottan érzik a mindennapi cselekvéseiket a betegségük miatt. A megkérdezettek szűk fele, csupán százhatvan-két fő nem érzi korlátozottan a mindennapi cselekvését az egészségi állapota miatt.

Csaknem ugyanez a helyzet a pénzkereső tevékenységgel. Nyolcvanhatan súlyosan, hetvenegyen kismértékben vélik korlátozva magukat a pénzkereső tevékenységben. Mindössze százhatvanketten tartják úgy, hogy az egészségi állapotuk nem akadályozza a jövedelemszerző tevékenységet. E tekintetben a nők vannak rosszabb helyzetben, ők súlyosabban érzik gátolva a pénzkereső tevékenységüket a rossz egészségi állapotuk miatt. Összességében azonban mindkét nemre érvényes, hogy megdöbbentő mértékű a cigánypopulációban az egészségi állapot romlása. Megfigyelhető, hogy ha az állapotukat egy ötfokozatú skála mentén értékeli a megkérdezettek, a legjobban a vállalkozók érzik magukat, őket követik az alkalmazottak. Azok tehát a leegészebbek, akik aktív dolgozók. A munkanélküliek és a segítő családtagok követik őket a sorban, majd az inaktív csoportok egészségi állapota a legrosszabb: a rokkant- és az öregségi nyugdíja-

soké. Az aktivitás tehát egyrészt jelzi, hogy akik egészségesek, azok dolgoznak, másrészt az inaktivitás, a munkanélküliség csökkentheti az egészség érzetét, mutatva, hogy a fizikai, mentális és szociális jólét összefüggésben vannak egymással.

Iskolázottság

Rendkívül alacsony a békési romák iskolai végzettsége. Sokan már az általános iskolából kimaradnak. Ennek, illetve az igen gyakori évvessztésnek az egyik fontos oka a rendszertelen iskolába járás lehet. Amennyiben az általános iskola után a gyermekek mégis továbbtanulnak, nagy a lemorzsolódás kockázata, így, ha a tankötelezettség után megjelennek a munkaerőpiacon, képzetlenségük miatt nagy valószínűséggel a szürkegazdaságban, azaz a közterhek fizetése nélkül, segédmunkásként foglalkoztatják őket. Gyakori munkáltatói vélemény, hogy épp képzettségük, felkészültségük hiányos volta miatt, és nem az előítéletes munkaadói vélemény miatt nincs munkájuk.

A többszörösen megnyilvánuló hátrány egyik eleme az idegennyelv-tudás hiánya, hiszen összesen három megkérdezettnek van alap- vagy középfokú nyelvvizsgálója. A középiskola elvégzése és a diplomaszerezés nem csak a nyelvtanulás és a jobb munkaerőpiaci pozíciók megszerzése érdekében lenne fontos, hanem azért is, mert nagyobb lehetőséget biztosítana a cigány értelmiség kialakulásához. Azonban a közoktatási rendszer, látva a statisztikai adatokat, jelenleg nem képes a felemelkedés kulcsa lenni, és az iskolarendszeren kívüli hatékony képzési formákon való sikeres megjelenésnek is elenyészően kicsi az esélye. Tovább súlyosbítja a helyzetet, hogy a szakmunkás végzettség nem minden esetben jelent a munkaerőpiacon használható tudást, az elavult szakmák is erősen elértéktelenedtek. Teljesen egyértelmű foglalkoztatási tény, hogy ma már az általános iskolát meg nem haladó végzettség gyakorlatilag elégtelen a munkaerőpiacon, legfeljebb alkalmi, fizikai munkavégzéshez elegendő, ahhoz viszont kielégítő egészségi állapot szükséges. A kör tehát bezárul. Alacsony iskolai végzettséggel, rossz egészségi állapottal, a cigányságot sújtó diszkriminációtól terhes közegben szinte esélytelen a romaság arra, hogy nagy része tartós munkát találjon. Az alacsony iskolai végzettségnek, illetve a tanulás korai befejezésének – az érintettek szerint – elsőszámú indoka a szűkös anyagi helyzet, százhuszonthárman érzik úgy, hogy ez az oka a tanulmányok megrekedésének. Ez egyrészt megnyilvánulhat abban, hogy a szülők nem tudják vagy nem akarják finanszírozni a gyermek iskoláztatását, másrészt abban is, hogy a tizenéves gyerek munkájára szükség van a családban, ezért nem tud tanulni. Ráadásul az általános iskola befejezése után, ha a diák magasabb iskolai végzettséghez szeretne jutni, ez további eltartási kötelezettséget róna a szülőkre. Némi társadalmi mobilitás azért észlelhető, hiszen a megkérdezetteknek szüleiknél kismértékben mégiscsak magasabb a végzettségük. 70% fejezte be tanulmányait legfeljebb a nyolc általános iskolai osztály után, míg az édesanyák 82%-a, és az édesapák 77%-a az alapfok után nem tanult tovább. Nem elhanyagolható körülményként már diákkorban megjelenik az egészségügyi alkalmatlanság, huszonketten hivatkoznak erre a tanulás elmaradásának motívumaként.

A beiskolázott gyermekekről az iskolák nem tarthatnak etnikai alapú nyilvántartást, de tudjuk, hogy a nem roma népességhez képest a cigányok átlagosan később, illetve az iskolai nevelésre felkészületlenebbül kezdik az általános iskolát, miképp óvodába is később és kisebb hajlandósággal járnak. Ez is lehet az oka, hogy közülük sokan kimaradnak az általános iskolából a nyolc osztály befejezése nélkül. Ha nemek szerint vizsgáljuk az iskolai végzettséget, látható, hogy a nők többen végeztek nyolc általánost, viszont arányaiban kevesebben tanultak tovább, a roma lányok héttizede számára tehát a nyolc általános iskolai osztály elvégzése a tanulás befejezését jelenti, míg az alapfokú képzésből kikerülő fiúk negyven százaléka eljut a szakmunkásvizsgáig. Ha élet-

kor szerint két részre bontjuk a megkérdezetteket, tapasztaljuk, hogy az idősebbek egészen nagy hányada, 81%-a rekedt meg maximum a nyolc általános iskola elvégzésénél, és a háromszázötven fő idősebb feléből egyetlen van, aki a szakmunkás vizsgánál messzebb jutott. A fiatalabbak iskolázottsága magasabb szintű, mert bár közülük is 61% nem került tovább az általános iskolából, harmincketten szakmunkás-bizonyítványt szereztek, kilencen érettségiztek, hárman főiskolát és ketten egyetemet végeztek. A végletes kirekesztettséghez vezető alacsony iskolai végzettség tehát az idősebb korosztályra inkább jellemző, az érettségizettek és a diplomások száma a harminc feletti korosztályban elenyészően csekély. A megkérdezettek iskolai végzettsége szignifikáns összefüggést mutat a szülők iskolai végzettségével. A nyolc általános iskolai osztályt vagy ennél kevesebbet végzett romák édesapjának 90%-a szintén maximum az alapfok elvégzéséig jutott, és magasabb a végzettségük az iskolázottabb megkérdezettek szüleinek. Még inkább érvényes ez az édesanyákra, hiszen a legalacsonyabb végzettségűek 95%-ának édesanyja legfeljebb nyolc általánost végzett.

Foglalkoztatás

Az összes megkérdezett között a leggyakrabban előforduló foglalkozási státusz a rokkantnyugdíjas. Drámai mértékű a munkaalkalmasság hiánya, amit a 34%-nyi rokkantnyugdíjas jelez, bár különböző becslések szerint a rokkantnyugdíjasok több mint háromnegyede alkalmas lenne a munkavégzésre. Ezen megközelítés szerint tehát a rokkantság oka nem csak az egészség hiánya, hanem valamilyen szociális probléma, sajátos élethelyzet is lehet. A második legnagyobb halmaz a munkanélkülieké, ők százegyen vannak (29%). Tükrözi meglehetősen esélytelen helyzetüket a munkavállalásra, hogy Békésen az álláskereső 82,9%-a fizikai munkát keres, tehát a legnagyobb túlkínálat épp abból a tevékenységi körből van, amit a romák, elégtelen iskolai végzettségük miatt, leginkább végezni tudnának. A városban az összes regisztrált 36,7%-a (497 fő) szakképzetlen, azaz legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Ebben a körben számarányánál magasan felülreprezentált a roma népesség. A háromszázötven megkérdezett között a harmadik legnagyobb csoport a gyesen lévőké, negyvenheten vannak otthon gyermekgondozási segélyen, ez az adat pedig az átlagnépességtől elütő, annál jóval magasabb gyermekvállalási hajlandóságot bizonyítja. Rendkívül alacsony az aktív keresők száma, összesen negyvenöt alkalmazott és hat vállalkozó található a mintában.

A hallatlanul csekély foglalkoztatotti létszám mellett szintén alacsony az alkalmi munkát végzők száma. Ha hivatalos kereső foglalkozása nincs egy aktív korú személynek, jövedelmét alkalmi munkákból növelhetné, ezzel szemben – az adatszolgáltatást pontosságát megkérdőjelező módon – mindössze száztizenöten állítják, hogy végeznek alkalmi munkát. Száznolcvankilencen, akik korábban dolgoztak, átlagosan négy és fél évig voltak munkanélküliek, olyan hosszú ideig, ami már-már reménytelenre teszi, hogy valaha is alkalmasak legyenek foglalkoztatottként a munkavégzésre. Békésen 2005. december 31-én 378 tartós álláskeresőt regisztráltak, mely az összmunkanélkülieken belül 27,9%-os részesedést jelent. E tekintetben a település a legkedvezőtlenebb helyzetben lévő városok közé tartozik a megyében, mivel itt a legmagasabb a tartósan állástalanok aránya az összes álláskeresőhöz viszonyítva, közöttük pedig számarányukat messze meghaladó mértékben találhatók a cigányok. Akik korábban dolgoztak, zömmel alacsony presztízsű munkát láttak el, száztizenegyen segédmunkát, hetvenegyen betanított munkát végeztek. Kisvállalkozó, beosztott szellemi vagy alsó szintű vezető mindössze tizenhat fő volt korábban. A döntő többség szeretne elhelyezkedni, csupán 3%-nyian nem akarnak dolgozni. Száztizen vállalnának napi ingázást, ha a közelben lenne munkalehetőség, hatvanhárman szívesen tanulnának, hogy piacképesebb végzettségük legyen, negyvennyolcan vállalkozásba kezdenének, ha

lenne hozzá megfelelő alaptőkéjük, és tizenhatan akár heti ingázásra is adnák fejüket a munka kedvéért. Összesen ötvenegy romának van munkája, közülük is csak tizennyolcan elégedettek teljes mértékben a munkájukkal, több-kevesebb elégedettséggel végzi munkáját tizenkilenc fő, és tizennégyen mintegy kényszerből, a megélhetés miatt dolgoznak.

Szociális helyzet, ellátások, közérzet

A békési cigányság döntő hányada részesül valamilyen szociális ellátásban. A legtöbb család (206) lakásfenntartási támogatást kap, rendszeres gyermekvédelmi támogatáshoz százötven jutnak, míg közgyógyellátásban, kilencvenegy fő részesül. Sok kisgyermekes család van, hetvenegyen kapnak gyermekgondozási segélyt. Jellemző, hogy a kisgyermekes anyák közül egyetlen egy sem jogosult gyermekgondozási díjra, tehát nem volt munkaviszonyuk, nem teljesítettek járulékfizetési kötelezettséget a terhesség előtt. A nagymértékű munkátlanság dacára nagyon kevesen vannak a regisztrált munkanélküliek, hiszen csak huszonhatan kapnak álláskeresői támogatást, a többiek vagy olyan régóta munkanélküliek, hogy lejárt a támogatás időtartama, vagy eleve nem is regisztráltatták magukat, tudván, hogy úgyse reménykedhetnek a munkához jutásban. Mindössze ötvenöt fő válaszolta, hogy nem kap semmilyen ellátást. Ez mutatja, hogy a cigányság nagy része a rendszeres társadalmi juttatásokból él. Így ha a társadalmi transzferek területén megszorítások következnek be, egyes családok megélhetése veszélybe kerülhet; életmódjukban és – amennyiben felélik tartalékaikat – vagyoni helyzetükben negatív változás következhet be.

Főállás és alkalmi munka híján, tehát a munkajövedelem hiánya miatt nem meglepő, hogy anyagi helyzetüket nagyon rossznak ítélik a megkérdezettek. Mindössze négyen vannak, akik gond nélkül megélik, és harmincnyolcan jönnek ki jövedelmükből beosztással. Megszorításokra kényszerülnek ötvennégyen, és száztizenkét személynek vannak kisebb anyagi gondjai. A legtöbben, száznegyvenegyen, a legrosszabb anyagi helyzetről árulkodó választ jelölték, tehát gyakran nélkülözniük kell. Ha az anyagi gondok létét szegénységnek tartjuk, elmondható, hogy a minta közel háromnegyede szegénységben él. A társadalmi minimum alatt élelt igazolja, hogy kétszázhuszonnyolc családdal előfordult az elmúlt évben, hogy nem tudta a szokásos határidőig kifizetni a számlákat, és kétszáznégy háztartásban néha nem tudják a napi fogyasztáshoz szükséges élelmiszereket megvásárolni. Az elmúlt tizenkét hónap alatt mindössze negyvenhat háztartás gyarapodott ötvenezer forintnál értékesebb tartós fogyasztási cikkel és negyvenegyen fogtak lakásfelújításba vagy vásároltak új ingatlant.

Ha a közérzetet a család anyagi helyzetével összefüggésben vizsgáljuk, tapasztalhatjuk, hogy minél jobb körülmények között él a család, a megkérdezettek közérzete annál jobb. Nincs ilyen direkt egybehangzóság az egészségi állapot és a közérzet között, hiszen a kifejezetten rossz egészségi állapotúak közérzete a rossz illetve átlagos szintűekkel azonos nívón mozog.

Közélet, társadalmi problémák

A civil szervezeti tagság elenyésző mértékű a cigányság körében. Háromszáztizennégyen nem tagjai semmilyen szervezetnek, tehát gyakorlatilag a békési romák semmilyen közéleti, szervezett formában megnyilvánuló közösségi tevékenységet nem folytatnak.

Dacára az alacsony iskolai végzettségnek, rossz egészségi állapotnak, munkanélküliségnek és nélkülözésnek, a megkérdezettek 15%-a kifejezetten jól és 62%-a jól érzi magát Békésen. Közömbös a közérzete 11%-nak, és csak 9%-nak rossz, valamint 2%-nak kifejezetten rossz a közérzete. Százkilencvennégy fő elégedettnek, nyolcvankettő beletörődőnek tartja magát és csak hetvenhárman vágyódnak el lakóhelyükről.

Az eltérő körülmények között élő csoportok közül a megkérdezettek a társadalmi beilleszkedés szempontjából a legrosszabb helyzetűnek a börtönből szabadultakat gondolják. Nem tartják sokkal jobb státuszúnak a fogyatékosokat, önmagukat, azaz a cigányságot és a hajléktalanokat se. Jobb pozícióban vannak a gyógyult alkoholisták és a menekültek, és a vélemények szerint legkönnyebb a beilleszkedése a zsidóságnak és a szlovákságnak. Legkevésbé kiszolgáltatottnak a gyerekeket, fiatalokat érzik, majd egyre inkább a zsidó felekezetűeket, a nőket, lányokat, és a menekülteket. Rosszabb a helyzetük a siketeknek, hallássérülteknek, a vakoknak, gyengénlátóknak és a mozgássérülteknek. Náluk is kiszolgáltatottnak vélik a színesbőrűeket, a homoszexuálisokat, a szegényeket, az értelmi fogyatékosokat, a hajléktalanokat és az alkoholistákat, drogosokat. A megkérdezettek a legkiszolgáltatottnak önmagukat, azaz a cigányságot érzékelik. Az elutasítás, előítéletesség pedig, ha a többségi társadalom fiatalabb generációiban sem csökken, hosszú időre konzerválhatja a romák kirekesztettségét.

A legnagyobb társadalmi problémának a bűnözést, a szegénységet és legfőképp a munkanélküliséget jelölték, ezek a saját helyzetüknél is súlyosabb problémát jelentenek. Nyilván összefüggő jelenségekről van szó, a cigányságot érintő szegénység és nagyarányú munkanélküliség miatt tartják a legveszedelmesebb gondnak ezeket a jelenségeket.

A jelen viszonyok megítélése erősen negatív tendenciákra mutat rá. A szociálpolitikai, szociológiai szakirodalomban gyakran szereplő állítás, hogy a rendszerváltozás legnagyobb vesztesei a cigányok. Jelzi ezt a saját helyzetük értékelése, hiszen százhuszan állítják, hogy lényegesen, és ötvennégyen, hogy kismértékben romlottak a körülményeik. Ők alkotják az összes megkérdezett többségét, hiszen kevesebben, ötvenketten vélelmezik, hogy nem változott az állapotuk; negyvenhatan gondolják, hogy kismértékben javult és csak harmincnyolcan ítélik úgy, hogy lényegesen javult a helyzetük. A cigányság és a többségi társadalom közötti életszínvonalbeli olló kinyílását jelzi, hogy a megkérdezettek a környezetükben élő nem cigány családok helyzetének változását nem ítélik olyan rossznak, mint a sajátjukét. A romló tendencia itt is megfigyelhető ugyan, de kevésbé hanyatló állapotot érzékelnek.

A diszkrimináció színterei

A cigányság körülményeit alapvetően befolyásolja a többségi társadalom viszonyulása a legnagyobb magyarországi etnikai kisebbséghez. Száznegyvenhárman érzik úgy, hogy még soha nem érte őket megkülönböztetés cigány mivoltuk miatt, száztizennyolcan néha éreztek már diszkriminációt és hatvannégyen már sokszor szembesültek ezzel életükben. A negatív diszkriminációt leggyakrabban munkakeresés közben (97) és az iskolába járás során (92) érzékelték. Sajátos jelenségre hívják fel a figyelmet a munkáltatókkal készített interjúk, melyek alapján arra következtethetnénk, hogy nem sújtja a romákat diszkrimináció, amikor állást keresnek, jóllehet magas azoknak a cigány álláskeresőknak a száma, akik megtapasztalták már, hogy bőrszínük miatt nem vették fel őket egy-egy munkahelyre. Mivel a megkülönböztetést törvény tiltja, munkáltatói oldalon senki nem beszél róla, de mégis tömegesen szenvedik el az álláskeresőket. Szintén nagyon gyakran fordul elő hivatalban, ügyintézéskor (84) és szórakozóhelyeken (60). A gyermekük iskolai élete során negyvenketten, a munkahelyen negyvenegyen éreztek már hátrányos megkülönböztetést. Figyelemreméltó a rendőrségi intézkedések során tapasztalt harmincnégy, a közösségekben észlelt húsz, a háziorvosnál és a kórházban egyaránt tizenhatszor elszenvedett diszkrimináció. A hátrányos megkülönböztetés valamilyen módon, kisebb-nagyobb mértékben sújtja a romák többségét. Azonban minél magasabb az iskolai végzettségük, annál kisebb mértékben érzik a diszkriminációt, valószínűleg azért, mert a magasabb iskolai végzettség korrelációt mutat a magasabb társadalmi státusszal.

Összefüggés látszik a család anyagi körülményei és a diszkrimináció érzete között is. Ennek két oka lehet, egyrészt akiknek jobb az anyagi helyzetük, valóban érezhetik úgy, hogy mindegy, valaki cigány vagy sem, hiszen mindenkinek azonos esélye lehet a boldogulásra. Másrészt pedig, akiknek néha anyagi gondjaik vannak, sőt, gyakran nélkülözniük kell, okkal vagy ok nélkül, mintegy önvédő mechanizmusként érzik, érezhetik úgy, hogy hátrányos megkülönböztetés éri őket. A megkülönböztetést mindkét nem érzi, de a különböző helyszíneken eltérő mértékben. A nők inkább az iskolában, gyermekkorukban, illetve anyaként, gyermekeikkel kapcsolatban, a hivatalos ügyek intézése során, a háziorvosnál és a kórházban, a férfiak elsősorban a rendőrség munkája folyamán, például igazoltatáskor, munkakeresés közben és munkavállalóként a munkahelyükön, valamint a szórakozóhelyeken éreznek diszkriminációt, a közösségekben pedig a két nem képviselői azonos mértékű megkülönböztetést tapasztalnak. A fentiekkel is összefüggésben a megkérdezettek kétharmada gondolja úgy, nem jó a magyarországi cigányság helyzete, hiszen hátrányos megkülönböztetés éri őket. Épp negyedrészt állítja, hogy ebből a szempontból lényegtelen, hogy valaki melyik etnikai csoporthoz tartozik, lévén minden ember egyforma, és találunk olyan véleményeket is, tizenötöt, hogy jó a cigányok helyzete, tudniillik kapnak olyan juttatásokat, amikhez a nem roma lakosság nem juthat hozzá.

A hátrányos helyzet okai, összegzés

A romák zöme a társadalom átlagát jóval meghaladó mértékben veszítette el munkáját a rendszerváltozás után, sokuk akkor végleg munka nélkül maradt. A kilencvenes években tömeges méretekben volt jellemző, hogy a rokkantnyugdíjazás mintegy menekülést jelentett a tartós munkanélküliség elől, olyan túlélési stratégiát, amit – bár nehezebben elérhetően – még ma is sokan választanak a nem túl magas, de legalább állandó jövedelem megszerzéséhez. A közvélekedést, miszerint a romák számarányukat mesze meghaladó mértékben rokkantnyugdíjasok, jelen kutatás igazolta.

Sok tényező okozza a romák halmozottan hátrányos helyzetét. A cigány háztartásokban összedadva jelentkeznek a hátrányos körülmények. A szülők kirívóan alacsony iskolai végzettségűek, ők tulajdonképpen csak újratermelik a családban az alacsony iskolai végzettséget, ezzel mintegy generációról generációra átörökítik az egyik legsúlyosabb, a tartós szegénységet valószínűsítő kockázatot. Az általános iskola elvégzését és a továbbtanulást sok tényező befolyásolja, ezek között kiemelten fontos a családoknak az iskolához való hozzáállása. Így a kulturális, értékrendbeli viszonyok az egyik legfontosabb indikátorai a fiatalok leendő végzettségének.

Rendkívül magas a foglalkozás nélküli a kutatásba bevontak körében. A nők esetében ez azért is van, mert az általában jellemző tendenciákhoz viszonyítva sokkal hamarabb szülik meg első gyermeküket, akkor, amikor még a munkaerőpiacon nincs megszilárdult pozíciójuk, azaz nem várja vissza őket a munkáltató. Ezért hamarosan további gyermekeket szülhetnek, az ő életükben ugyanis nem vetődik fel a „munkakarrier vagy család” dilemma. Következésképp lényegesen magasabb a gyerekszám a családokban. Munkanélküliségük ritkán átmeneti, tartósan vagy véglegesen kiszorulnak a munkaerőpiacról, abban az életkorban, amikor még évtizedekig biztosíthatná megélhetésüket a munkajövedelem.

A cigányság a magas társadalmi státuszú csoportokban alig található meg, ellenben a népeségben belüli számarányukat jócskán felülmúló arányban foglalnak helyet a társadalmi hierarchia legalsó részein. A civil szervezeti tagság hiánya a társadalmi tagság hiányát is jelzi, ami azzal is jár, hogy nincs egyenlő lehetőségük a különbözőféle javak megszerzésére a többségi társadalomhoz képest.

A békési romák közérzete jó és a településhez való viszonyuk alapján úgy tűnik, szívesen

élnék a városban. Ennek ellenére sajátos körülményeik miatt a többségi társadalomhoz képest nehezebb helyzetben vannak. A férfiak, különösen a nagyszámú rokkantnyugdíjas, a nők pedig, főképp a sokgyermekesek, a regionális munkanélküliségtől is sújtva gyakorlatilag végletesen kiszorultak a szabad munkaerőpiacról. Szociális helyzetük nemcsak a gyakori nélkülözést jelzi, de egyértelműnek tűnik a romló tendencia, azaz további elszegényedés veszélyezteti őket. Iskolai végzettségük nagyon alacsony, a középfokú végzettség és a felsőfokú diploma megszerzése alig megvalósítható életkarrier számukra.

Végző soron nehezíti az életüket a többségi társadalom előítéletes gondolkodása is, mely, ha negatív diszkriminációban ölt testet, eleve kizárja a romákat abból a társadalmi közegeből, ahová pedig önerőből, ösztársadalmi segítség nélkül, az évszázados kirekesztettség után bekerülni csaknem teljesen lehetetlen. Így az etnikai különbség a belátható jövőben továbbra is izolációval, súlyos társadalmi egyenlőtlenségekkel jár majd együtt.

Békés, 2007. április

Női fej sassal (1961; festett, patinázott kerámia; 63×23×14 cm; leltári szám: 2006.11.1)

Velkey Gábor

A szakképzés átalakításának egy lehetséges iránya¹

Napjainkban az ország a különböző nagy állami ellátórendszerek reformjaitól hangos. A vélemények többségében elismerik a reformok szükségességét, a mikéntről, a hogyanról azonban az érdekek, a politikai szerepkörök és az ezekből következő szándékok szerint nagy eltérések mutatkoznak. Ma alig hallani szakmailag megalapozott, a közvetlen érdekektől vagy politikai szándékoktól mentes véleményeket. Mindez azonban inkább a szakmai, politikai diskurzus résztvevőit minősíti, mint magát a helyzetet.

Az állami ellátások, szolgáltatások közül az elmúlt években talán az oktatási rendszerben történt a legtöbb változás. Kormányok jöttek-mentek és ezzel összhangban indítottak el és állítottak meg (félúton) reformokat. Nem célom e folyamat értékelése, annyi azonban hosszas vizsgálódás nélkül is megállapítható, hogy az elmúlt tizenöt évet a permanens reform jellemezte, aminek következményeként az oktatás szereplői szinte könyörgésként fogalmazták meg minden újabb kormányzati/önkormányzati ciklus elején a „csak reformot ne (!) kérésüket.

Dolgozatomban ezért először arra a kérdésre szeretnék válaszolni, hogy kell-e reform az oktatásban, és ha igen, akkor hol, mely területen.

Megközelítésemben nem az operatív beavatkozás oldaláról, hanem elméleti, logikai alapon az elvek, a célok és a hatásmechanizmusok felől közelítek. Beavatkozni ugyanis csak megmondottan lehet, ha tudjuk, hogy milyen következményei lesznek a lépéseinknek, illetve tudjuk, hogy milyen lépések vezethetnek a kívánt célok eléréséhez. Egy reform előkészítése, végrehajtása külön szakértelmet igényel és komoly előkészítést követel, így e dolgozat semmi esetre sem tekinthető operatív, közvetlenül végrehajtható javaslatnak. Nem több mint „elméleti okoskodás”. Jó esetben azonban minden konkrét beavatkozást komoly „elméleti okoskodás” előz meg. Ha ez elmarad, a reform biztosan tévútra visz...

I. Kell-e, s ha igen, miért kell reform?

I.1. A források hiánya miatt

Folyamatosan, évről évre csökken az állami normatív támogatás², saját forrásokból a fenntartók (túlnyomó többségében önkormányzatok, kisebb részben egyházak, alapítványok) ezt nem tudják kiegészíteni, így arra kényszerülnek, hogy csökkentsék a költségeket. Hogyan lehet ezt megtenni? – Hatékony csoportszervezéssel (több gyerek→több bevétel, egyúttal kevesebb csoport→kevesebb óra→kevesebb tanár), csökkenő egyéb fajlagos költségekkel (igazgatás, infrastruktúra fenntartás, személyi, dologi, energia), vagyis kevesebb, de nagyobb és modernebb

¹ Jelen tanulmány a Békés Megyei Munkaügyi Központ által 2007. január 12-én Békéscsabán szervezett „Békés megyei foglalkoztatási paktum” című konferencián elhangzott előadás írott változata.

² Több olyan év volt, amikor nominálisan is csökkent a normatívák összege, de reálértéken 1994 óta minden évben csökkent. A csökkentés leggyakrabban alkalmazott technikája a jogszabályokban előírt kötelező évközi béremelések finanszírozásának részbeni, vagy teljes egészében történő áttolása az intézményfenntartókra. Újabban a kötelező óraszámok emelésével, vagyis a feladat ellentételezés nélküli növelésével és ezzel a szükséges személyzet létszámának érdemi csökkentésével operálnak. A személyzet csökkentésének másik módszere a jogszabályi alkalmazási előírások részbeni törlése.

épülettel, kisebb vezetési struktúrával, csökkentett adminisztrációval, a szolgáltatások kiszervezésével.

Ma általában igaz, hogy az óvodákban, az általános iskolákban és a középiskolák általánosan képző szakaszában³ a törvényi maximumhoz közelítenek a létszámok, vagyis a belső racionalizálás a közoktatásnak ezen a szintjén általában megtörtént.⁴ A szakképző évfolyamokon azonban ez nem történt meg. Hasonló a helyzet az épületállomány terén is. Az óvodák, általános iskolák szintjén fontos lépések történtek, a középiskolák esetében és különösen a szakképzés tanulmánybázisa, gyakorlati képző helyeinél a szükséges racionalizálás elmaradt. Az adminisztráció, ügyviteli létszám terén sok helyen szintén történtek racionalizálási lépések, sőt megítélesem szerint ezek már a fenntartók egy részénél el is érték maximális szintet.

1.2. A képzések és a munkaerő-piaci igények összhangjának súlyos hiánya miatt

Egyszerűen sok a munkanélküli pályakezdő, a piac által keresett szakképzettségek, képzések nem igényelték a tanulók által, a munkaadók nem elégedettek a végzettség szakmai felkészültségével, gyakorlati ismereteivel, munkához való viszonyával. Vagyis gond van a pályaválasztással, a képzési kínálattal, a képzés konkrét tartalmával, a képzés utáni elhelyezkedéssel, annak szervezeti rendszerével, összefoglalóan azzal, hogy a gazdaság igényei nem, vagy alig érvényesülnek a képzési kínálat meghatározásában és a képzés tartalmi megszervezésében.

E téren az egyetlen, lassan érvényesülő változtatást a Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT) I. szakaszában a Humán Erőforrás Operatív Programból (HEFOP) finanszírozott Térségi Integrált Szakképzési Központok (TISZK) jelentik. E fejlesztések azonban még csupán az előkészítő szakaszban vannak. Az ország 16 TISZK-je közül, a projektek megvalósulását tekintve élenjáró békéscsabai Közép-Békési TISZK-ben sem készült még el a képzés alapját adó infrastruktúra, és a képzési programok kidolgozása is most folyik. A TISZK-ek pozitív hatásairól tehát legfeljebb jövő időben beszélhetünk.

Vagyis mind a források hatékony felhasználása, mind a strukturális problémák miatt egyértelműen szükség van a szakképzés érdemi reformjára. Az említett jelenségek természetesen nem új keletűek, az érdemi reformok szükségességét régóta sokan megfogalmazták, azok további halogatója azonban az egész gazdaság versenyképességét veszélyezteteti és súlyos társadalmi feszültségeket eredményez az elhelyezkedni nem tudó fiatalok és családjaik esetében.

II. Az érdemi változások elmaradásának okai

A legfontosabb okok megítélesem szerint az érdekekben keresendők. Kik, mely szereplők lennének valójában érdekelték a jól szervezett szakképzésben?

II. 1. A szolgáltatás igénybevevője, az *iskolahasználó (szülő, gyerek)*, mert munkahelyet, elhelyezkedést eredményező képzést, tudást szeretne (a gyermekének).

Hogyan tudja érvényesíteni az érdekét a szülő és a gyermek? – Úgy, hogy képzést, iskolát választ.

Mikor választ? A gyermek hány éves korában? – A reális folyamatok alapján 14–15 éves korban, miközben leghamarabb 18 (szakiskolai képzés), vagy 21–22 (érettségi utáni szakképzés, felsőfokú szakképzés), illetve 23–25 (felsőoktatási alapképzés, mesterképzés) évesen állhat munkába.

Ki az, aki ténylegesen választ a gyerek 14–15 éves korában? – Nyilvánvalóan elsősorban a szülő, a gyermek jó esetben a szülők keresztyül képes a döntést befolyásolni.

³ A jelenleg hatályos törvényi rendelkezések szerint 9–12. évfolyamon, illetve két tanítási nyelvű vagy párhuzamos művészeti képzés esetén 13. évfolyamon.

⁴ A belső racionalizálás a közoktatás ezen szintjeit tekintve legfeljebb a kistélepek intézményeit kerülte el. Ezek problémái összetettebbek, de a kistérségi összefogásokkal lassan-lassan itt is elindult az átalakulás.

Mit választhat ekkor a szülő gyermeke számára? Konkrét keresett szakmát? – Nem, hisz olyan messze van a választás időpontjától a képzés befejezése és a feltételezett elhelyezkedés, hogy szinte lehetetlen az elhelyezkedési esélyt előre vetíteni, ezért a szülő nem szakmát és az azzal megszerzhető elhelyezkedést, hanem perspektívát, lehetőséget, presztízst, egyfajta jövőt választ. Ebből következően inkább „felfelé céloz”, vagyis jobbat akar a gyermekének, magasabb célt tűz ki számára, több lehetőséget akar biztosítani neki.

Családi vállalkozásnál ma már általánosnak tekinthető az a stratégia, mely a gyermeket tudatosan képezi a vállalkozásba való belépésre, a vállalkozás továbbvitelére. Ez esetben tehát valódi, tudatos szakmaválasztás történik.

Mit lehet megfelelő alapossággal eldönteni a gyermek 14–15 éves korában? – Azt, hogy képes-e a magasabb iskolai végzettség megszerzésére vagy nem, illetve a család szociális helyzete, szemlélete lehetővé, kívántá teszi-e az érettségit adó képzést, vagy a minél hamarabbi munkavállalást preferálja. És azt is el lehet dönteni, hogy miben vannak jobb képességei (anyagkezelés, gyakorlati munka, műszaki területek, ügyesség, emberekkel való bánás, empátikus képességek, kreativitás, végrehajtás, kitartás stb.) a gyerekeknek. Leegyszerűsítve a kérdés ekkor még csak arról szól, hogy szakiskola, vagy érettségi? Az utóbb felsorolt képességek többségét azonban az általános iskola csak jelzészerűen tárja fel, így a konkrét szakképzési irány kiválasztását csak később, alapos előkészítés mellett is legfeljebb egy év után (szakiskola) lehet meghatározni. És itt már kiemelten fontos az érintett közvetlen motiváltsága, vagyis ezt a döntést már a gyerekek magának kell meghoznia, nyilván felnőtt (szülő, tanár) segítségével.

II.2. A *gazdasági szereplők*, mert megfelelő munkaerőt igényelnek. Ma általában válogathatnak, hisz az ágazatok többségében munkaerő felesleg van. Azokban az ágazatokban pedig, ahol kevés a megfelelő munkaerő és a bérvizonyok is elfogadhatóak, a képzési, átképzési programok sokasága áll állami forrásokkal a vállalkozók igényeit keresve. Vagyis a vállalkozók nem érdekeltek abban, hogy pénzzel, energiával, vagy csak odafigyeléssel is, de belépjenek a képzési rendszerbe. Csak végső esetben és legfeljebb elkötelezettségből szállnak be közvetlenül, a többség azonban sehogy, elég számukra a „partvonalról történő bekiabálás”.

II.3. Az *állam* (vagyis a teljes közösség), mert hatékonyabban, kevesebb pénzből, jobban szervezve, sikeresebben biztosíthatná az elhelyezkedést eredményező szakképesítést az állampolgárok számára.

Milyen eszköze van az ehhez államnak? – Finanszírozás, szabályozás. Ugyanakkor az állam bármilyen változtatást csak az ellátásban érdekelt foglalkoztatotti kör helyzetét alapvetően érintve léptethet életbe. Munkahelyeket, bért érint minden lépése, és emiatt automatikusan felmerülnek a politika evidens népszerűsége kereső, konfliktus elkerülési, vagyis rövid távú újráválasztási érdekei. Nagy és jól szervezhető érdekköröket senki nem szeret megbántani, vagyis az állam e területen sem volt elég bátor nyíltan komoly reformot elindítani,⁵ így a képzésszervezési szabályozókban nem lépett határozottan, az államháztartás hiánya azonban évek óta arra kényszeríti, hogy a finanszírozásban szorítson, áttolva ezzel a döntést és a felelősséget az iskolafenntartókra.

A *fenntartó* szintén olcsóbb és hatékonyabb ellátást szeretne, de közvetlenül szembesülve az érintettekkel és érzékelve az átalakítás foglalkoztatási következményeit is, az államhoz hasonlóan óvakodik az érdekek durva megsértésétől. A pénzügyi kényszer azonban a településeken nagyobb, és nem is tudják az átszervezési kényszert továbbtolni az intézményekre, ezért a mélyreható tartalmi reformoktól félve, inkább intézményeket vonnak össze, amivel megpróbálják a konfliktusokat (épületkivonás, leépítés) továbbtolni (pontosan úgy mint az állam), és ezért a fi-

⁵ Ebben más nagy állami ellátási területekhez hasonlóan a szakképzést tekintve is változásokat hozhat az erős külső kényszerként értelmezhető konvergencia program.

nanszírozáson szorítanak. Az intézmény-összevonások mögött azonban gyakorta felsejlik az a sunyi politikai érdek is, amely vezetőket akar leváltani, és a hozzá politikailag közel állókat pozícióba helyezni, amihez az átszervezés az egyik legegyszerűbb, jogilag is védhető hivatkozás.

Összefoglalva megállapítható tehát, hogy egyik érdekelt szereplő sem tudja (vagy akarja) érvényesíteni az érdekeit, vagyis kikényszeríteni legalább az ő szempontjából hatékonyabb megoldásokat.

III. A rendszerben – átgondolt reformok hiányában – érvényesülő spontán változások, mozgások

Mi mozgatja akkor a rendszert? – tehetjük fel a jogos kérdést. Egy konkrét szereplőről nem beszéltünk eddig, *a képző intézményről*. Ma elsősorban az intézményi érdekek befolyásolják, alakítják a rendszer működését, amihez rövid távú politikai érdekei miatt asszisztál a fenntartó (és az állam).

Miben érdekelt a képző intézmény? – Abban, hogy működhessen, vagyis hogy foglalkoztasson, és azt lehetőleg könnyen tegye, vagyis elkerülje a nehezebben képezhető tanulókat. Ha pénzügyi oldalról nézzük költségvetési szervként nem a nyereségességben, hanem a jó költségvetési pozícióban érdekelt.

Mitől függ a jó költségvetési pozíció? – Attól, hogy milyen az érdekérvényesítő képessége az intézménynek, illetve hogy az ő rovására történő átalakítás milyen veszélyt jelent a döntéshozó számára, ami az intézmény társadalmi beágyazottságától függ.

Közvetlenül érdekelt-e abban az intézmény, hogy a végzett diákok elhelyezkedjenek? – Nem érdekelt, a fentebb említett iskolaválasztási mechanizmusok miatt érdemben jobb elhelyezkedési mutatók is alig eredményeznének nagyobb keresettséget, és biztosan nem hoznának több forrást számára!

Miben érdekelt tehát az intézmény? – Biztosítani saját fontosságát, amit úgy érhet el, hogy telerakja az iskolát a lehető legjobb képességű, legkönnyebben kezelhető gyerekekkel. Vagyis abban érdekelt, hogy minél többen jelentkezzenek (jobbakat kiválasztani), illetve minél többet fel tudjon venni. Akit pedig már megszerzett, azt igyekszik minél tovább az intézményben tartani. A létszám (sok tanuló, jó érdekérvényesítő képességgel rendelkező szülők és tanári kar) és az abból következő átalakítással szembeni „balhé potenciál” adja az iskola védelmét. Az iskolatelerakási érdek természetesen akkor is érvényesül, ha nincs elegendő jó képességű gyerek, vagyis a veszélyeztetettség elkerülése érdekében az iskolák szinte bárkit, bármilyen eredménnyel felvesznek, vagyis függetlenül attól, hogy van-e egyáltalán esélye leérettségizni. És itt találkozunk az iskola érdeke a szülők „felfelé célzó” iskolaválasztási gyakorlatával, vagyis szinte teljesen szabadon érvényesülhet ez utóbbi szempont is.

Ma a tanulóval megkötött szerződés (tanulói jogviszony) az iskola által nyújtott teljes szolgáltatási időszakra szól, vagyis az általánosan képző szakaszra és a szakképző szakaszra is. Ha az érettségi után túl sok a kilépő, veszélyes, hogy a létszám radikális csökkenése miatt nem indulhat, vagy kevesebb szakképző csoport indulhat. Ezért az intézmények még azokat is igyekeznek megtartani a szakképző szakaszra, akik érettségi után felvételt nyertek valamely felsőoktatási intézménybe. Ezt csak úgy tehetik meg, ha a lehető legrövidebbre csökkentik a szakképzési szakasz képzési idejét, vagyis ha minél több szakmai tárgyat visznek le az általánosan képző szakaszba.⁶ Ez pedig a szakképző szakaszban teszi lehetetlenné az alacsony csoportlétszámok kívülről történő feltöltését, hiszen a belülről jövő tanuló már korábban megtanulta azokat a szakmai alapsme-

⁶ Ezt ma a jogszabályi keretek szakmai alapozás, orientáció címén sajnos lehetővé teszik.

reteket, amelyeket a kívülről jövő nem, így nem szervezhetők egy képzési csoportba. A kívülről való feltöltést mellesleg a másik szakképző intézmény tanuló-megtartási érdeke is akadályozza.

A szakképző szakasz előtt papíron létező átjárhatóság így a gyakorlatban nem vagy alig érvényesül. A csupán érettségi utáni szakképzést folytató intézmények pedig szinte kizárólag a gimnáziumban érettségizett, felsőoktatásba nem jelentkező vagy sikertelenül felvételiző diákokból gyűjthetik a tanulókat. A szakközépiskolák bár megtartják a saját tanulóikat, a csoportlétszámok azonban az időközben kilépők és a felsőoktatásba belépő sikeresen felvételizők miatt érdemben lecsökkennek, amit a „levitt” szakmai tárgyak miatt kívülről nem lehet feltölteni. A jó továbbtanulási mutatókat produkáló szakközépiskolák ezért sokszor nem is indítanak érettségi utáni szakképző osztályt, egyrészt ugyanis alig marad diákjuk, másrészt pedig a legnehezebben kezelhető diákok maradnának, akikről könnyen lemond a nevelőtestület.

Miért probléma mindez? – Mert beszűkíti, szinte lehetetlenné teszi a 14–15 éves korban egyáltalán nem jól megalapozott pályaválasztás korrekciójának lehetőségét. Mert így a tanulók csak az intézmény által kínált szakok közül választhatnak a szakképzés valódi megkezdésekor.

Mit eredményez ez? – Ha a képzés érzékeny a munkaerőpiacra és a gazdasági kapcsolatokra⁷, akkor többnyire kis csoportokat, ami a sok felkínált szakirányból és a saját tanulókra alapozó kiválasztási rendszerből is következik. Nagy csoportokat, jó hatékonysággal szervezhető képzéseket ma olyan képzési irányba lehet szervezni, ahol rengeteg lesz a pályakezdő munkanélküli.

Mit tesz ebben a helyzetben a fenntartó? – Összevonja a szakképző intézményeket, remélve, hogy a nagyobb egységen belül több lehetőség lesz a szakok, képzési irányok közötti átmozgásra, illetve az elkerülhetetlen költségvetési megszorításokkal továbbháríthatja az átszervezési, intézménybezárási konfliktusokat az így megnövelt intézményekre.

Logikusnak tűnik a válasz, csak hogy ekkor az intézményen belül indul el a részegységek (általában tagintézmények, vagyis a korábbi önálló intézmények) között az élethalálharc. Ha korlátozottan lesz is átjárás a képzési irányok között, ha enyhén nőnek is a szakképzés csoportlétszámai, a tapasztalatok alapján elsősorban az érdekvizonyok miatt prognosztizálható, hogy az immár összevont nagy intézményen belülivé tett érdekkonfliktusok is belső megegyezéssel záródnak le, méghozzá úgy, hogy majdnem minden képzési irány, majdnem minden gyakorlóhely (tanműhely) és a képzésben dolgozó szakembergárda nagy része is megmarad. Ha valamely képzőhely elveszti a gyakorlati képzését, a közismereti képző szakaszra sem oda jelentkezők a diákok, vagyis a teljes képzési irány kihalása következik be, ezért minden képzési irány, minden képzési egység megtartásához való görcsös ragaszkodás jellemző az intézményegységekre és így az intézmény egészére is. A saját döntéssel való megszüntetés konfliktusát önként egyetlen intézményvezető sem vállalja fel.

Mit tesz ekkor a fenntartó, feltéve, hogy nemcsak az igazgató lecserélése vezérelte az összevonást? Miután őt közvetlenül csak a pénzhiány feszíti, ezért általában nem ad direkt utasítást az igazgatónak, akkor ugyanis magára húzná a népszerűtlen döntést, egyszerűen csak csökkenti a támogatást. Vagyis önmagával az összevonással nem érheti el a részegység vagy telephely megszüntetést, a pénzügyi szorítás pedig valódi belső átszervezés nélkül csak „teríti a nyomort”, vagyis a képzés általános színvonalát csökkenti. Ez tehát nem nevezhető reformnak, legfeljebb pénzkivonásnak.

IV. Egy lehetséges jövőbeni megoldás elméleti megközelítése

Eleve kérdéses, hogy szükség van-e arra, társadalmilag jó-e, ha összevonások, intézménybezárások, telephelykivonások eredményeként területileg centralizálódik az intézményrendszer?

⁷ Ma általában nincs egy-egy szakmához kapcsolhatóan nagy tömegű munkaerő kereslet, a képzett tanulókat elsősorban a közsféra és a kkv-k foglalkoztatják, ahol évente elegendő alig néhány új belépő.

Válasszuk ketté a kérdést és nézzük előbb annak első részét: jó-e a közismereti, magasabb iskolai végzettséget adó képzés centralizációja? – Véleményem szerint általában nem, csupán akkor, ha az intézmény méretéből adódóan megfelelő minőségben nem képes megszervezni magát (mérethatékonyság).

Egy érettségit adó képzőhely optimális létszáma évfolyamonkénti négy osztály, legalább egy nyelvi alapozóval, vagyis évfolyamonként $4 \times 35 = 140$ gyerek. Ez figyelembe véve azt, hogy a kiemelkedő képességekkel rendelkező gyerekek szülei automatikusan a környező nagyváros vezető iskoláiba íratják a gyermekeiket, és azt, hogy (egészséges, tapasztalati arány) a tanulók közel 60–70%-a alkalmas a gimnáziumi érettségire, évfolyamonként legalább 250–300 tanulót kíván, amit a jelen demográfiai viszonyai mellett 18–22 000 lakos (kistérség, vonzáskörzet, kisváros) bizonyosan produkál. Békés megye városhálózata, figyelembe véve a kisvárosi vonzásviszonyokat joggal igényli tehát a kisvárosi magasabb iskolai végzettséget adó képzést. A mai foglalkoztatási viszonyok mellett mindez jó színvonalú szolgáltatást eredményezhet, racionális „üzemméretben”. Az intézményrendszer a kisvárosi képzőhelyek rovására történő centralizációja tehát sokkal több társadalmi hátrányt okoz, mint amennyi megtakarítást eredményezhet.

Mi a helyzet egy nagyobb város esetében? – Ma a középiskolai (érettségit adó) oktatási intézmények infrastruktúrája általában évfolyamonként 3–4 osztályt láthat el jó színvonalon. Ez már megfelelő méret a szükséges szakemberek biztosításához, ráadásul az infrastruktúra speciális elemei (szaktantermek, előadók, tornaterem stb.) érdemben nagyobb osztályszám esetén nem képes kielégíteni az intézmény összes igényét. Emellett a 6–700 tanuló körüli méret biztosítja az intézmény átláthatóságát, mozgósíthat érzelmi energiákat, teremthet hangulatot, sajátos intézményi karaktert, ami kimondottan fontos a tanulókért folyó versenyben. Vagyis nagyobb városi térben sem érdemes ennél nagyobb intézményeket létrehozni.

Ugyanakkor mindkét településtípus esetében igaz, hogy a felsőoktatásba nem belépő, érettségi utáni szakképzést kereső tanulók megfelelő, piaci keresletet is figyelembe vevő hatékonyan szervezhető képzési irányok, szakok szerinti szétosztásához ez a létszám kevés, szakképző évfolyamot nem érdemes, nem lehet hatékonyan egy ekkora iskolára rászervezni.

Nézzük a kérdés második felét: lehet-e, kell-e összevonni, centralizálni a képzést a szakképző évfolyamok esetében? – Megítélésem szerint igen. Miként korábban részletesen áttekintettük, a vertikálisan integrált intézmények⁸ horizontális összevonása nem hozza el a kívánt eredményt. Előbb tehát meg kellene szüntetni a vertikális integráltságot, vagyis a tanulói jogviszonyban és intézményi szinten is el kellene választani egymástól a magasabb iskolai végzettséget adó közismereti képzést és a szakképzést, utána pedig az immár intézményileg elkülönített szakképzést összevonni, területileg is centralizáltan kellene megszervezni. Ehhez elvileg ma minden törvényi feltétel biztosított. Milyen eredményt hozna ez a bevezetőben felvetett problémákat tekintve?

IV.1. Először is kitolódna a *pályaválasztás* 18–19 éves korra, szakiskola esetében (itt nincs, nem lehet a jelenlegi jogi helyzet miatt automatikus tanulói jogviszony- és intézményváltásról beszélni) 16 éves korra. A gimnáziumi képzés utolsó éveiben sokkal magasabb szinten és eredményesebben végezhető a pályaválasztás megalapozása! Az érettségit adó képzés második (nyelvi alapozó esetén harmadik) évfolyama után már eldönthető, hogy ki léphet reális esélyekkel a felsőoktatásba. A többiek számára az érettségi utáni szakképzés, vagy a felsőfokú szakképzés lehetősége nyílik meg. E tanulók 16–17 éves kortól, széles alapozással, a gyakorlati tevékenységre hangsúlyozva vennének részt pályaválasztást megalapozó, orientációs foglalkozásokon. Ekkor

⁸ A vertikális integráltságot a jogszabályi változások hozták létre a szakképző szakasz elválasztásával és felfelé történő építésével. Lényegében a párhuzamos képzési forma szerint működő művészeti szakközépiskolákon kívül minden szakközépiskola vagy szakközépiskolai képzést is nyújtó intézmény ilyennek tekinthető.

még megszerettethető a tanulóval a kétkezi munka is. 18–19 éves korban erre már nem, vagy csak nagyon nehezen szoktatható a tanuló.

Így decentralizált maradna a középiskolai hálózat (érettségit adó képzés), megmaradna a kisvárosok, középvárosok diáksága, értelmisége, szolgáltatásokat igénylő közönsége. A 14–18 éves tanulók nagyobb arányban nevelődnének a családban, lecsökkenne a kollégiumok iránti igény, a férőhelycsökkenés miatt komfortosíthatók, átépíthetők lennének a kollégiumok, és magasabb szinten szolgálhatnák a tehetséggondozást és a települések, térségek egyéb turisztikai, idegenforgalmi céljait.

IV.2. Egyúttal lehetővé válna a *szakképzést nyújtó intézményrendszer egységesítése* a tekintetben is, hogy ugyanaz az intézmény képezne a szakiskolai képzés keretében a 16–18 éves korosztályt és az érettségi utáni képzésben szakmát tanulókat. E tanulók azonos kimenet esetén akár egy csoportba is lehetne szervezni (ez a mai iskolaszervezés szerint nem gyakorlat és nem is igazán lehetséges). Ezen intézmények nagy, több szakmacsoportban szolgáltató, modern tanműhelybázissal rendelkező, a felnőttképzésben is aktív szerepet betöltő centralizált, nem sok telephelyű (legfeljebb két-három, de településenként maximum egy, nagyvárosban két) intézmények (lásd TISZK, Regionális Képző Központok). Az egy ilyen intézmény működtetéséhez szüksége lakosságszám hozzávetőleg 70 000 főtől indul, vagyis megyénként 3–5 (Békés megyében 3), régióként 9–11 intézmény el tudná látni a feladatot.

IV.3. Mindez lehetővé teszi a *gazdasági kapcsolatok* magasabb szinten történő újraszervezését is. A gazdasági kapcsolatokat tekintve három lehetséges forma működik ma: tanulószerveződés, intézményi szintű együttműködés (vagyis külső gyakorlóhely) és semmilyen együttműködés (vagyis minden saját tanműhelyben).

A tanulószerveződések aránya először nagyon lecsökkent, azóta stagnál, hullámzik, egy azonban bizonyos, hogy a gazdasági kamarák mai szervezeti szintjén és az ország jellemző morális állapotában (ez nem új keletű probléma) ez a keresett szakmák esetében egyértelműen intézményesített korrupciót eredményez. A jó munkahely ma már nem vagy alig köt tanulószerveződést, a rossz pedig a szülőktől törvénytelenül beszedett pénzből él. A harmadik modell nyilván nem támogatandó, hisz ez esetben továbbra sem jellemző a képzés munkaerőpiaci érzékenysége. A szakképzés fentebbi szervezési módja azonban lehetővé teszi a második modell mainál sokkal hatékonyabb megszervezését.

A centralizált és összerendezett szakképzés esetében intézményi szinten (korrupciómentesen) kötik a szerződéseket: tömbösítve, egyszerre hosszabb időn keresztül (több hét) az intézményi szakoktatók aktív közreműködésével, intenzív, elsősorban a munkahelyi körülmények, elvárások, gyakorlat megismerésére és begyakorlására szolgáló külső gyakorlóhelyi rendszert működtetnek. A szakoktatók jelenléte biztosítja a pedagógiai elvek érvényesülését (fegyelem, figyelem), a célzott munkavégzést (nemcsak sepregetés) és a munkahelyi elvárások automatikus beépülését az intézményben folyó gyakorlati képzésbe. Nyilván a szolgáltató szakmákban, kisebb létszám mellett a szakoktatók folyamatos jelenléte nem biztosítható, de rendszeres jelenlétük itt is alapvetően szükséges.

A gazdasági szereplők bevonása így nem megterhelő számukra, biztosítékot kapnak a munkaerő-utánpótlás megszerzésében, a kívánt képzési tartalom ügyében, a folyamatos kapcsolattartásban. A gazdasági szereplők bekapcsolódásához szükséges érdekeltséget a szakképzési hozzájárulás újraszabályozásával kellene megteremteni.

IV.4. Ma a *szakképzési fejlesztési forrásokért* örült harc folyik az intézmények között, melyben az intézmények kiszolgáltatottak és sajnos itt is gyakorta felsejlik a korrupció. Minden gimnázium szakközépiskola szeretne lenni, még hozzá olyan, aminek nincs szakképző évfolyama, vagy elvileg van, de „sajna nincs elég jelentkező rá”. Miért? – Mert így a szülőkön és az intézményve-

zetők gazdasági, társadalmi kapcsolatain (beágyazottság) keresztül fontos fejlesztési forrásokhoz juthatnak hozzá, érdemben csökkentve ezzel az intézmény költségvetési függőségét és növelve a felnőttképzésbe való bekapcsolódás és így a munkavállalók számára kínálható kiegészítő jövedelemszerzés lehetőségét.

A fentebb javasolt rendszerben a szakképzési hozzájárulásra „hajtó” intézmények száma radikálisan lecsökkenne, azt központilag kellene beszedni és regionális vagy megyei szinten csak az érintett intézmények között elosztani. Ezzel érdemben javítható lenne a forrásfelhasználás hatékonysága és a mainál lényegesen kevesebb forrásból is biztosítható volna a legmodernebb műszerpark.

Az intézményekkel képzési együttműködési megállapodást kötő gazdálkodó szervezetek teljesen, vagy részben mentesülhetnének a befizetési kötelelem alól, illetve részesülhetnének az intézménnyel közösen beadott pályázat útján a régió szintjén centralizált forrásokból.

Befejezésül

Úgy vélem a javasolt modell a felvezetésben megfogalmazott kérdésekre megfelelő választ ad. Megalapozottabb lenne a pályaválasztás, abban a korban történne, ahol a tanuló már képes választani, jól szervezhető csoportok jöhetnének létre a szakképzésben is, biztosított lenne az intézményesített gazdasági kapcsolat, a szervezett elhelyezkedés és a piaci elvárásokat követő tananyagtartalom. Továbbá érdemben nőne a forrásfelhasználás (fejlesztési, beruházási, működtetési) hatékonysága és csökkenne a pályakezdő munkanélküliek aránya.

Az elmúlt hónapokban, hetekben napvilágra került intézményátszervezési ötletek úgy tűnik egész más úton járnak. Szerintem rossz úton ...

Ván Hajnalka

Jankay Tibor művészete I.

Kerámiái, szobrászata¹

Jankay Tibor (1899–1994) festőnek tartotta magát, de a képzőművész megnevezés közelebb áll hozzá. Életműve, mely hagyaték formájában, 1995-ben került szülővárosa, Békéscsaba tulajdonába, közel háromezer festményt, háromszáz szobrászati munkát és jelenleg még meg nem számolt darab grafikai művet tartalmaz. A jelenleg folyó leltározás során először a szobrászati anyagot vettük behatóbb tanulmányozás alá, a kétségkívül megfoghatóbb darabszám és a jellemző sajátosságok miatt. A tanulmány a közel háromszáz alkotás közül azokkal kíván részletesebben foglalkozni, melyeket a művész datált, (ez is körülbelül ötven munkát jelent,) vagyis a kört tovább szűkítve, ezek közül válogattunk ki jellegzetes, kvalitásos darabokat. Az írás ezek révén vázolja fel az életmű szobrászati anyagának fejlődését, változásait. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy anyaghasználatára révén kerámiákról beszélünk, első munkái konkrétan kerámia tálak, az azt követők pedig többségében agyagból, samottból készült plasztikák, szobrok, reliefek. Képzőművészként dolgozik ezeken az alkotásokon, vagyis szobrászati, képzőművészeti produktumoknak tarthatjuk őket és nem iparművészetinek. Ezzel nem rangsorolni gondoljuk a művészeti ágakat, hanem besorolásukat adjuk meg.

Jankay 1948-ban költözött ki végérvényesen Amerikába, azon belül is a keleti partra, Los Angelesbe. Addig grafikával, festéssel foglalkozott, klasszikus témákat megörökítve. Csendéletek, tájképek, életképek, portrék tették ki repertoárját. Disszidálása után, a szabadabb élet következtében művészete is felszabadult. Kísérletezett az akkor Amerikában divatba jött absztrakt expresszionizmussal, gesztusfestéssel, a festészet mellett kerámiákat, szobrokat készített.

Jankay pedagógusként dolgozott 1948-tól 1972-ig kaliforniai művészeti egyetemeken, ahol művészeti ismereteket és szobrászatot tanított, 1972 és 1977 között pedig a George Pepperdine College Művészeti Tanszékének volt vezetője.² Felesége, aki egyben menedzsere is volt, találta ki számára a katedra mellett a biztos keresetet biztosító iparművészeti jövedelemforrást. Mázás tálaiból, kínálóiból csak néhányat őriz a hagyaték, a jó üzlet bizonyítékeként. Fehér alapra festette mesélőkedvű, magyar motívumokból táplálkozó figurális tárgyait. Tál munkáinak másik csoportja a geometrikus formákkal díszített. Az nem tisztázott még, hogy az alapformát, a korongozott edényeket ő maga készítette-e, vagy készen vásárolta meg és csak a festési munkát végezte el. Valószínűleg a második feltevés tűnik igaznak. Jankay kerámia tálaikat az ötvenes években készítette, a néhány megmaradt darabon 1952–1953-as datálás olvasható, és sajátos szignóval látta el őket: „Original by Tibor”.

A festőknél a 17–18. században nem találunk olyan irányú érdeklődést, hogy kerámiakészítéssel, szobrászattal foglalkoztak volna, de a 19. századtól megjelennek olyan egyéniségek, akik szélesebb repertoárral dolgoztak, mint Daumier, Degas, Renoir és Gauguin.³ Persze, ha még messzebbre nézünk vissza, akkor a reneszánsz polihisztorai lehetnének a 19. századi művészek elő-, illetve példaképei. Nem véletlen, hogy a kevés kerámiaművészettel foglalkozó könyv egyike,

¹ A Bárka tematikus sorozatot indít Jankay Tibor művészetének bemutatása céljával, amely követi a hagyaték nyilvántartásba vételének műfaji rendszerét, valamint a feldolgozás ütemét. (A szerző, Ván Hajnalka a Jankay Gyűjtemény és Kortárs Galéria művészettörténésze. (A szerk.)

² Bellák Gábor: Jankay Tibor. Békéscsaba, 2003. 31–32. p.

³ Daniel-Henry Kahnweiler: Picasso/Keramik. Hannover, 1957. 13–14. p.

a második világháború utáni időszakot tárgyaló részben, a szakma fellendülését a reneszánszban látott buzgósághoz hasonlítja.⁴

Jankay nagy példaképének tartotta Pablo Picassót, akinek munkásságában szintén megjelennek az iparművészeti jellegű alkotások. Mesterünk életében többször, analógiaként kell majd felhoznunk a 20. század művészetének egyik legnagyobb említett alakját. Picasso 1936-ban jutott el először a kerámiáiról híres Vallauris-ba, a dél-franciaországi faluba. 1946-ban tért oda vissza, már tudatosan,⁵ alkotástól vezérelve. Mivel Picasso lépteit lépésről lépésre követte a világ, lehet, hogy befolyással lehetett Jankayra példaképének új felfedezése. Ám, ha a csabai festő fiatal vándorlós éveit vesszük figyelembe, akkor beszélünk kell párizsi tartózkodásának idejéről is, amikor tanulmányai során eljutott a francia fővárosba, a művészet akkori központjába. Jankay ekkor, 1924–1925-ben Párizsban, állítólag személyesen is megismerkedett a géniusszal, és Henri Matisse-szal is találkozott, aki akkor a festészet mellett szobrászattal is foglalkozott. Matisse 1906-ban tartotta második önálló kiállítását, melyen festményei, grafikái mellett három szoborral is szerepelt. Bár ő később felhagyott a szobrászattal, ilyen irányú tevékenysége jelentős, az életmű fontos része.

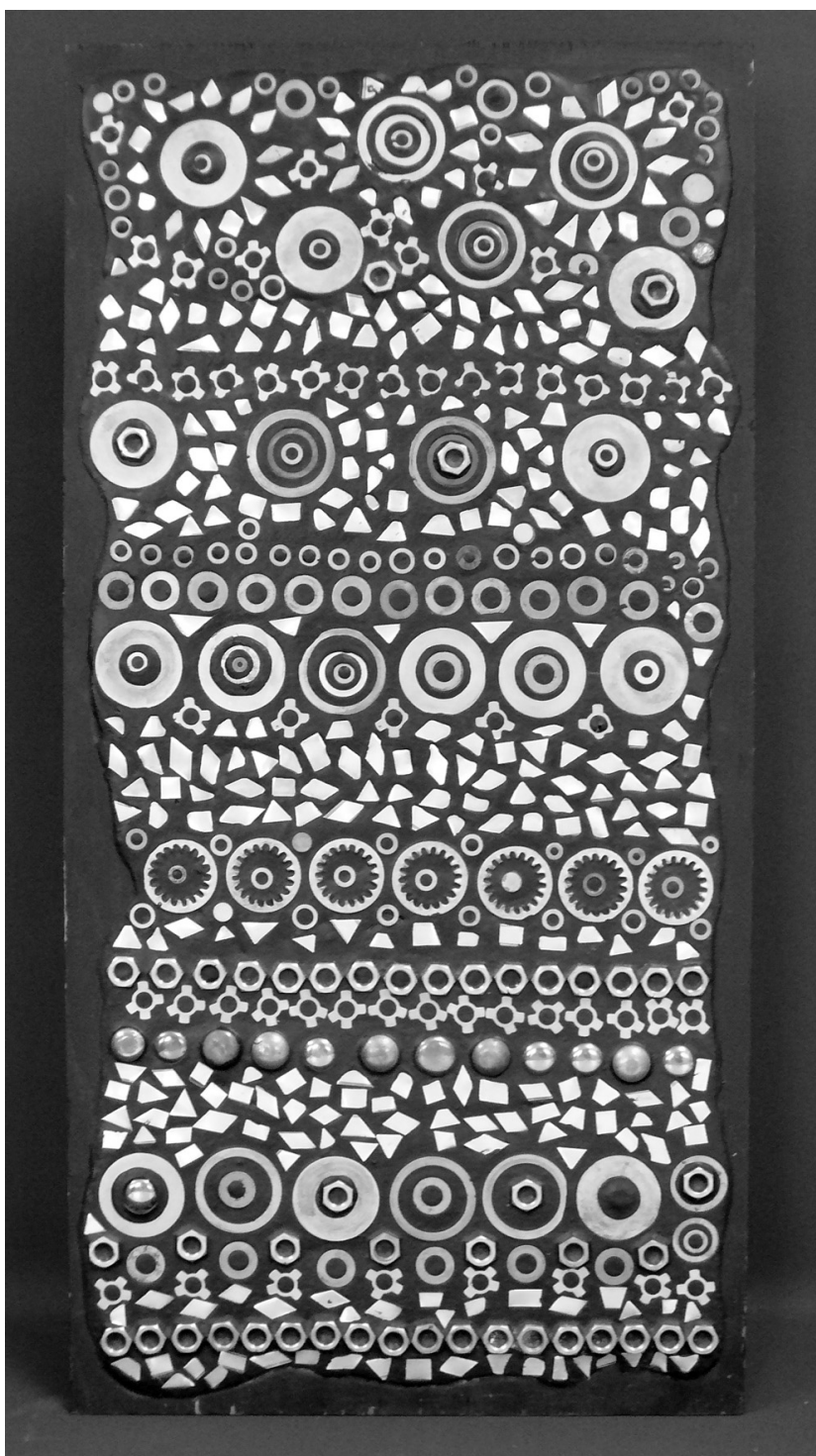
Visszatérve Jankayhoz, szobrai nagyobb számban maradtak meg, mint iparművészeti tálai, ezeket nem adta el, vagyis az elkészültek és megmaradtak száma közel azonos. Ezek közül az 1950-es évektől egészen a nyolcvanas évekig találunk datált munkákat, amikor aztán, valószínűleg idős korából adódóan felhagyott készítésükkel. Jankay életműve elválaszthatatlan életétől. Szobrászattal akkor kezdett foglalkozni, amikor azt az egyetemen is tanította.

Plasztikáit a készítésük első évtizedében klasszicizálás jellemzi. Hazai mestereket juttatnak eszünkbe testes női alakjai, legelőször is Medgyessy Ferencet vagy Ferenczy Bénit, de nagyobb körből is meríthetett a mester, Aristide Maillol női figurái szintén analógiaként hozhatók fel. Mindegyik szobrásznál a görög szobrászat szolgált kiindulópontként. Egyszerű tömegű formák, összefogott kompozíció jellemzi őket. Jankaynál hasonló stílusjegyek vannak, de fontos megjegyezni, hogy az ő szobrai javarészt kerámiaszobrok. Bronzot egyáltalán nem, egyéb fém ötvözetekből keveset, kő- és faszobrot pedig csak néhányat alkotott, vagyis a párhuzamok szinte kizárólag a formaalakításra vonatkoznak. 1956-ban készítette a *Térdeplő lány* című plasztikáját, 1957-ben pedig a *Táncoló lányt*. Az első esetben az a jellegzetes Jankays felületkezelés jelentkezik – a festés, patinázás –, mellyel szobrainak a bronz hatását kölcsönzi. Testes női alakját talapzatra térdelteti, súlypontját elosztva a kissé hátradőlő figurával. A *Táncoló lány* esetében a dekorativitás a dominánsabb. A test megformálásában nem törekszik realizálásra, inkább bájossá formálja a nőt, a ruháját pedig geometrikus mintákkal borítja be. Ennél a munkánál a stilizáló, díszítő Jankay lép előtérbe. Itt a patina mellett hagyja a kerámia eredeti színét alapszínnek.

Az ötvenes évek végén elindult változás a hatvanas évek elején jelentősebben érződik. Stílusváltozásának egyik oka lehet a festészetben megjelenő új irányzatok alkalmazása, melyeket ő is kipróbál, és ezek művészetén túl kihathattak személyiségére. A felszabadultságon túl, a gyűjtési tevékenységének is köszönhető a változás. Jankay otthonában szétszórva, házukat, kertjüket díszítve tárolta gyűjteményét és saját munkáit, aurát, inspirációs forrást teremtve általuk. Azt nyilatkozta, hogy szereti az afrikai művészetet, mert a Nagy Szellem hatott rá. Ennek a hatásnak a kisugárzása kezdi munkáit megváltoztatni. A javarészt afrikai, óceániai, mexikói és indiai alkotások, melyeket Los Angelesben meg lehetett venni, és amelyekből Jankay közel háromszáz darabot birtokolt, a hatvanas évek második felére már jelentős hatást gyakorolt művészetére. Míg

⁴ Hettes, Karel–Rada, Pravoslav: *Modern Ceramics. Pottery and Porcelain of the World*. London, 1965. 21. p.

⁵ Ingo F. Walther: *Pablo Picasso*. Köln, 1994. 76. p.

Fémkompozíció (1974; fémapplikáció, bitumen, fa; 91×45 cm; leltári szám: 2006.180.1)

festészetére formailag kevésbé, inkább szellemiségében hatottak a törzsi emlékek, szobrászatára szembetűnőbben. Elvont formái, totemoszlopszerű felépítményei, reliefjei, maszkos kialakításai igazolhatják ízlés- és szellemvilágát. Továbbra is sok női alakot formáz, de már nem a görögös, realista stílusban, hanem egy másfajta állandóság jegyében. Mivel Jankayban nagyon erős volt az életbe vetett hit, az emberek, az állatok és a természet iránti szeretet, ezért érezhette magához közelinek a nyugati civilizációtól oly idegen törzsi művészetet. Az ikonokhoz hasonlóan az egyformaságban, az újra és újra való ismétlésben láthatta az alkotás lényegét.

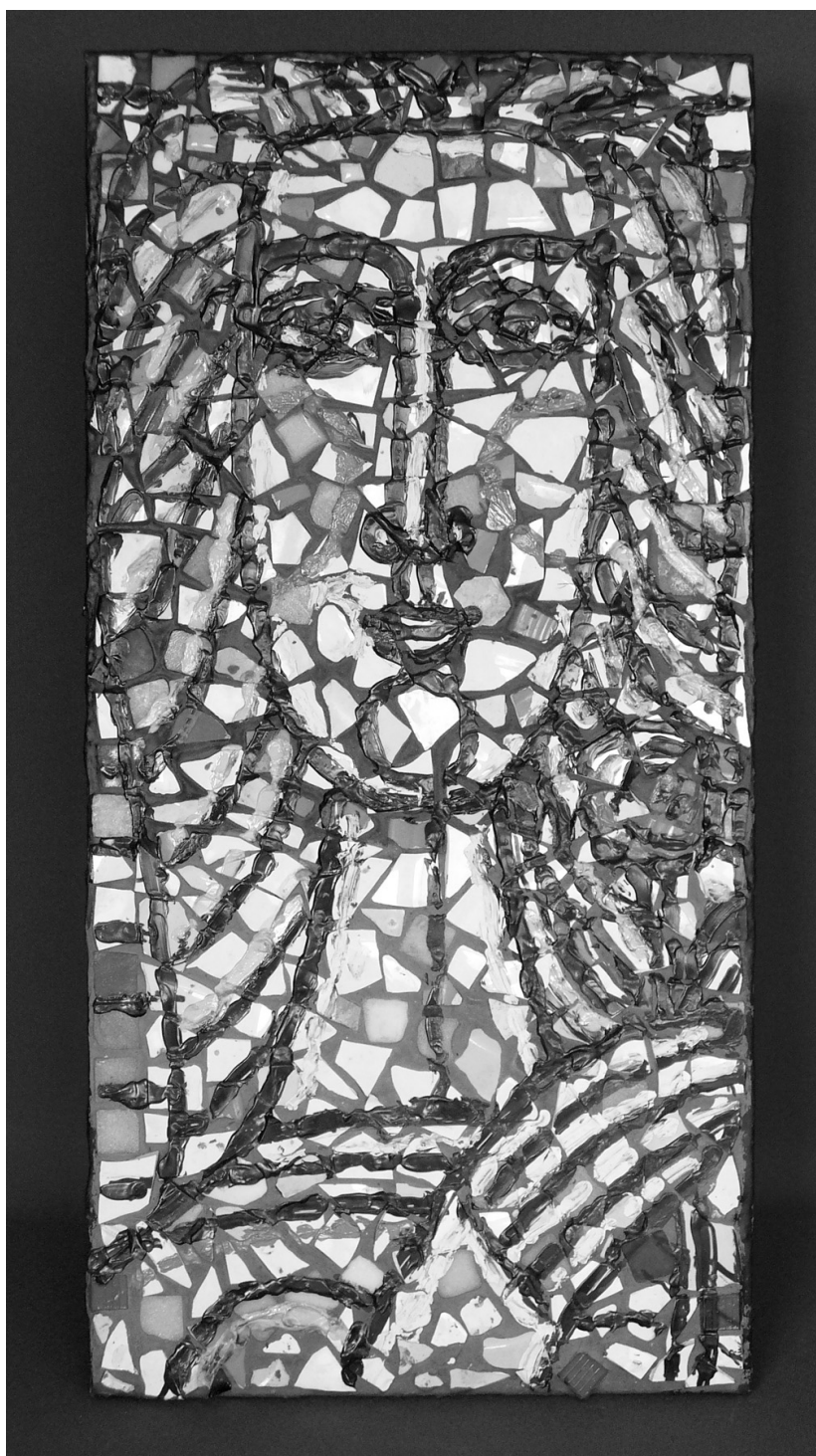
A primitív művészet felé mutatott érdeklődésének korai példája az 1961-ből származó *Női fej sassal* című alkotás. Ekkor még ritka az ilyen jellegű forma- és témaalakítású munka az életműben. Inkább a honi szocreállal rokon darabok jellemzik alkotásait, amire kerámiai között csak néhány darab utal, de festészetében szembetűnőbb a kor hozta stílusváltozás. A *Női fej sassal* címet viselő munka főnézete a félprofilból ábrázolt hosszú hajú nő, és az ő fején a nézővel szemben álló, kitárt szárnyú madár. Egybefogja a kompozíciót, hogy a madár és a nő egy irányba néz, továbbá a mű egységet adja, hogy egyforma felületi mintázással, apró négyzetes bemélyítésekkel borítja szinte az egész felületet. A szem rajzolatát rátétekkel oldja meg. Sokszor így, ráhelyezett és különösebben el nem dolgozott részletekkel alakít ki vonásokat, érzékszerveket. Ez a festészetében, mint kontúr jelenik meg. Szobrainál visszaugratásnak érződik a rátét, ami Jankay mintázási módszerének jellegzetességét adja. A fentebb említett kiugratásos-bemélyítéssel dekorálás Jankay legsajátosabb kerámiafelület formálása. Ugyanakkor a dekorációs felületkezelésére, a pecsételős bemélyítésre találtunk a művészettörténetben még példát, hisz más kerámiaművészek is éltek ezzel a felületkezeléssel. Fausto Melotti dekoratív terrakotta táblája hasonló, sablonnal történő pecsételést mutat.⁶

A hatvanas évek végére számos olyan alkotása születik, ami az életmű szobrászati anyagának legerősebbjének, legszebbjének tekinthető. Ilyen az 1968-as *Kétarcú oszlop* című alkotása. A magas felépítésű, részekre tagolt oszloptest egy tükrös homlokzatú talapzatra helyezett alkotás, amit legfelül egy növényvel koronázott kettős fej zár le. A kettős fej az oszloptest alsó mintázatán is megjelenik, felette sávok osztások, bemélyített félgömb van. Jankay *Kétarcú oszlop*-jánál a primitívizmus stílusjegyei, ösztönzése tagadhatatlanul érezhető. A megkonstruált szobor összességében nem európai előképekre mutat, sőt, nem is korabeli amerikaiakra. Tömbszerűségének és stilizálásának eredete a törzsek munkáinak csodálatából táplálkozhatott. Ám nem az egzotikummal magyarázható, hogy az egész művet körbefuttatta szegekkel. A szegelés, a stigmák, Jézus szenvedéstörténetére utalhatnak, de találhatunk a *Bibliában* más analógiát is. Ezzel a gondolatisággal visszahozza Jankay konstrukcióját világunkba.

Jankaynak a hatvanas évek végére kiérlelődött stílusvilága jellemzően érvényesült a hetvenes évek első feléig. Feleségét 1975-ben veszítette el, Irénke halála, a társ elvesztése okozta törés majd nagyon erőteljesen jelentkezik munkáiban, de maradunk még a hetvenes évek elején. A *Kétarcú oszlop* kiforrottságával rokon a *Totemoszlop 1971* című alkotás: hasonló tömbös szerkezet, embe-rív téve az arccal kialakított felső rész miatt. A sávoknak megfelelően ugratja kijebb és beljebb a szakaszokat, megmozgatva így a kerámia sziluettjét. Koronázó elemként egy fejdíszes arccal zárja le az oszlopot, amittől a nézőben hatalmas törzsfő képe formálódik meg, aki letekint ránk. A munka fő nézetén, a homlokoldalán reliefszerűen oldja meg a dekorativitást, míg a hátdoldalon benyomott minták, pöttyözések, keresztek vannak szélesebb sávokba rendezve.

Bellák Gábor, a hagyatékot hazahozó művészettörténész így fogalmazott Jankay szobrai kapcsán: „Nem bonyolult plasztikai problémák fogalmazódtak meg bennük, hanem inkább vala-

⁶ Hettes, Karel–Rada, Pravoslav: *Modern Ceramics. Pottery and Porcelain of the World*. London, 1965. 12. kép.

Női fej (1985; festett mozaik, fa; 61×30 cm; leltári szám: 2006.160.1)

miféle térbeli dekoráció igénye, amely a legjobb műveiben egy primitív-mágikus művészetértelmezéssel párosul.⁷ Hasonló munka az ugyanabból az évből való *Oszlop szegekkel* című alkotás. Ez sokkal organikusabban épül fel, jóval rusztikusabb a megjelenése, amit a szobor szinte teljes felületén bevett szegek fokoznak. A szegekről a fájdalomra asszociáló néző ennél a kerámiánál már nem tud elvonatkoztatni a sok-sok stigmát okozó beszögeléstől. A szabálytalan forma is a nyugtalanság érzését kelti. Még mindig 1971-es művet mutatnánk be, amely kissé humanizáltabb a másik kettőhöz képest, ez a *Női figura* című plasztika. Geometrikusak a befoglaló formák, a téglány alakú háromnegyedes test és a körre formált hajzatos fej. Bekarcolásai az emberi test rajzolatából indulnak ki, de stilizálja azokat. Ez a munka kiegyensúlyozottságot, harmóniát áraszt.

1974-től színesedett az anyaghasználata. Jankay felfedezte magának a fémeket, amit különböző módon alkalmazott. Készített festett, laposan öntött, sokszor különálló darabokat egy talapzatba építve. Ezek közül a *Szerelmesek* című szobrot választottuk ki. A függőlegesen kigondolt alkotást a művész már megfestette, most plasztikába ültette át. A háború utáni találkozás, az újra látás a témája a műnek. Míg a lányt félalakos figurájával, a fiút a lány két ívelő karja között, csak az arcával ábrázolja, valamint még látható a szerelmes férfi két ölelő kézfeje. A felfelé komponálás égi irányba mutat, az Isten felé érzett hálát érezte a mester, aki saját történetét mondja el a műben.

Az öntött, lapos fémszobrokon kívül fémapplikációkat is készített. Minden keze ügyébe került, fémből készült dolgot beépített reliefjeibe. Csavarokat, szegeket, szegecsket, alátéteket, hűtőrácsokat, simára csiszolt vagy rusztikus fémlapokat. Az összeszededetett és utána válogatott darabokat aztán falra felhordott bitumenes ágyazatba rakta. A korábban használt szegeket egyes képeknél fő díszítőelemmé, motívummá tette, így már elvesztették negatív kicsengésüket. Nagyon finom munka a ritmikus, vízszintes sávokba rendezett alátétekből, anyacsavarokból, fogaskerekekből, szabálytalan kis fém lapocskákból készült *Fémkompozíció* című relief. A többféle fém színét és a bitumen feketéjét egy-egy fém elem kékre, pirosra festésével teszi játékosá. Az egyik legizgalmasabb a hűtőrács darabokból applikált mű. Az épületeket, templomhomlokzatokat idéző formák, minták mintegy távolról nézett városkép, vagy egy montázs áll össze a falapon. A rácsok felületét belekalapált anyagok rajzolta lenyomattal mozgatja meg, mindegyiket máshogy, ezzel dekorativitást adva a műnek.

Visszatérve a kerámiamunkákhoz, a hagyaték őriz néhány palackszobrot ebből az időből. Vannak egyszájú, kétszájú, kerekesebb, laposabb kialakítású palackjai, melyeket karcolt figurális vagy geometrikus mintával látott el. A *Dupla palackszobor* című munka egyik oldalán egy szerelmes pár látható, míg a másikon a valószínűleg nyomómintával készült pöttyökkel, csillagokkal, keresztekkel díszített, sávok közé rendezett sorminták.

Szintén 1974-ből való az életműben, a kerámia új felhasználására variációul szolgáló reliefkép, a *Kompozíció*. A falra rögzített, összefüggő, égetett dombormű felületébe négyszögletes, különböző nagyságú és arányú mezőkbe a mester saját jellegzetes mintáit karcolta be. Női arcok, növények, figurák, virágok és egy kakas alakját szerepelteti. Képek a képben. Szerette Jankay ezt a fajta, summázó témát. Festményben, grafikában és kerámiában is többször visszatért ehhez a dekoratív megoldáshoz. Az 1975-ös *Kompozíció csillagokkal* című reliefen – ugyancsak hasonlóan – fára rögzíti a kerámiát, de itt nem összefüggő felületet képez velük, hanem csak a konkrét formát vágja ki és rakja a háttérként szolgáló alapra. Az alsó részen két szembeforduló arcot látunk, felette két összefonódó, táncoló női figura van, felettük malomszerű forgó, melyet két-két kis csillag kísér, legfelül pedig egy nagy, hóphehelyre emlékeztető csillag zárja le a kompozíciót. Itt

⁷ Bellák Gábor: I. m. 38. p.

az elnyúló forma, a függőleges megformálás a korábban említett totemoszlopokat idézi.

A hetvenes évek második felében csak egy datált munkája készült, a falapra rögzített, egy darabban álló kerámia relief, mely két nőt ábrázol. Valószínűleg ettől az időszaktól, feleségének az évtized közepén bekövetkezett tragédiája miatt már ritkábban nyúlt az agyaghoz és más, a festésen túli technikákhoz a mester. Egy területet viszont még kipróbált és meg is szeretett. Ez pedig a mozaikképek világa. Az agyaghasználat miatt tárgyalásukat ehhez a csoporthoz, részhez gondoltuk csatolni. Absztrakt mozaikokat az applikációkkal körülbelül egy időben, 1975-ben már készített, innen indulhatott az alkalmazásuk az életműben. A nyolcvanas években viszont képpé formálta, de nem a hagyományos módon. A kerámia és üvegdarabkákat a kép teljes felületét kitöltve, de az elképzelt kompozícióhoz nagyvonalakban, foltszerűen illesztette csak, így rögzítve a hordozóra, majd utólag erős fekete vonalakkal megrajzolta a figurát. *Női fej* című mozaikja erőteljesebb kapcsolatot mutat festészetével mint szobrászatával, mert azok témájával, beállításával illetve stílusával rokon.

A nyolcvanas évek közepe után már csak a festészet nyelvén alkot, aminek a tanulmány elején már felvetett, igen egyszerű magyarázata lehet. A nyolcvanas évek közepén Jankay a nyolcvanas éveiben járt, és valószínűleg a festészethez több energiája volt, mint a formázáshoz. Vagyis ekkortól nem született ezen a területen több mű a mestertől.

Jankay irányultsága a primitív felé majdhogynem egyedülálló a magyar művészetben. Természetesen nem tudjuk nem észre venni, hogy kortársaihoz viszonyítva megkésve nyúlt a primitívizmushoz, de a törzsi művészet inspirálta alkotásai ennek ellenére kvalitásosak.

New Yorkban 1984-ben rendeztek egy nagyszabású kiállítást a „*Primitivizmus*” a 20. századi művészetben címmel, mely a század nagymestereinek inspirációjául szolgáló észak-amerikai, óceániai és afrikai művészetet is beható tanulmányozás alá vette. Itthon Németh Lajos volt az, aki a hetvenes években több tanulmányt is szentelt a primitív művészet megjelenésének magyarázatára. Megtudjuk tőle, hogy a magas kultúrákhoz, a „grand art”-hoz ugyanúgy kötődik a népi, vagy a naiv művészet, mint ahogy a primitív művészet.⁸ Ebben az értelemben a kerámiaművészet nagyjával együtt, ugyanazon az oldalon alkotott a külföldre szakadt hazai mester, Gádor Istvánval, Gorka Gézával és leányával, Gorka Líviával. Jankay ugyanúgy vonzódott a népihez és a naivhoz, de kerámiaszobrain nem ezek a tendenciák, hanem a törzsi civilizációk formavilágának követése jelent meg. A kerámiaművészetből kiemelkedő nevek közül Gádort külön is ki kell hangsúlyozni, ugyanis neki 1922–1925 között, tehát jóval Jankay előtt, volt egy primitív expresszionistának nevezhető korai korszaka. Ekkor, 1922-ben tért Gádor haza Bécsből, 1925-től pedig már befutott művész, aki iparművészként dolgozik.⁹ Primitív korszakában törzsi figurákat, állatokat formázott, illetve a vázákat törzsi motívumokkal látta el. Gádoron és Jankayn kívül a primitívvel foglalkozó alkotókat alig ismerünk, a magyar művészettörténet korábbi, ezen szakaszából. Ismeretes ugyan egy magyar, aki afrikai törzsi alkotásokat gyártott, de őt a megtevesztés vezérelte, nem a jó értelemben vett inspiráció. Ő Brummel József volt, aki a Budapesten szerzett szobrász végzettséggel Párizsban műkereskedőként tevékenykedett. Az 1908 és 1914 közötti időszakban sokat tett az akkori elnevezésén „néger művészetnek” hívott irányzat elterjedéséért. Brummel portréját Henri Rousseau festette meg 1909-ben.¹⁰

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Jankay nem szobrászként nyúlt a plasztikákhoz, nem egy szobrász munkáit véljük felfedezni bennük, hanem egy festőművész a kerámia világába tett látogatását. Ám jelentős kirándulás és fontos út volt ez az ő számára. Kitágította alkotó kép-

⁸ Németh Lajos: *Minerva baglya*. Budapest, 1973. 117. p.

⁹ Fábíán Sándor: *Magyar art deco kerámiák*. Budapest, 2006. 64., 229–230. p.

¹⁰ Paudrat, Jean-Louis: *From Africa*. In: „*Primitivizmus*” in 20th century art. Ed: Rubin, William. New York, 1984. 143. p.

zeletét, kísérletezhetett velük. Jankay végül minden szobrát, amit megtervezett és kivitelezett, lerajzolta. Sőt minden megírt levelét, mielőtt elküldte, lemásolta. Dokumentált mindent, hisz tudatosan készült arra, hogy szülővárosára hagyhassa munkáit. Így bukkantunk rá a lejegyzett hitvallására is, mely így szól:

„Minden izmust az énem nyitott kapuja fogadta be – soha nem zárkoztam el semmi elől sem, ami nagy szabadságérzetet adott. Az egyéniségem szűrőjét alkalmaztam és lettem az, ami vagyok.

Minden művész lelki palántáját annak megfelelő lelki talajba igyekezett beültetni.

Mindenki származik valahonnan.

A munkáimban megjelenő változásokat az elégedetlenség hozza létre, ami mozgatórugója előre haladásomnak.

Hiszek egy magasabb rendű felsőbbbségben.”¹¹

Jankay Tibort az örök fejlődés és az örök állandóság érdekelt. Mindezeket pedig a folyamatos alkotás kötötte össze benne. Életművében szobrászati anyagnak nevezett kerámiái, applikációi, plasztikái szerényebb darabszámban készültek, így a mester ebben a műfajban nem tudott annyira rutinszerűvé válni, nem ismételte magát a végtelenségig. Előbbi okán tűnik stílusztisztábnak ez a sajátos ízű gyűjteményi rész.

¹¹ Jankay Tibor saját feljegyzése a hagyatékból.

Figyelő

Darvasi Ferenc

Vendégszövegekből szőtt identitástörténet(ek)

Miklya Luzsányi Mónika: *Te csak tánczolj szépen*

A *Te csak tánczolj szépen* leginkább a család- és az emlékeztetregény hagyományába írja be magát, melyek – elég csupán Nádas Péter *Egy családregény vége*, Lengyel Péter *Cseréptörés*, Mészöly Miklós *Családáradás*, Závada Pál *Jadвига párnája*, illetve Esterházy Péter *Harmonia caelestis* c. könyvére gondolni – a kortárs magyar irodalom közkedvelt, egymással természetszerűleg összefonódó műfajai. Köztudomású, hogy prózánk bővelkedik a zsidó identitás mibenlétét kereső-kutató, valamint a 20. századi, magyarországi zsidó sorokat feltáró művekben (Kertész Imre, Konrád György, Németh Gábor munkáira gondolok itt elsősorban, de a lista bővíthető lenne), jóval kevesebb olyan szöveget találunk viszont, amely a reformátusok önazonosságáról, közelmúltbeli élethelyzetéről szólna; ez utóbbira legfeljebb Szabó Magda regényei hozhatóak fel példaként. Miklya Luzsányi Mónika ötvözi a kettőt, egy heterogén identitású, reformátuszsidó família kálváriájába avat be minket, miközben – mint ahogy az a műfaj történetében az utóbbi években, évtizedekben már megszokottá vált – a családregényt más műfajokkal (napló- és levélregény, távolabbról pedig a krimi) kombinálja.

A Löwyek, majd névváltoztatással Lévaiak életútját 1920-tól mintegy napjainkig elbeszélő *Te csak tánczolj szépen* önmagát nehezen megadó, titokzatos könyv. A szerző folyton váltakoztatja a narrátori nézőpontokat (ezek problémáiról lásd Nagy Boglárka: Bontatlan

sírok = ÉS 2006. okt. 13.), még az első ránézésre egységes elbeszélésű történeteket is megbontja egy-egy szereplői szólam, vendégszöveg közbeékelésével, ráadásul az idősíkokat akár egy mondaton belül is cserélgeti. Az eseményekről gyakran kontextusuk nélkül, csupán részleges információkat tartalmazó, hiányos mondatokban szerzünk tudomást – hogy csupán egy ilyen esetet említsek: a Lévai András-sal készített interjúnál csak a válaszokat olvashatjuk, a kérdéseket nem, amely gesztussal a szerző nagyban a befogadói képzeletre hagyatkozik. Egyes motívumok (például az utazás az 56-os villamoson) megismétlődnek, s a hozzájuk kapcsolható jelentéstartalom csak a második avagy a harmadik alkalomra bontakozik ki a maga teljességében. Az ismétlődés során jelentéktelennek tűnő szálak, mondatok válnak fontossá, ezek a korábbi szövegtelmezés eredményeit újra és újra megkérdőjelezzik, módosítják. Az olvasó így a megszokottnál nehezebb helyzetben van, magát a sztorit sem könnyű összeraknia, de végül, ha lehet ilyet mondani, ő kerül ki győztesen, mert tudása lényegesen meghaladja a szereplőkéét.

A regény két név nélkül szereplő Lévai-leszármazott története is. Egyikük egy fiatal,

Jelenkor Kiadó, Pécs, 2006

egygyermekes nő, aki pusztán egy véletlen folytán, az apja halála után talált, szállás, gót betűkkel teleírt kockás füzetnek, Löwy Gábor naplójának a hatására kezd el nyomozni a múltja után. Miután rájön, hogy gyakorlatilag semmit sem tud a családjáról és saját származásáról, kutatni kezd, de az ügy bonyolultságát, a feltáruló nehézségeket látva végül meghátrál, abbahagyja a keresést. Másikuk egy férfi, aki a II. világháború alatt gyermekeket mentő Grékó Sándorról ír könyvet (bár egyes Grékó-iratokhoz még akkor sem juthat hozzá, amikor a levéltárban feltárártóvá válik a lelkészhez kapcsolódó, korábban zárolt anyag – a püspök nem engedélyezi neki a kutatást, így számára a múlt megismerését külső erők is gátolják; igaz, azt meg kell jegyezni, hogy ez az iratköteg valószínűleg igen kevés, a családjára vonatkozó információt tartalmazna), s ehhez számos interjút készít, többek közt éppen az említett nő apjával is. Ők ketten, a Grékó-kutató férfi és a nő, rokonai egymásnak, de nem is ismerik egymást, pedig kettejük rész tudását összeadva már sokkal okosabbak lehetnének a családi múltat illetően.

Így viszont identitásuk közel sem teljesedhet ki, hasadt marad. A református és a zsidó hit között ingadozó család tagjainak teljesen egységes önazonosság-tudata eleve nem lehetett. A férfi is egy kettősség „áldozata”, de az ő problémája már nem vallási, hanem nyelvi és nemzeti eredetű. Apja Franciaországban nőtt fel, ő maga már Magyarországon – nem tudja rendesen artikulálni a magyar hangokat, gyermekkorában logopédushoz is jártatták, eredménytelenül, felnőttként pedig képtelen beilleszkedni a társadalomba, ami nyilvánvalóan annak (is) köszönhető, hogy – megtapasztalva a „köztes létet” – idegennek, kívülállónak érzi magát. Persze már a névváltás (Löwy – Lévai) is identitástorzuláshoz vezet, ha hiszünk abban a vélekedésben, hogy a név magában hordja az ember lényegi jellemzőit, személyiségének alapvető jegyeit. A szerző számos alkalommal él a névátírás lehetőségével. Míg a Löwyknél a magánhangzók cserélődnek ki, s a mássalhangzók megmaradnak az új névben, addig

a többi alkalommal a magánhangzók őriznek meg valamit a régi névből: Grékó Sándor – Sztéhlo Gábor; Pötyi – Csöpi (Grékó\Sztéhlo felesége); Monostár – Kolozsvár; Szamos utca – Maros utca. Természetesen nem gondolom, hogy a szövegben szereplő alakok egy az egyben azonosíthatóak lennének valóságos személyekkel, de az tény – és erre már Nagy Boglárka fentebb említett kritikája felhívta a figyelmet –, hogy Grékó figurája Sztéhlo Gábor evangélikus lelkészére hasonlít, sőt, a Sztéhlo életéről korábban több könyvet is publikált Miklya Luzsányi Mónika saját kutatásaiból és a lelkész visszaemlékezéseiből is idéz a regényben.

Hogy a homogén identitás létrehozható-e ebben a közegben, az állandó polémia tárgyát képezi a kötetben. A borítón egymás mellett heverő, egymással össze nem illesztett mozaikkockákat látunk – már ez is sokat elárul, a kelleténél többet is, mert túl egyértelműen utal rá, hogy a két vizsgált szereplő képtelen lesz összeilleszteni a múlt emlékcserépeit. Még zavaróbbak a szöveg elméleti közhelyeket leképező részei, melyekből azért jócskán jutott a könyvbe: „...az lesz a valóság úgyis, amit megőrzöl az emlékeidben”; „...a múlt is csak az, amire emlékezni képes...”; „Amit én el tudok mondani magának, az csak az én nézőpontom. Hátártalanul szubjektív, az apja biztosan egészen másként látta. [...] Megkérdézhet akárhány embert, mindenki csak a saját verzióját tudja előadni”; sőt, eleve így kezdődik a textus: „A valóságot rekonstruálni képtelen...”. Inkább egy esszébe illenének, semmint egy regénybe az ilyen sorok, amelyek ráadásul újszerűnek sem mondhatóak, mert már számos író elpuffogtatta alkotásaiban ezeket a doktrínákat, az olvasó pedig köszöni, de maga is rájönne, milyen elvi megfontolások vezérelték a szerzőt a múlttól, az emlékekről, a valóságról való beszédben, semmi szüksége ehhez az elbeszélői didaxisra. De igazságtalanság lenne mindezt egyedül Miklya Luzsányi Mónikát felelősségre vonni, hiszen, véleményem szerint, ez a probléma a kortárs magyar irodalom egyik legerősebb körtünetéhez, gyermekbetegségéhez vezet el. Alig olvasható manapság olyan regény,

amely ne akarná megtámogatni magát mindjárt valamilyen trendi elméleti fejtegetéssel. Mintha nem a szöveg örömről és a szerző, valamint az egyszerű olvasó megelégedésére, hanem rögtön a kritikuskak, irodalomelméletesekek kellene szólnia egy könyvnek.

A sok-sok vendégszöveg viszont igazán izgalmassá teszi a kötetet. Az intertextusok segítségével bepillantunk egy-egy személyiség rejtettebb tartományaiiba is, vagy olyan információhoz jutunk belőlük, amelyet másként nem közöl velünk a narrátor – például affélékhez, mint hogy milyen családi hagyományt visz tovább vagy milyen vallású, pártállású az a személy, akinek a szájából elhangzik az adott citátum. A mondókáktól (*Mély kútba tekintek* [8. p.], *Jár az óra* [65. p.], Móra Ferenc: *Zengő ABC* [70. p.]) kezdve a gyermekimán („én istenem jó Istenem, lecsukódik már a szemem, de a tied nyitva anyám [sic!], amíg alszom vigyázz reám” [93. p.]), az evangélikus éneken és üdvözlési formulán („erős vár a mi istenünk...” [85. p.]), a mozgalmi dalon (*Varsavianka* [91. p.]), Marx és Engels kiáltványán („kísértet járja be Európát, a kommunizmus kísértete...” [91. p.]), az átköltésen (a *Hóc-hóc katona* c. mondóka átköltött változata szerepel itt, amely az egyik szereplő elmondásában antiszemita rigmussá fajul [175. p.]), egy alighogy és – szándékosan – nem pontosan megidézett József Attila soron („szorították, nyomták” – J.A.: *Eszmélet* [72. p.]), evangéliumi textuson („akinek van füle hallja” – Mt. 13:43 [101. p.]), zsoltárokon (42. és 59. [167. és 172. p.]), illetve egy Edda Művek- („minden perc egy nehéz nap...” – *Minden sarkon álltam már* [200. p.]) és egy Hair-dalon („she asks me why I’m just a hairy guy...” [202.]) át a zsidó költeményig (*Chád gádja* [47., 120., 154., 157-8. p.]) számos hagyományt elevenít fel a *Té csak tánczolj szépen*.

Ezek közül is a *Chád gádja* (magyarul: *Egy gödölye története*) a leghangúlyosabb, hiszen négy alkalommal is feltűnik a szövegben. A peszachi haggada népies formájú záródala egy gyilkosságsorozatot beszél el: az apa vesz egy gödölyét, a gödölyét megeszi a macska, a macskát a kutya, a kutyát eltángálja a nádpál-

ca, a tűz a pálcát elégeti, a víz a tüzet eloltja, és a többi, végül csak az isten tud rendet teremteni. A *Chád gádja* isten mindenhatóságát, végtelen hatalmát hirdeti. Története az élet és az erőszakos halál szakadatlan láncolatát beszéli el (ennek metaforikus leírása a szövegben: „Amikor az ostrom volt, az Olasz fasoron gödröt ástak a németek. Tankcsapdának szánták, de aztán oda dobálták be a halottakat. Először a zsidókat. Aztán jöttek az oroszok, azok a németeket [...] A nyilasokat a legvégén.” [182. p.]), melynek majd csak isten vethet véget. Mindeközben az erőszak értelmetlenségéről is tudósít: ebben a minőségében tűnik fel a 120. oldalon, amikor a gyilkolósát játszó Zoárdnak a nagyapja, mert nem bírja nézni sem, mit csinál az unokája, elmondja a gyermeknek a haggadát záró költeményt. Miklya Luzsányi Mónika szövege még egy ponton (98-99. p.) érintkezik metaforikusan az *Egy gödölye történetével*, amikor Grékó az otthonába került, különböző származású gyermekek egymás elleni büntetteire (dühösen bár, de mint a földi jelenségek fölött álló, tanító isten) reagál: „Meddig tart ez még, meddig? – maga elé rántotta Kerékjártó Imit, aztán Horváth Karcst is, – esetek egymásnak, öljétek meg egymást, gyerünk! Kerékjártónak csendőrvolt az apja, Horváthnak nyilas, Kisnek meg kommunista, Braun német, varrjatok rá horogkeresztet, ne adjatok nekik enni, vagy zárjátok ki őket a faskamrába! Na mi van, miért nem mozdultok? Üssétek már meg végre őket, tapossatok beléjük, ahogy veletek is tették! Ne legyetek ti se jobbak, mint a felnőttek! Mit akartok, folytatni azt, amit a szüleitek elkezdtek? Ugyanolyanok akartok lenni, mint akik ezt a mocskos háborút kitalálták?”

Miklya Luzsányi Mónika regénye nem tökéletes, de a narráció megoldatlanságait és a felesleges elméleti fejtegetéseket elfeledteti a folyamatos idősíkváltásokra, az információkat elharapó, elhallgató mondatszövegre és az intertextusokra épülő szöveg, melynek eredményeképp az olvasó már meglévő(nek hitt) tudását számtalanszor átalakító, felülíró *Té csak tánczolj szépen* izgalmas szellemi kalanddáválhat a befogadók számára.

Berszán István

Régóta gyakorlom magamon az észrevehetetlenséget

Barnás Ferenc: A kilencedik

Egy kilencéves fiú nem tud aludni, s hogy ez ne derüljön ki a szülők és testvérek előtt, tetteteli az alvást. Csakhamar rájön, hogy nem elég csukott szemmel, vagy – gyenge fény esetén – hunyorogva feküdni mozdulatlanul. Ez inkább tettetési igyekezetre és álcázott figyelésre vall, ami gyanússá teszi. Ha igazán úgy akar tenni, mintha aludna, ehhez a valódi alvással járó hangokra és mozdulatokra is szükség van, melyeket gyakori ébrenlétei alatt lesett el a körülötte alvóktól, akiknek már a lélegzését is jól meg tudja különböztetni. Amikor aztán a többiek is ébren vannak, alvásgyakorlatával sikeresen megtevesztheti őket. „Ez abból állt – olvassuk egyes szám első személyű történetében –, hogy egy jó ideig csendben maradtam, majd lassan elkezdtem ide-oda forgolódni, utána meg olyan nyöszörgős hangokat kiadni, amilyeneket a testvéreimnél figyeltem meg.” (35)

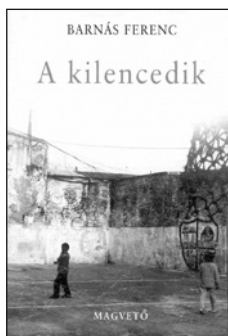
A trükkre nemcsak azért van szüksége, mert így valameddig elhalaszthatja a korai felkelést egy olyan szobában, ahol tízen alszanak három összetolt ágyon; siker esetén az alvásgyakorló már jókor reggel megbizonyosodhat arról is, hogy egész nap hiteles lesz az észrevehetetlenségben. Mert senkinek sem szabad tud-

nia, hogy nincsen külön ágya, hogy az esti bolhavadászatok ellenére csípések borítják a testét, hogy a ruháikat a rászorulóknak megsegítésére hirdetett gyűjtésekből kapták, hogy mininstrálással és

kegytárgyazással próbálják kiegészíteni azt a keveset, amit a dolgozó szülőknek és nagytestvéreknek „a kommunisták fizetnek”, és még így sem jut tüzelőre, tornafelszerelésre... Akinek ennyi mindenre kell vigyáznia, annak legjobb minden pillanatban elrejtienie azt, amit tesz, miközben kívülről nézve nem csinál semmit, illetve csak olyat, ami az adott helyzetben a legkevésbé tűnik fel. Sorba áll a húsboltban, hogy néhány percig érezhesse a kolbász és a felvágottak illatát, aztán kimegy, mielőtt sorra kerülhetne a pultnál. Kivilágított szobák ablakain bámul be titokban, hogy láthassa mindazt, „ami egy családnak kell”, s ha valaki észreveszi, rögtön tovább indul.

Egy ilyen történet az elbeszélőtől is azt követeli meg, hogy kisfiú módjára tanuljon meg figyelni a legfinomabb moccanásokra és rezdülésekre, miközben egyfajta önlefokozó vagy önmegüresítő aszkézissel kerüli mindazt, ami *per definitionem*, vagyis nyilvánvaló módon tenné őt külső nézőponttá, netán mindentudó hanggá. Nem jellemezheti például beszédével a „megszólalót”, és nem konstruálhatja meg nyelvileg észrevehetetlenségének pozitív képét. Így csak egy Jerzy Grotowskira emlékeztető *via negativa* marad nyitott előtte, melyen nem egy kidolgozott technika irányítja az elbeszélést, hanem azoknak az akadályoknak a félreállítására, amelyek meggátolnák az észrevehetetlenül figyelésben.

Az elbeszélői reflexióktól az én-elbeszélés mesteri tettetése révén szabadul: így semmilyen kommentárt sem kell fűznie ahhoz, amit folyamatosan figyelemmel követ. Hiába tudjuk, hogy mindvégig *ébren van*, olyan mintha ott sem lenne, mintha csak *aludna* abban a térben, ahol az események zajlanak. Akkor vá-

Magvető Kiadó, Bp., 2006

lik gyanússá, amikor tényszerűen közöl olyan körülményeket, amelyeket a történetben fontosnak tart, de amelyek sehogy sem illenek a gyermek látómezejébe, s ezért külön meg kell jegyezni róluk, hogy ezeket a felnőttektől hallotta. Ilyenkor úgy kapjuk rajta az elbeszélőt, mint az ablakon bebámuló gyereket a hirtelen felbukkanó járókelők, és ő is ugyanúgy tűnik el előlünk az árulkodó *sor* sarkán, mint aki szó nélkül hazafele indul.

A pozíciójáról lemondó narrátor nem is ábrázolhat, mert az ahhoz szükséges távlat nem esne egybe észrevehetetlenségének helyeivel. Ezért úgy közelít a történethez, mint aki vadat cserkész be. Hiába kínálkozik egy terebélyes erdőszéli fa nagyszerű leshelynek: ha éppen arról fúj a szél, a gyakorlott „küzdőfél” könnyen megorinthatja. Ha pedig már egész közel van a gyanútlan, de rendkívül kifinomult érzékekkel megáldott célponthoz, egyetlen pillanatfelvétel a további követés lehetőségének elvesztésével járhat. Még ha zaj és feltűnő mozgás nélkül sikerülne is a fényképezés, a tárgyiasító „fegyverhasználat” kizökkentené a cserkészt gyakorlatából, melynek egyetlen tétje a figyelem minél hosszabban tartó észrevehetetlensége.

A történet leírása helyett a Barnás-elbeszélés inkább *kitalálja* azt. Nem a szó fikcióval rokonítható értelmében, hanem úgy, hogy a közeledés akadályainak elhárítása révén sikerül a regényben becserkészett történések ritmusára mozdulnia. A kitalálás ezúttal nem annak lehetséges változata, ami nem történt meg – olyan érzésünk támad, mintha már megtörtént volna, ami éppen történik. Az alvásgyakorlatban vázolt eljárással az elbeszélő ennek művészetét attól tanulja el, akit nem zavarhat a jelenlétével: úgy jut közel a másik rejtett történetéhez, hogy belegyakorolja magát annak önelöntető rítusaiba.

„A figyelésben az a nehéz, hogy nem lehet tudni, ki az észrevétlenebb?” (96) A hallgatást elbeszélőnek elég meglátnia Mara arcát, hogy azonnal rájöjjön, mivel foglalkozik: „Velem szemben ült, a Kisvörös helyén, nem volt nehéz kitalálnom, hogy mi jár a fejében. Ha őt

valami nagyon foglalkoztatja, feltűnően vidám, miközben kerüli a tekintetünket. Időnként azért direkt ránk néz, hogy azt hihessük, csak szórakozottságból forgatja a fejét. Akik az asztalunknál ültek, nevettek rajta, engem azonban nem tudott becsapni. Sokszor kifigyeltem: ha fél, sötétebbek lesznek a szemén a barnás foltok.” (43) Így győz, aki edzett a figyelésben. De nem tudhatja, hogy közben nem cserkészte-e be valaki őt magát is.

Molnár teljesen váratlanul rüg bele sünetben. S a védekezés elmaradásából ki lehet találni, hogy legközelebb folytatása is lesz. Aznap hazafele nem történik semmi, és mégis mintha történt volna. Pap látja így, amikor ránéz hazaérkező kisöccsére. Pontosabban a kisöccse találja ki, hogy Pap így látja. Egyiküket sem élénk fantáziája vagy valami ábrándkergetés sarkallja erre, ezúttal is minden a cserkésző figyelmen múlik. Pap szokásos pénzkereseti ajánlatában (egy forint jár annak, aki megmasszírozza a hasát) a kistestvér valami szokatlant észlel: „Azt hiszem, ma este eredetileg nem is akart vakartatni. Nem tudom, hogy mondjam ezt, a vakarás alatt sem értettem, csak azt éreztem, hogy ezúttal szerintem csak miattam csináltatta; amikor beléptem a szobába, és egymásra néztünk, először azt gondoltam, beszélni akar velem, aztán mégis ezt a megoldást választotta.” (89)

Pap a kicsik számára apa-pótlék, a kőkevény Ésapá másíka. Nemcsak számon kér, hanem azt is megmondja, mit és hogyan tegyenek, amikor tanácstalanok. Otthon mindig lehet számítani rá, s ezért rendreutasító szavai is számítanak, anélkül, hogy félni kellene tőle. Sohasem rajtakapni akarja testvéreit, hanem kitalálni, hogy mivel küszködnek, melyikük szorul rá inkább, hogy a hasvakarás fizetett jótéteményében sorra kerüljön. Kisöccsét megint áldozatul szemelte ki valaki, s ő – a védekezésre esélytelen – úgy érkezik haza, mint aki már elszenvedte, ami következni fog. Ezt találja ki Pap, amikor rá néz. Azért kell kitalálnia, mert öccse sosem mondaná el az effélét: „Ha Pap azon az estén mégis beszél velem, talán kised belőlem valamit, bár nem

hinném.” (91) A panaszkodás nem változtatna az elkerülhetetlen, csak leleplezné az otthon sokat segítő nagytestvér családon kívüli tehetetlenségét. Papnak azt kell kitalálni, amit kínos elmondani. S ha nincs rá megoldás, akkor legyen legalább vigasz: ez az, amit vakargatás közben a kistestvér érez, mert ő is kitalálja, amit mai döntésének megindoklásában Papnak lenne nehéz bevallani.

Két nap múlva, amikor hazafele menet Molnár tényleg megveri az erre már várakozót, olyan mintha nem lenne jelentősége: „Nem igazán éreztem az ütések, talán azért, mert végig az járt a fejemben, hogy az egészet mintha már átéltem volna; bizonyára Pap is ezt látta rajtam tegnapelőtt, amint este beléptem a szobába.” (91) Amit előre kitalál, sokkal intenzívebb, mint tényleges beigazolódása. „A következő napokban Molnárra gondoltam mindig... Amikor gondoltam rá, még inkább velem volt, mint amikor láttam.” (90, 91) Ez nem a fikció valóság feletti eluralkodásának ismeretelméleti problémája, inkább egy minden figyelmet lekötő, s ennél fogva rendkívüli hatóerejű impulzus rezonanciája más regénybeli történetekben: „Fogalmam sincs, miért van ez, az utcán is erősebben éreztem a kolbász szagát, mint a húsboltban. Lehet, hogy az olvasási órák alatt alakult ez ki, amikor úgy mondtam a szavakat, hogy egyidejűleg más szótagokat ismételtettem, vagy valamikor máskor, nem tudom.” (91) A vágy mechanizmusa sem ad megfelelő magyarázatot rá, mivel a *gondolásoknak* ebben a sorozatában maga is csak a kitalálás egyik sajátos változata. A kisfiú magyarázata sem megfejtés, inkább arra sarkall, hogy a rezonancia valamelyik felhangjának megoldásként elfogadása helyett a többi regénybeli „esethez” forduljunk. Erre azért is szükségünk van, mert a kisfiú története nekünk sem mond el mindent. Például azt, ami a tónál történt. Pedig a regény nyitányában leírt visszatérő álmom, a kórterem zöld olajjal festett falán megjelenő látomás, vagy a Molnártól kapott verés közben lepörgő „párhuzamos” történet újra és újra felidéri roppant jelentőségét. Erre is érvényes, ami az „elintézésre”: „Az

volt a legrosszabb, hogy biztos voltam abban, hogy az egész megint meg fog történni.” (91) De a folytatás kitalálása nem egyszerű következtetés vagy számítás, hanem a már megtörtént erejével ható bizonyosság, a jövő múltból felidézhetősége egy *mostban* – olyan történés idejében, amely mindannyiszor megtörténik, valahányszor a kisfiú figyelme *elébe megy* (rezonál) a már annyiszor elszenvedett impulzusoknak. A verés közbeni *egyidejű* máshol létet nem tekinthetjük védekezésnek: „Egyszer sem jutott eszembe, hogy védekezhettek.” (91). Éppenséggel az elintézés megtörténe jelenthet kivezető utat abból, amitől nem bír szabadulni: „Néha azt kívántam, bárcsak a szünetben gyorsan elintézne, utána foglalkozhatnék mással.” (91) Az elháríthatatlan félelmétől való szabadulás egyetlen útja az elbemenetel. Csak úgy támadhat az az érzése verés közben, mintha nem is az történe, ami történik, ha az ütések zápora előtt már egészen az *elintézés* fájdmájára hangolódott.

Barnás Ferenc regénye az ilyen, nem-fikcionális kitalálás kutatása. Olyan elbeszélés, amely *védekezés nélkül* fordul a figyelmével kitüntetett impulzusok felé. A két első és az utolsó fejezet egy átlagos nap idejében szerez jártasságot, s ennek ritmusa teszi kitalálhatóvá a többi eseményt. Nincs ritmusváltás. Az észrevehetetlenség egyetlen védekezési lehetősége mindig kudarcra ítélt: a tolvajlásban és a hazugságban éppúgy, mint a családtagok szenvedésének rejtegetésében vagy az elintézés alatti „máshol lét” kísérleteiben. De ahhoz, hogy valaki kitalálja az észrevehetetlent – mindazt, ami álcázott, tettetett, vagy elhallgatott – gyakorlatnak kell lennie az észrevehetetlenségben. Ha az olvasó nem engedi becsapni magát azzal, hogy figyelés közben védekezhetsz, rendre beletanul ebbe a kutatásba. Hol úgy, hogy kitalálja, amit az elbeszélő nem mond, hol pedig saját észrevehetetlenségének lelepleződése közben.

Barnás Ferenc korábbi regényei (*Az élősködő*, 1997; *Bagatell*, 2000) egyenetlenek. Mint mikor az alvást tettetőnek sikerül kétségek között tartania a megfigyelt: olykor annyira

hiteles, hogy a legmeggyőzőbb kritikának sem vagyunk hajlandók elhinni az ellenkezőjét, olykor meg rajtakaphatóan regény-szimuláns, amit a szemére is hánytak. Hogy végképp elbizonytalanítson, ezúttal egyenletesen hite-

les regényt írt, melynek trükkjei (ha vannak ilyenek) olyan, rég óta gyakorolt figyelemre alapoznak, amely a lélegzeteket is meg tudja különböztetni.

Kompozíció (1974; festett, patinázott kerámia, fa; 92×61 cm; leltári szám: 2006.183.1)

Szigeti Kovács Viktor

Hol volt, hol nem volt egyszer egy történet

Hász Róbert: A künde

„Nem csökken az által húnok birodalma,
Hogy kétfelé oszlik tetején hatalma;
Még terebélyesebb a fa, ha két águ,
Noha egy sudar tán nagyobb magasságu.”

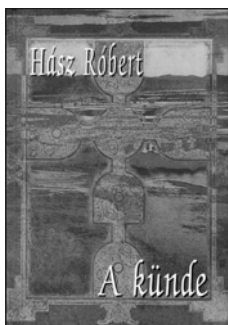
Arany János: Buda halála

A hazai romantikus epika egyik jellegzetes tematikája a magyar eredetmítosz megalkotása volt. A környező országoktól eltérően a mi irodalmunkból mindvégig hiányzott a nagy nemzeti eposz, ennek a hiányát próbálta pótolni Vörösmarty Mihály (*Zalán futása*), Arany János (*Csaba-trilógia*) vagy Csokonai Vitéz Mihály befejezetlenül maradt műve (*Árpádiász*). Ugyanakkor regényirodalmunknak megszületésétől fogva kiemelt alműfaja volt a történelmi regény, de az államalapítási és az azt megelőző korszakokhoz pár, 20. század eleji próbálkozáson kívül nem nagyon nyúltak vissza a szerzők. Legkézenfekvőbb oka ennek az, hogy nagyon kevés dokumentum maradt fenn történelmünk eme korai korszakából. A regény 19. századi térhódításával és főleg a hitelességre törekvő klasszikus modernség poétikájával összeegyeztethetetlen volt a történelmi regény és a nyílt fikció. Lukács György elméleti munkásságát követve (*A történelmi regény*) a 20. századi regényirodalom nagyon sokáig

szem előtt tartotta a történelmi hűség követését. Nem véletlen, hogy a kissé bárgyú „áltörténelmi” regény kifejezés is a ’60-as években kezdett elterjedni, amikor a szerzők tágabb teret engedtek a

nyílt fikciónak. A posztmodernnek nevezett regényirodalmunkban aztán megszűnt az akadálya annak, hogy a hitelesség problémája miatt hozzá lehet-e nyúlni egy témához, avagy sem. Hász Róbert így nemrégiben megszakította ezt a hosszú hagyományt, új regényének témájául ugyanis a kettős fejedelemség megszűnését és a magyar állam megalakulására tett első kísérleteket választotta. Az esetleges elvárásokkal ellentétben azonban nem a múlt lebontása, hanem annak felépítése történik meg a regény lapjain.

A *Testvériség* (Márton László), a *Harmonia caelestis* (Esterházy Péter) vagy a *Bestiáriumok* (Láng Zsolt) után ezúttal olyan történelmi témájú regény jelent meg, amelynek fókuszában elsősorban nem a történelem elbeszélhetőségének kérdése, hanem, kissé klasszikus módon, maga a történet áll. A regény eddigi kritikussai (pl. Bombitz Attila, Orcsik Roland) ezt elnézően ugyan, de főlemlegetik a szerzőnek. Hogy lehetséges az, hogy egy posztmodernben kontextusban nem posztmodern regény születik? Pedig valóban így van, a hazai irodalmi modernsége jellemző, lineáris, történetközpontú beszédmódot egyedül az szakítja meg, hogy a fő elbeszélői szöveget kiegészíti még két mellékszöveg is. Stephanus apát vagy Csaba úr (künde) története ugyanis három szálon bontakozik ki, egyrészt az ő elbeszéléséből, másrészt Alberich emlékirataiból, melynek van egy hivatalos és egy titkos verziója is. Ezekre a narrációs megoldásokra azért van szükség,

Kortárs Kiadó, Bp., 2006

hogy az egymásnak ellentmondó feljegyzések jelezzék a történelmi hitelesség problémáját. A kolostor számára készült hivatalos megemlékezés ugyanis – ahogy azt a narrátor folyamatosan jelzi –, teljes mértékig kitaláció, a világ elől elzárva tartott titkos visszaemlékezés pedig, bár nem minden részletében, mégis az igazságot próbálja elmesélni.

Ezzel a megoldással a regény vitapozícióhoz létre a hitelességre törekvő modernség regénypoétikájával és egészében a múlt tudományos megismerhetőségébe vetett hittel. Ezek szerint ugyanis a dokumentumok, amelyekből a korabeli valóság kihámozható, már eleve hamisítványok, míg a valóságtól elrugaszkodott regény akár igaz is lehet. Márton László *Testvériség* című trilógiája is hasonlókat állít, azzal a nagyon fontos különbséggel, hogy ott a hitelesség lesz a történet tulajdonképpeni témája, és ez határozza meg a regény poétikáját is. Elég, ha csak a *meg nem írt fejezetekre* vagy *Menander regényére* gondolunk, melynek figurái kísértálnak a valóságba és összegubancolják a Károlyi család történetét. A kündében a hitelesség kérdése csak jelzésértékű, és ezen apró, bár fontos motívumon túl nem foglalkozik a történelem elmesélhetőségének elméleti problémájával.

A posztmodernre jellemző nyelvjátékok is szinte teljes mértékig mellőzve vannak a regény lapjain. Azért persze itt is találunk kivételt. Orcsik Roland éles szemmel állapította meg, hogy a posztmodern kulcsfontosságú kérdése, a nyelviség, bár nem jelenik meg a retorika szintjén, mégsem mellékes a történet szempontjából: „Ez persze nem azt jelenti, hogy a nyelv kérdése érdektelen. A kündében, hiszen Stephanus esetében jól példázza a két világ határán való bukácsolást.” (Forrás, 2007/február, 96-101.) Stephanusban ugyanis – miután a megyerek földjére érkezik – felébred gyermekkorának a nyelve, és ezzel a nyelvvel a további sorsa is meg lesz határozva. Hiába védekezik ellene, a nyelv nem engedi. Ahogy Jacques Lacan megállapította, nem elsajátítjuk, hanem beleszületünk a nyelvbe és ezzel együtt egy kultúrába is. Ezért is lehet Stephanus egyszerre

keresztény popul (pap) és barbár künde.

Mindezek ellenére sokkal nagyobb hangsúlyt kap a regényben annak a megokolása, hogy miért nem születhetett meg soha a nagy magyar eredetmítosz. A történetben Árpád gyula orvul megöli Kurszán kündét, akinek szakrális fejedelemsként a lelkek összetartása volt a feladata. A történet szerint ennek egyik módja az identitás megőrzése volt, amely pedig a mesék és a népi hagyományok életben tartását jelentette. Kurszán künde megölésével szétesett a kettős fejedelemség, népét pedig az ország határain túlra telepítették. A kündének és törzsének eltűnésével nem maradt senki, aki őrizhette volna a múltat, a nép pedig elfelejtett emlékezni, ezért nem születhetett meg későbbiekben sem a magyarság eredetét feldolgozó nemzeti eposz. A mítoszok beidézése (pl. a künde rózsája, Aranyj, Túlvilág-értelmezés) nagy szerepet kap a könyvben, amit önkanonizációs gesztusként is értelmezhetünk. Látens módon azt állítja magáról a regény, hogy „ő” az egyetlen könyv, amelyben még olvashatunk eredetünk történeteiről. A regény talán legfontosabb felvetése pedig, hogy a mítosz az, ami életben tud tartani, és össze tud fogni egy népet. Ezzel együtt a regény poétikája nem hajlik el mítoszi struktúrák felé, mint például Darvasi Lászlónál (*A könnyymutatványosok legendája*), sem szerkezetileg, sem pedig a mondatok szintjén. Csupán mint tematikai egység és motívum igyekszik megkonstruálni a történetet.

Ahogy említettük, a korszakból nagyon kevés dokumentálható adat maradt fenn, így a történet ha akarna sem tudna a hitelességre törekedni, annál inkább próbál azonban megalkotni egy olyan fikciót, amely akár a valóság is lehetne. A kevés ránk maradt adat ellenére könnyen észre lehet venni, hogy komoly kutatómunka áll a regény megszületésének hátterében. Nem véletlen, hogy a narrátor Sankt Gallent választotta Stephanus apát kolostorának, a későbbi Magyarországra érkező első keresztény hittérítők ugyanis ebből az apátságból indultak el, sőt, a kolostor halotti könyvében található egy bejegyzés, mely szerint a regény

ideje körül érkezett hozzánk az első hittérítő, egy bizonyos Prunwart nevű püspök. Ő volt az, aki elsőként lépte át az Enns folyó határát, az akkori országhatárt (melyet Stephanus is átlép a regényben). Később ezen a történész szakma természetesen összevitakozott, és felmerült egy Brúnó és egy Wolfgang nevű apát neve is. Nem lehet tudni, hogy ki érkezett először a megyerek földjére téríteni, de mindenképpen azokban az évtizedekben történt, amikor a regénybeli Stephanus is megérkezik. Sankt Gallen-i emlékiratok pedig még arról az ironikusan feldolgozott lakomáról is beszámolnak, melyet a kalandozó türkök ejtettek meg a szegényes kolostorban. Ezek szerint egy csapat türk elfoglalta az apátságot, egy ott maradt jámbor pap részvételével minden ehetőt elfogyasztottak, majd békésen távoztak. Szintén történelmileg hitelesnek tekinthetjük a messzi keletre vagy az Etelközbe való visszatérés gondolatát, annál is inkább, mivel ez Konsztantinosz műveiben többször is említődik, a történész szakma szerint pedig feltételezhető, hogy ez a gondolat fontos belviszályokhoz vezetett.

A nemzeti múltba való visszatéréssel *A künde* párbeszédet hoz létre a hazai romantikus irodalommal és ezen belül is elsősorban Arany János *Buda halála* című művével. Itt Buda megosztja hatalmát öccsével, és ezzel létrehozza a kettős fejedelemséget, amely már megszületése pillanatában magában hordja a

széthullás tragédiáját. A magyar romantikához való visszatérés poétikailag is megmutatkozik a váratlan fordulatokban (pl. kiderül, hogy Stephanus és Virgil testvérek), a jó és a rossz karakterek szigorú különválasztásában (szintén gondolhatunk Stephanusra és Virgil apátra) és a keletre való romantikus elvágódás gondolatában. A témában benne rejlő kalandregény lehetőségét is jócskán kihasználja a mű, olvashatunk összeesküvésről, gyilkosságról, kalandos menekülésről, szerelemről és igaz barátságokról is. A regény legnagyobb érdeme, hogy az említett izgalmas epizódok háttérben föl tudott építeni egy mozaikszerű eredetmítoszt, mellyel be tud lépni az említett szerzők által képviselt mítosz- vagy eposzteremtő hagyományba. A narrátor azonban tisztában van a téma korlátaival, nem ragadtatja el magát, történetet beszél el ugyan, de nem írja meg a nemzeti múlt nagy narratíváját, inkább végérvényesen lezárja azt, azáltal, hogy megírhatatlanságát meséli el.

A posztmodern poétikai elemek túlsúfolását mellőző és a történetre fókuszáló történelmi regény már régóta hiányzott a magyar irodalom könyvespolcáról. Az, hogy nem „tipikus” posztmodern regényről van szó, hanem egy izgalmas, fordulatokban gazdag műről, véleményem szerint kifejezetten erősíti *A künde* érdemeit, annak a bizonyítékát láthatjuk benne, hogy ma is lehet történeteket írni.

Erős Kinga

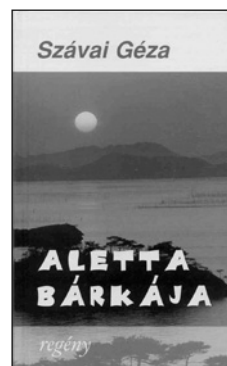
Az ösztönök titkai

Szávai Géza: Aletta bárkája

Az 1630-as évek elején érkezik a távoli Japánba a fiatal lány, Aletta Huebler, hogy ott, Új Amszterdamban, a többi hollanddal együtt protestáns hitét gyakorolja és missziós munkát végezzen. Apját még Hollandiában legyilkolták a pápisták seregei, amelyek faljukra rontottak, anyját megerőszakolták a katonák, de életben hagyták. Aletta történetét három forrásból ismerheti meg az olvasó, egyrészt a lány elbeszéléséből, másrészt két tanult férfi jegyzeteiből, egy hivatalnokéból, aki üldözi a keresztényeket és egy harcművészeti kutató feljegyzéseiből, amelyek mindvégig megerősítik a történet hitelességét. Akárcsak Szávai Géza apró, dőlt betűs sorai, amelyekkel úgy teszi regényét az olvasó elébe, hogy azt dédnagyanyjának Török Dánielnénak, szül. Simazaki Jukonak ajánlva az autentikusság látszatát keltheti. Szávai ezzel a gesztussal és hőséneke névvel tudatosan emlékezteti olvasóját Aletta Van der Maet történetére is, aki Apáczai feleségeként hazáját elhagyva Erdélybe költözött, s ma is a Házsongárdi temetőben nyugszik. Így ezen asszociációk keltésével és a japán dédnagymama említésével az érintett, és érintettség okán tájékozott író benyomását kelti Szávai, bizalmat ébresztve olvasójában az elbeszélte történetének hitelességét illetően. S mindezt igen meggyőzőn teszi. Ezen utalgatások révén képes igen jól érzékeltetni az idegenbe szakadás súlyát is, az olvasói figyelmet e sokrétű és több súlypontú regény egyik lehetséges értelmezésére irányítva. Éppen ezért nem lehet véletlen az sem, hogy a tízszavas ajánlóból kiderül, hogy a japán dédnagymama Amerikában hunyt el (aki ily módon feltételezhető, hogy kétszeresen is idegen földre lépett). E felvetésekkel Szávai Géza nem utolsósorban magára, mint szerzőre is ráirányítja az olvasói figyelmet, aki erdélyi magyarként él az anyaországban, óha-

tatlanul megtapasztalva az idegenség érzetét. Minden írói előkészület adott tehát, hogy hitelesen, érzőn és értőn olvashassuk a szülőföldjétől oly távolra került holland lány történetét, s megérthessünk valamit abból, miként lehet idegenben élni és megmaradni.

A japánok keresztény hitre térítésének érdekében nem csak a protestánsok, a katolikusok is tevékenykednek a Felkelő Nap Országában akiknek hittérítő munkáját, egyre nagyobb ellenszenvvel figyelte a helyi nemesség, veszélyforrást véelve az új vallás tanításaiban („A keresztények azt mondják, hogy minden ember bűnös. De bűneik bocsánatot nyernek a kereszténység, a megváltó által. *És a megtért bűnös a legértékesebb ember a földön.* Ezt az örületet meg kell állítani. Ha nem állítják meg a bűnt dicsőítő hitet, a bűnözés vallását, amely szerint bűn nélkül nem lehetsz értékes, akkor ez a vallás szétterjed, és mindent feléget...”), s mindez oda vezetett, hogy a japánok hermetikusan lezárták országukat mintegy kétszáz évre, s az ott maradt keresztényeket és a megtért japánokat lemészárolták. Aletta ismerőseire, s magára a lányra is ez a sors várt. Azonban őt mintegy fogolyként, ketreche zárva magával vitte Kodzsima Miki, a nagytekintélyű harcos valamelyik szálláshelyére. Kettőjük kapcsolataról is szól Szávai Géza regénye. Aletta kezdetben a férfi kedvének és szeszélyeinek kiszolgáltatott nőtény, aki különleges bundájával (vörös haj és szőrzet) válik kíváncsiságot keltő, s akit nem csak Kodzsima

Miki tesz magáévá számtalanszor, de gyermek-kori barátjának is megengedi, hogy meghágja a lányt. S bár kettejük kapcsolata kezdetben szigorúan biológiai, alig észrevehetően, apró utalásokból kiderül az olvasó számára, hogy kapcsolatuk jóval több lesz ennél. Aletta elbeszélésében elárulja, hogy idővel maga is élvezni kezdte együttléteiket, melyek fokozatosan egyre több gyengédséggel teltek meg. Szávai erénye, hogy finoman, tudatos nyelvi egyszerűséggel beszélteti Alettát, mégis pontos leírást adva a lány gondolatairól, szándékairól és érzelmeiről. Bár Aletta kiszolgáltatott körülményeinek, ösztönösen felismeri helyzetét, ha nem is a túlélés, de élete meghosszabbításának lehetőségét is látva a japán férfival való viszonyában. Az, hogy Kodzsima Miki beleszeret a lányba, történetük végkifejlete is tanúsítja, azonban Aletta érzelmei helyzetéből adódóan nem egyértelműek, hiszen nem tehet mást, mint elfogadja, megszokja helyzetét, mégis kialakul benne valamiféle torz bizalom és vágy a férfi iránt, ami idővel szerelemmé hajlik, s később már a férfival együtt szeretne elmene-külni. Szávai regényében olykor brutálisan, nyersen jelennek meg az ember biológiai szükségletei, Aletta karakterén keresztül olyanfajta ösztönlénységként (is) bemutatva az embert, aki életben maradásáért képes erőfeszítéseket tenni. Aletta büntudatáról is folyamatosan értesülünk imádságaiból, amikor arra kéri Istent, vegye le róla tekintetét, s mégis meghitt, gyermeki hittel bízik túlélésében, fordul Isten felé, s hagyja, hogy ösztönei vezessék. S mindaz, mi vele történik, természetes. Szávai Géza regénye nem valamiféle széplellekekről szóló szerelmi história, melynek végén a szerelmespár együtt hal meg. Bár az események szerint ez történik, az emberi természetet úgy mutatja be mint a túlélésért küzdő gépezetet. S bizonyára nem jár messze az igazságtól. Ugyan e folyamatokat a maguk valójában, mindenféle szépítés nélkül mutatja be, történetvezetése, s elbeszélésének módja túlmutat ezen. Ábrázolásában az ember szocializált, kulturális hatások által formálódott ösztönlény, amely nem sokban különbözik a négy lábúaktól, mégis metafizi-

kai érzékenysége révén többre hivatott. Talán távolinak tűnik az ismert és oly sokszor citált Kant-idézet: „a csillagos ég felettem, és az erkölcsi törvény bennem”, mégis ide kívánczok árnyalva a képet, mutatva, mi az, ami háttérbe szorulhat a túlélés érdekében, s mégis mint olyan zsinórmérték, nem hagyható el teljes mértékben. Aletta története a bizalomról is szól. Mindvégig bízik Istenben, olykor már-már gyermeki egyszerűséggel, majd megtanul bízni a férfiban is, kinek el kell hinnie, hogy megmenti közös gyermekeiket a haláltól. Egyedüli útja a bizalom, nem választhat mást, mert helyette csak a kétségbeesést választhatná. Az ösztönök pedig jó irányba terelik, a békés halál felé. A férfival való kapcsolata két különböző kultúra találkozásának lenyomata, amelybe Szávai mozaikszerű részletek ismertetése által avatja be az olvasót. Figyelemre méltó a japán férfi és a holland nő állatokhoz való viszonya. Míg előbbi mítoszai hatására macskák tenyésztésével foglalkozik, abban bízva, hogy tigrisek tulajdonságait erősítheti fel bennük, addig a nő érzelmeivel, kimutatott szeretetével, európaiként közelít a macskák felé.

Aletta bárkája egy mélyen hívő fiatal nő regénye is. Gyermeki hittel beszélget Istennel, s képes elfogadni sorsát. Isten társ az ő életében, akinek mindenről beszámol, akit megkér, hogy olykor ne tekintsen reá, s akit nem vádol élete alakulása miatt. S éppen ezért nem magányos. „Ez a legszebb, hogy beszélhetek hozzád. És, hogy az soha el nem vész.” S éppen e titokzatos kapcsolat teszi érthetővé a regény obszcenitását. E regényről írt kritikák egyike felveti, hogy egy lelkészlány szájából valószínűtlenül hangzanak az olyan szavak mint pina, fasz, baszás stb. Pedig éppen Istennel való viszonya magyarázza e szavak természetes használatát, hiszen a nő számára Isten oly hatalmas, hogy gondolatai sem titkok előtte. „Uram, mindent hallasz, még az anyja hasában megmoccanó magzat gondolatát is hallod...” S amikor az ösztönök tartják életben az embert, az a képesség, hogy rájuk hallgasson megerősödik, kiszolgáltatottságában pedig a hatalmas Isten lesz menedéke, s e kijelölt keretekbe nem

férhet bele a képmutatás és a széplelkűség.

„A világ legnagyobb és leggyorsabb hajóin siklunk a Felkelő Nap Országá felé. Ha nincs velünk Van der Maat tiszteletes, akkor is templomnak érezném a hajót...” A regény majd minden kulcsfontosságú eseménye hajón történik vagy kapcsolható hozzá, mint szimbólumhoz. Aletta hajón érkezik a távoli országba, sokáig egy hajón él, első szexuális élménye szintén egy hajón történik, édesanyja egy hajón hal meg, s maga is többször tekint

testére úgy, mint egy hajóra, mely ringatózik. S maga erősíti meg számtalanszor a hajó jelentőségét, még akkor is, mikor Kodzsima Mikire idővel úgy tekint mint Noéra. A bárka lehet jármű vagy épület, menedék, templom. Óhatatlanul eszembe jut a bibliai ige: a ti testetek pedig a Szentlélek temploma. Aletta teste is bárka, mely kiszolgáltatottan ringatózik, szent és profán egyszerre. Szávai Géza regénye ezt a titkot kutatja, ennek a titoknak a megfejtésére hívja olvasóját.

Szerelmesek (1974; festett fém, fa; 53×23×14 cm; leltári szám: 2006.33.1)

Gilbert Edit

Ki az a Szterényi?

Jenei László: Szarvas a temetőben

Ma már nem leplezzük, hogy a könyvnek sorsa, az olvasásnak története van. Beszédes körülmény, mikor, milyen helyzetben talál ránk egy alkotás, milyen állapotban, tárgyi környezetben ismerkedünk a megfogható, nézegethető, szagolható tárggyal – melyek tehát a kézbe kerülő könyv materiális jegyei, a vele végzett művelet fizikai összetevői. Tudatosíthatjuk azt is, milyen előfeltevésekkel vesszük a kezünkbe, mit várunk tőle s miért. A pragmatikus irodalomtudományt izgatja, ki és mi csigázta fel érdeklődésünket az adott mű iránt. S ha olvasván is fennmarad a vágy, mert jól hat ránk: érintetté tesz, fogva tart azzal, hogy kielégít és újabb izgalmakat ígér nekünk a szövegvilág, még ha más irányba visz is, mint előfeltételeztük, különösképp szinte mindaz megelevenedik ebben a kölcsönösségben, ami éppen akkor foglalkoztat bennünket. A jó könyv eszünkbe juttat korábbi műveket, életre kelnek általa elméleti megközelítések, beleíródik szellemi környezetébe, közérzetünkbe, gondolkodásunk aktuális állapotába.

Egy tanulmánykötet bemutatóján elhangzott ajánlás adta az utolsó impulzust, ami Jenei László *Szarvas a temetőben* című regénye felé mozdított el. A bemutatón *egymás* cikkeit ajánlottuk a könyvből közönségünknek, ám az egyik előadó extracsavarral élt: kollégájának, a

kötetben irodalmárként-esszéistaként megnyilvánuló Jenei Lászlónak egy *másik*, szépirodalmi munkájára, e regényre hívta fel a figyelmet, így az enyémet is. Föld és ég, evilág, túlvilág, álmok, lázálmok,

elmebetegség, vérfertőzés, Isten és ördög, nő és férfi... a jó és a rossz, valamint a befogadó tetszése és nemtetszése egyaránt meghatározza, jellemzi a regényt, mondta, s hogy ő nem tudja letenni, nem tud elszakadni tőle, nem tért még felette napirendre.

Az én olvasásom és olvasatom ekkor kezdődött, s szintűgy nem zárult le, nem tudott átmenetileg sem megállapodni. Fogva tart a mű, főképpen zavarban vagyok tőle, mert nem áll bennem össze, s emiatt magamban is keresem a hibát. Másféle az ideális olvasója bizonyára, s egy tőlem viszonylag távol álló olvasási technikát igényel. Álmok, víziók alkotják az első és a negyedik fejezetet, a keretet, amiben az olvasó általában megfogódzna. Ez a keret viszont elrántja a földtől; a beteg tudat önérvényű tartományaiba. Belső utalásainak követésére az olvasó nem feltétlenül motivált. A jelölő elől folyton kisiklik a jelölt. Érzékelhető, amint elszakadtunk a cselekmény földi, reális rétegétől, de a víziók sűrű szövedékében csak áttételes támpontok vannak. Nem tudjuk, mit keresünk ott... Az átléphetővé válik, hogy a háborús sérülés s az apa, anya elvesztése hogyan térítette ki a személyiséget. Nagy mitológiai és bibliai műveltség köti szinte gúzsba kényszeres asszociatív archetipikus potenciáljával a főalak tudatát. Úgy hallom, pszichológusok lelkesednek is a regénynek ezért a rétegéért, készül róla egy pszichoanalitikai olvasat. Elhiszem; a meseteri asszociációburjánzás, a látomások, álmok, fiktív kórtörténet-dokumentumok nemcsak az írói fantáziát, hanem annak mélylélektani ihletettségű produktivitását is jelzik. Ezt méltányoljuk, elismerjük laikusként is. Érzékeljük a tudatkórtan-imitáció zsenialitását. Nem hat katartikusan mégsem, mert nem felelhet a szűzsé keltette várakozásokra, hanem átdob az ismeretlenbe, a tudat mélyrétegeibe. Számom-

Jelenkor Kiadó, Pécs, 2006

ra a hozzáférhetetlenség, az idegen-tapasztalat dominál a mű elején és végén. Minthogy egy magába záruló tudat feloldatlan utalásai sorjáznak benne, műfajilag kétségesnek vélem helyiértékét. Különösen lassú, odafigyelő olvasást és a látomásokban való elernyedést, megelégedést igényelnek ezek a részek. A figyelem azonban elkalandozik, mert kíváncsi feszültségét nem elégíti ki, amit kap, érintetté válása bizonytalan.

Megtaláltam a szövegben viszont nyomban a testnedveket – éppen azok irodalombeli megjelenéséről kell írnom párhuzamosan. Rendkívül kimunkált, érzékletes felülete ez a regénynek. S mint az ajánló előadó előre jelezte: természetesen a kettősségek motivikus hálózata. Ennél erősebb kódként hatott viszont rám az 'egy történet – több nézőpontból' kompozíciós elvének megunhatatlan fogása. (Láttuk sokaknál: Márainál, Čapeknél, s talán legmonumentálisabb manifesztációjában Durrell *Alexandriai négyesében* ezt a szerkezeti megoldást: a nő(k) és a férfi(ak) nézőpontjából is megnyilvánuló közös történet többes elbeszélését.) Jelenkori környezetéből az immár klasszikussá vált Jadviga-könyvvel olvasódik össze óhatatlanul – még a borzalmas anyós alakja is ott kísért a háttérben (kombinálódva itt szent és szerencsétlen, nyomorék anyával). A reminiscenciát kiváltó Závada-műben azonban a narrációs technika összeér, és éppen az írás, jegyzetelés, kommentár aktusa által érlelődik és érik be a szöveg rétegeinek egymásra hajló, egymást értelmező jelentése. A szereplők lét- és lelkiállapota indokolja az írás megtörténtét, ekképpen tehát motivált a textus mögött húzódó gesztus. Az erre a fogásra gyakran építő epikai művek egy része visszaél vele, Rakovszkynál sem érzem indokoltnak például az elbeszélés megíródásának mozzanatát. A leírás ideje és helyzete nélkülözi a kiváltó okot, az írást beindító gerjedelmet, az önelbeszélés alaphelyzete így mesterkelt marad. Jeneinél ez nem hibádzik: az író Hédi adja közre, foglalja szavakba családjukat, s valószínűleg a báty halála a kiváltó mozzanat, amely összerántja szövegeit. S mintha egy személtelen szerkesz-

tő, hisz narrátor nincs, tenné hozzá a többiekét, amelyek nem biztos, hogy írottak, s nem is rendeződnek össze... Túl sok a homály, az örület, a bizonytalanság. Metafizikailag fenyegetett világ ez. Zavadánál a nőt és a férfit megértető elbeszélés-módozat koherens alakzatot hoz létre, amely itt szándékoltnan nem kíván létrejönni. Zavadánál is fennmarad a titok, mégpedig annak a megmutatása által, hogy a létezés alapjait nem lehet megfejtetni, a miért-nem-szeret fájdmát enyhíteni, Jeneinél viszont szürreálisba hajlik a báty és a hűg, a megzavarodó szereplők közleményének nyelvezete. Folyamatosan súroljuk a megértés lehetőségét, nem kerülünk mélyebbre, mert ott az örület: az öntörvényűség, az önkényesség, a követhetetlen logikájú rendszer örvényei cikáznak. A hármasság férfi-kiszögellése marad leginkább homályos, minthogy azt egy elboruló elme víziói alkotná. Ebből adódóan elfolyó, jobbára követhetetlen; eleve, szándékoltnan széthulló a nyitó és a záró fejezet. A támpont, katarzis nélkül maradó olvasó így ezekben a hagyományosan biztonságot ígérő, közrefogó részekben vész el. Nagy szerzői bátorságra vall ez a regényszerkesztés. Felüdülés a(z) eleinte gördülékenyen beszélő Lili monológjához és Hédi írásához érni. Vissza-visszatérő olvasási technikával van talán esély a férfi szolamának felfejtésére, bizakodik az olvasó, miután a nőktől megtudott, általuk megértett ezt-azt. Az újraolvasás a nyitórészt valóban kissé átláthatóbbá teszi, a záró viszont a korábbinál is behatárolhatatlanabb. Külső rögzítő jegyei sem egyértelműek. Mintha a felesége és az ő halála közti időszakban zajlana... Még az sem egyértelmű, melyikük halt meg előbb, megbízhatatlanok, elborulnak addigra a női elbeszélők, a legstabilabbnak tűnt feleség is...

A mű végére a mítoszteremtődés archaikus mélyeire érünk. A titokzatos, gyenge, művelt férfi, a név nélküli főszereplő, azaz a férj, a báty, a sógor személye körül forgunk, a végén az ő tudatáramában vagyunk, de egyre kevésbé tudjuk megragadni – meg-megérintjük csak iszonyatos pörgésében. Nincs igazi tétje a foszlányok összerakogatásának, az identi-

tások megfejtésének. Egyrészt mert oly fokú az entrópia (amit megfognánk, ki is sodorja a kezünkbe az elboruló elmék kihagyásos, viharos önnarrációja), másrészt mert nem válnak egyedivé az arcélek. Elcsúsznak egymáson a verziók. Összesodródik ugyan a három oldal felől több történetzál, így a késes nagyjelenet is. Váratlanságukkal érdekesek az elhallgatások: vajon miért nem érezte szükségét Hédi annak, hogy Lilivel való megismerkedését, iránta tanúsított lelkes magatartását szóba hozza? (Lilitől értesültünk arról, hogy Hédi ajánlgatta őt megismerkedésükkor a bátyjának. Hédi nem tesz említést még az állítólag Lilinek írt leveleiről sem, további kapcsolatokról is alig szól.) Más érdekli, az élet egészen eltérő szeglete foglalkoztatja vajon, ahogy Durrell esetében is az egyes szereplőket? Nem hiszem, tesz ugyanis egy elismerő, de hideg, viszont némileg homoerotikus megjegyzést Lilire, később nem titkolja, hogy féltékeny rá, amikor férje elkezd hozzá járni... Nem derül ki, milyen fokon és milyen értelemben izgatja, érinti őt a másik nő, sógornője. Nem látunk rá közelségük-távolságuk mértékére.

Hédi, az író sem ad tehát gazdagabb, árnyaltabb lélekrajzot magáról, a benne dúló indulatokról, érzelmekről, motívumokról, mint amennyit Lili magáról mond. Nem elégíti ki minden kíváncsiságunkat. Az ő tudása is korlátozott. Nem kompetensebb, nem koherensebb az ő műve sem, arról ad hírt, amiről ő akar és tud. Nem teszi meg nekünk azt a szívesseget, hogy kontinuussá tegye feljegyzéseit. Csapong, foszlányosan, posztmodernül – és elragadtatik.

Így e regényről is megállapíthatjuk, amit annyi másikról: mutatja, hogy a világ alig-alig érthető, és hogy az egyén, a benne író és reflektáló szereplő sem lát rá mélyen önmagára és környezetére. Esetleges, önkényes, amit lejegyez, legalább annyira, mintha külső nézőpontból közvetítenék – vagy belső monológját adnák közre. Az olvasó újra nagykorúsítva lesz ezek tudomására hozásával. Átütőbb alakzatban megrázná ez a tapasztalat, ez a mű inkább szédíti, élmélyíti. Túl sok a tobzódás, a veszte-

ség, a katasztrófa és a homály. Az idegenségnek nem élménye jön létre, inkább a tudomásulvétele.

Az olvasó pedig folytonos erőfeszítést tesz a viszonyok megértésére. A férfi iszonyodik felesége fehér, sovány, teherbetejtést követelő testétől. Lényét deklarálja, mégis szereti. Például a gondoskodását: a sarokvágást, ami néha fizikailag meg is sebzí. (A negyedik fejezetben elmélyül a ragaszkodás érzése a hiánytól...). Ennek és néhány közös cselekménymomentumnak megtörténik a többoldalú pszichologizáló körülépítése a bonyolult narrációs kompozícióban. A férfi széteső, szaggatott, mozaikos, álmokat sorjázó belső monológjai mintha a pszichológusnál elhangzó vagy oda készülő tudatfeltárások lennének. Narrációs státuszuk különbözik egymástól. Mintha ő és felesége is írna, legalábbis történik némi utalás erre (Lili szerint a férje esténként ír, de ő jobbat tudna írni), de inkább belső monológot folytatnak. A hűg, Hédi szólama már határozottan, reflektáltan íródó, írásbeli. Az önmagát kívülről is szemlélő, s onnan furcsának: boszorkányosnak és bolondnak mondó lány megnyilatkozását fokozott várakozással olvassuk. Nyugtázzuk a fivéréhez kötődő gyerekkori testi kapcsolat meglétét, ami nála már tényként jelenik meg. Ehhez való viszonya, az ő szenvedélyének és vonzalmának foka, oka azonban itt is kifejtetlen, ahogy nehéz megérteni, lélektanilag hitelesíteni férjéhez fűződő érzéseit is. Gyűlöli, megveti, iszonyodik tőle, ami a szexualitásra meglehetősen ellentmondásosan terjed ki. Vágyának keletkezése, jellemzése, változása és állandó eleme, azaz hogy tíz összefekvésből egyet csak élvez majd lopva ezután is, a férfifantázia magát nő helyébe képzelő lehetőségeinek végességét idézi... Hasonlóképpen ambivalens Lili testi viszonya a férjéhez. Az iszony és a közösülés akarásának kettőssége nem oldódik fel, még ha a teremtő férfi fantáziájában a gyereknevelés céljának alárendelődve ki is békül. A mégoly frappáns kép, a végre-valahára talán erős sugárban lövellő vízcső is inkább a férfiak szexuális fantáziájának szüleménye – ahogyan a nők rájuk

írányuló vágyát elképzelik... Némiképp célt tévesztenek ezek a vágy-leírások.

A középső, a női fejezetek ezzel együtt is (hiszen megszoktuk nőimitátor íróink hiedelmeit a nőkről) valamiképpen tiszteletbeli nőíróvá avatják Jenei Lászlót. „Nőtanulmányait”, az írónok műveinek vizsgálatát kreatívan kamatoztatja. Úgy olvashatjuk jobbra a Lilihez és Hédihez tartozó szövegrészeket, akárcsak Kosáriné Réz Lola vagy Rakovszky Zsuzsa stilizált nőelbeszélőit, női hangjait. Jenei stílusművész; többé-kevésbé meggyőzően imitál hangokat, tölt ki nőszerepeket, pszichológusok számára is lefegyverzően ír meg álmokat, látomásokat, betegség-állapotokat. Megalkotja a két nőalakot, akiknek stílusa még jobban eltérhetne egymástól. (S a főhősétől! Egyikük sem beszél szintaktikailag hiányos, zilált mondatokban, mindhárman leginkább finom, „precíz”, érzéki és analízáló, reflexív, nőiesnek tekintett körmondatokat alkotnak.) Intellektusuk, érdeklődésük, mániáik már-már kezdenek kibontakozni, e labilis, beteg és körvonalatlan férfi iránti szenvedélyük ellentmondásos indoklása viszont erőltetetté, papírszerűvé változtatja vissza őket. Olvasás iránti szenvedélyüket a szöveg egyeníti, bár Liliét álnaívvá teszi. Igen, a nő szeretné magát (azaz: a hűs-vér, társadalmi, érzelmi, érzéki nőt) látni a könyvekben, nemcsak árny- és ideálképeit. Az a Lili szájába adott mondat, hogy elolvashatja férje tudós könyveit leginkább saját magát keresi bennük, és ha végre rálelné arra a könyvre, ami az ő életéről szól, akkor csak ő olvashassa el azt, túlzottan naívvá teszi alakját. Hédi viszont Proustra emlékeztetően élvez a könyv fizikai létét, realitását, s kéjesen idézi különféle szövedékű olvasó hangulatait, melyet az egyes könyvek előhívnak. Az pedig Umberto Ecoval rokonítja, hogy a szeretettel körülvevő, de még nem olvasott könyvek tartalmát, miután végre nekik lát, már ismeri...

Jenei elbűvölően alkotja meg a századeleji Miskolc tárgyi, céges világát, környezetét, miliójét. A férfi hős szövevényes tudatáramában bolyongunk mi is a város cégei, cégerei,

márkái közt, ottani hírességekről elnevezett udvarain, terein. Itt az olvasók tábora biztosan kettéválik egy beavatott: helyi közönségre és egy a neveket kötni nem tudó népesebb körre. A miskolciak helyében nagyon örülnék, s miskolci nem lévén is örülök ennek a megindítóan szép városmítosznak. Hatékony s nem is belterjesen lokálpatrióta módja ez sok más közt a Ferenczi-jelenlét felerősítésének. Az álmokba, víziókba tartó elbeszélés Miskolc mito-archeológiájában tehát valamelyest megfogódzkodik.

A sárból, agyagból formált negatív virágok borítórajzolata, zöldesbarna háttére ezt az érzetet erősíti a könyv körül. Sebastian Stachowski tervező a baljós hangulatból sarjadó patanyom-virágokkal érzéki komorsággal, megragadó materialitással jeleníti meg a regény sejtelmes, nyugtalanító légkörét. A szarvasasszony-legenda és a csontok, a város alatti történelem, a kereszténység gyökereinek motívuma a mű alig verbalizálható, a tudattalanra ható mechanizmusai közé tartozik.

Egyébként pedig meghalnak, megörlődnek a szereplők, tobzódhatnak, amiben csak lehetséges, Stern doktor pszichoterápiája sem tud sokat segíteni, s hogy ki az a Szerényi, arra végképp sehogy sem tudok rájönni. A többi szereplő nem említi sem őt, sem a főalak más barátját (csak futólag egy Szerényi nevű nagypolitikust). Valószínűleg zseniális és bátor húzása ő a szerzőnek: megint csak a belvilág öntörvényűségéről tanúskodik. Jenei legvakmerőbb, leginkább kockázatos döntése eleve az, hogy a férfi kül- és belvilági bolyongása nem kap külső támasztékot a regényvilágon belül. Nincs magyarázó, kommentáló, érthetővé szelídítő narráció róla, csak a primér közlés, a tudatáram. Külső fogódzó, referenciarendszer nélkül, közmegegyezés, közös tudás híján jobbra kívül maradunk. Vagy szerencsés esetben elfogadjuk Szerényit a főszereplő képzeletbeli barátjának. Talán vele (is) folytatja a láthatatlan partnerrel zajló, a nők által jelzett gesztikuláló magában-beszéléseit. Talán hasadt tudata másika fele, valaminek, valakinek a kivetülése...

Dupla palackszobor (1974; festett, patinázott kerámia; 46×20×13 cm; leltári szám: 2006.234.1)

E számunk szerzői

András Sándor (Budapest, 1934) – Budapest
 Bíró-Balogh Tamás (Gyoma, 1975) – Szeged
 Banner Zoltán (Szatmárnémeti, 1932) – Békéscsaba
 Berszán István (Barót, 1966) – Kolozsvár
 Birtalan Ferenc (Budapest, 1945) – Budapest
 Cseh Katalin (Erdőszentgyörgy – 1961) – Kolozsvár
 Csontos János (Ózd, 1962) – Budapest
 Darvasi Ferenc (Gyoma, 1978) – Budapest
 Erdész Ádám (Mezőberény, 1956) – Gyula
 Erős Kinga (Brassó, 1977) – Budapest
 Gál Ferenc (Budapest, 1961) – Budapest
 Gilbert Edit (Siklós, 1963) – Pécs
 Grecsó Krisztián (Szegvár, 1976) – Békéscsaba
 Herczeg Tamás (Medgyesegyháza, 1960) – Békéscsaba
 Kenéz Ferenc (Nagyszalonta, 1944) – Budapest
 Kiss László (Gyula, 1976) – Gyula
 Kugler József (Mezőberény, 1958) – Mezőberény
 Lackfi János (Budapest, 1971) – Budapest
 Pintér Lajos (Szeged, 1953) – Kecskemét
 Rhédey Gábor (Budapest, 1985) – Pécel
 Soós Gábor (Ózd, 1978) – Ózd
 Szabó Tibor (Gyula, 1976) – Elek
 Szigeti Kovács Viktor (Győr, 1978) – Budapest
 Szilágyi András (Békéscsaba, 1954) – Békéscsaba
 Szócs Géza (Marosvásárhely, 1953) – Budapest
 Tornai József (Dunaharaszti, 1927) – Budapest
 Tóth Krisztina (Budapest, 1967) – Budapest
 Ván Hajnalka (Békéscsaba, 1976) – Békéscsaba
 Velkey Gábor (Miskolc, 1963) – Békéscsaba
 Vörös István (Budapest, 1964) – Budapest

● *Bárka* 2007/4.

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonként. Kiadja a Békés Megyei Könyvtár.

Felelős kiadó: dr. Ambrus Zoltán. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Kiss Ernő u. 3.
 Telefon: 66/530-206; 66/454-354/106. E-mail: barka@bmk.hu. Internet: www.barkaonline.hu

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A lapot tervezte: Lonovics László.

Alapítók: Cs. Tóth János (felelős kiadó), Kántor Zsolt (főszerkesztő),
 †Petőcz Károly (művészeti vezető)

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai előkészítés: Kovács Sándor

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 2400 forint.

Terjeszti a LAPKER Rt.

*„Meg nem rendelt” kéziratot csak nyomtatott formában, postai úton áll módunkban fogadni. Kéziratokat
 nem őrzünk meg, de minden felbélyegzett válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.*

Az előző számunk tartalmából

Géczi János, Szepesi Attila, Simai Mihály, Lászlóffy Csaba,
Villányi László, Mizser Attila, Jász Attila, Mogyorósi László,
Jenei Gyula, Nagy Mihály Tibor, Demény Péter versei

Vámos Miklós, Réthy Zsolt, Benedek Szabolcs prózája

Ilia Mihály, Tóth László, Darvasi Ferenc esszéi

Kitikák az Irodalmi Jelen regénypályázatának díjnyertes
köteteiről, Garaczi László, Vida Gergely, Mogyorósi László,
Rácz I. Péter, Kalmár Zsolt kötetéről

Bárka

Kéthavonta megjelenő irodalmi, művészeti, társadalomtudományi folyóirat

Kedves Olvasónk, amennyiben folyóiratunk elnyerte a tetszését, legyen a szponzorunk és a megrendelőnk! Ha rendszeresen és biztosan hozzá akar jutni a Bárkához, töltsd ki ezt a megrendelőlapot és küldje el szerkesztőségünkbe! Ajándékozzon barátainak, rokonainak Bárka előfizetést! Köszönjük a bizalmát, a megrendelésben megnyilvánuló szimpátiáját és támogatását!

Címünk: 5601 Békéscsaba, Kiss Ernő u. 3.

Megrendelem a Bárka című folyóiratot példányban.

Név:

Lakcím:

Aláírás:

Vélemény: